Slovenská reč — časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied pre výskum a kultúru slovenského jazyka. Vychodí šesťkrát za rok. — Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. — Rediguje redakčná rada. Hlavný redaktor a zodpovedný zástupca dr. Eugen Jóna. — Predplatné na XXII. ročník Kčs 18.—, jednotlivé čísla po Kčs 3.—. Predplácanie časopisu možno zastaviť len koncom kalendárneho roku. — Účet Štátnej banky československej č. 39-161-0582. — Príspevky a recenzné výtlačky pre redakciu posielajte na adresu: Redakcia časopisu Slovenská reč v Bratislave, Klemensova 27. — Tlačia Severoslovenské tlačiarne, n. p., Martin. Novinové výplatné povolené Poštovým úradom Bratislava 2 pod číslom 231 — prepr. 1955. Dohliadací poštový úrad Bratislava 2 a Martin 1.

OBSAH

Horecký J., O tvorení slovies predponami — — — — — — — — 141
Pranda A., K otázke prekladov spevoherných libriet — — — — — — 156
Habovštiaková K., Príslovka a častica *priam* v slovenčine — — — 168
Mihál J., Ramenite — ramenitý — — — — — — — — — — — 174

Diskusie

Horák G., O takzvanom absolútnom akuzatíve — — — — — — — 177
Hayeková M., Poznámky k prekladu *Vandrovnícke roky Wilhelma Meistera* 183

Zprávy a posudky

Jazykovedné štúdie I. Spisovný jazyk, Š. Ondruš (Pokračovanie) — — — 191

Rozličnosti

Temian, tymian? A. Jánošík — — — — — — — — — — — 201
Obdivovať sa niečomu? J. Ružička — — — — — — — — — — 201
Všeobsiahly — všeobecný — univerzálny? Š. Peciar — — — — — — 202
Kamenouhoľný. Š. Peciar — — — — — — — — — — — — 204
Bodka za dátumom. J. Ružička — — — — — — — — — — — 204

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK XXII 1957 ČÍSLO 3

O TVORENÍ SLOVIES PREDPONAMI

Ján Horecký

1. Prvou nejednotne vykladanou otázkou pri tvorení slovies predponami je problém, či ide o odvodzovanie alebo skladanie.

V tradičnej, najmä v mladogramatickej jazykovede sa predponové slovesá jednoznačne pokladali za zložené. Stačí si spomenúť na známe poučky z latinčiny, že neprechodné slovesá, keď sú zložené s predložkami, stávajú sa prechodnými (napr. *ire-adire*).[1]

I v našej jazykovede tento názor zastávali mnohí lingvisti. M. Hattala[2] síce nepreberá výslovne tvorenie slov, ale v súvislosti s predložkami jasne hovorí: „Mnoho neprechodných slovies stáva sa prechodnými, jaknáhle ich s predložkami zložíme: vy-sedeť, vy-ležať." O skladaní slovies s predponami hovorí aj J. Damborský, z novších J. Mihál i B. Letz.[3]

Podrobnejšie toto stanovisko odôvodnil Fr. Trávníček.[4] Hoci na s. 393 výslovne uznáva, že predpony majú „v podstatě týž úkon jako přípony, t. j. obměňují jistým způsobem význam každého slova s nimi spojeného", predsa neváha zaradiť predponové slovesá medzi zloženiny, i keď do osobitnej skupiny predponových zložení, delenej ďalej na zloženiny menné a slovesné.

Dôvodom pre takéto chápanie môže byť predovšetkým okolnosť, že mnohé predpony jestvujú aj samostatne ako predložky, kým prípony ako samostatné slová nejestvujú. Proti takémuto názoru treba však postaviť

---

[1] Fr. Heřmanský, *Latinská gramatika pre gymnáziá*, 4. vyd., Bratislava 1949, 102; E. Bourciez, *Éléments de la linguistique romane*, rus. preklad, Moskva 1952, 62.

[2] M. Hattala, *Mluvnica jazyka slovenského*, 1864, 151.

[3] J. Damborský, *Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ústavy*, V. vyd., Nitra 1930, 126. — B. Letz, *Gramatika slovenského jazyka*, 1950, 226. — J. Mihál, *Slovenská gramatika*, 1951, 147.

[4] Fr. Trávníček, *Mluvnice spisovné češtiny* I, Praha 1951, 393—394.

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK XXII 1957 ČÍSLO 3

O TVORENÍ SLOVIES PREDPONAMI

Ján Horecký

1. Prvou nejednotne vykladanou otázkou pri tvorení slovies predponami je problém, či ide o odvodzovanie alebo skladanie.

V tradičnej, najmä v mladogramatickej jazykovede sa predponové slovesá jednoznačne pokladali za zložené. Stačí si spomenúť na známe poučky z latinčiny, že neprechodné slovesá, keď sú zložené s predložkami, stávajú sa prechodnými (napr. *ire-adire*).[1]

I v našej jazykovede tento názor zastávali mnohí lingvisti. M. Hattala[2] síce nepreberá výslovne tvorenie slov, ale v súvislosti s predložkami jasne hovorí: „Mnoho neprechodných slovies stáva sa prechodnými, jaknáhle ich s predložkami zložíme: vy-sedeť, vy-ležať." O skladaní slovies s predponami hovorí aj J. Damborský, z novších J. Mihál i B. Letz.[3]

Podrobnejšie toto stanovisko odôvodnil Fr. Trávníček.[4] Hoci na s. 393 výslovne uznáva, že predpony majú „v podstatě týž úkon jako přípony, t. j. obměňují jistým způsobem význam každého slova s nimi spojeného", predsa neváha zaradiť predponové slovesá medzi zloženiny, i keď do osobitnej skupiny predponových zložení, delenej ďalej na zloženiny menné a slovesné.

Dôvodom pre takéto chápanie môže byť predovšetkým okolnosť, že mnohé predpony jestvujú aj samostatne ako predložky, kým prípony ako samostatné slová nejestvujú. Proti takémuto názoru treba však postaviť

[1] Fr. Heřmanský, *Latinská gramatika pre gymnáziá*, 4. vyd., Bratislava 1949, 102; E. Bourciez, *Éléments de la linguistique romane*, rus. preklad, Moskva 1952, 62.

[2] M. Hattala, *Mluvnica jazyka slovenského*, 1864, 151.

[3] J. Damborský, *Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ústavy*, V. vyd., Nitra 1930, 126. — B. Letz, *Gramatika slovenského jazyka*, 1950, 226. — J. Mihál, *Slovenská gramatika*, 1951, 147.

[4] Fr. Trávníček, *Mluvnice spisovné češtiny* I, Praha 1951, 393—394.

predovšetkým fakt, že sú aj mnohé predpony, ktoré nejestvujú samostatne, ako predložky, takže sotva možno hovoriť o zloženinách pri slovesách ako *vyletieť, vzletieť, rozletieť sa.*

Paralela medzi predponami a predložkami nie je presvedčivá, lebo sa pri nej berie do úvahy len formálna stránka. Je známe, že i predložky i predpony majú viac významov, a to spravidla takých, že niet medzi nimi paralely. Napr. predložka *na* má popri svojom základnom miestnom význame[5] veľmi jasný význam účelový, vyjadruje zreteľ, nástroj, čas, spôsob, príčinu a podmienku. Predpona *na-* vyjadruje z významov predložky *na* iba význam miesta, smeru, príp. aj miery, kým ostatné významy sú odlišné. Ešte zreteľnejší je rozdiel medzi predložkou *po* a predponou *po-*, ako aj vo všetkých prípadoch, keď predpona má viac významov abstraktných.

Vidieť teda, že významy predpôn pri slovesách sa vyvíjajú samostatne ďalej, kým časti zložených slov takýto samostatný vývin nemajú. Na druhej strane je tu paralela s významovým vývinom prípon.

Ďalší zásadný rozdiel medzi predponami a časťami zložených slov je v tom, že kým v zložených slovách prvá časť nikdy nevyjadruje nejaký gramatický význam, nemá gramatickú funkciu, nemožno si predstaviť sloveso s predponou, v ktorom by predpona nebola takrečeno nositeľom slovesného vidu. Zase je tu blízkosť s príponami, lebo aj každá prípona je zároveň nositeľom určitej gramatickej funkcie (vyjadruje gramatický rod).

Ale najlepšie sa odvodzovací charakter slovesných predpôn prejaví, ak si všimneme miesto predponových slovies v celkovej sústave slovotvorných modelov.

Zložené slová sa tvoria podľa veľmi všeobecných modelov, napr. „podstatné meno + podstatné meno" *(drevorubač, chválospev, delostrelec)* alebo „prídavné meno + podstatné meno" *(veľkomesto, veselohra),* prípadne i „podstatné meno + slovesný základ" *(strojopis).* Všeobecnosť takýchto modelov je daná tým, že do prvej časti i do druhej časti možno dosadiť určité slovo. Okrem typu *strojopis* je to samostatne jestvujúce plnovýznamové slovo (práve preto sú zložené slová typu *strojopis* na prechode k odvodeným slovám). Ba v takýchto modeloch sa neplnovýznamové slová často vypúšťajú, ako zdôrazňuje napr. V. P. Grigoriev.[6] Pravda, kombinácie v takýchto slovotvorných modeloch nie sú úplne ľubovoľné. Sú obmedzené sémanticky, možnosťami spájania daných slov. Nie je napr. možné zložené slovo *vodorez,* lebo nejestvuje ani spojenie slov *rezať vodu.*

---

[5] J. Orlovský, *Používanie predložiek v spisovnej slovenčine,* Jazykovedné štúdie I, Bratislava 1956, 65—114.

[6] V. P. Grigoriev, *O granicach meždu slovosloženijem i affiksacijej,* Voprosy jazykoznanija 1956, č. 4, 38—52.

V každom prípade však možno povedať, že v slovotvornom modeli zložených slov sú obidve časti voľné — do oboch častí možno dosadzovať.

V slovotvornom modeli odvodzovacom takáto voľnosť nie je. Tu je vždy jedno miesto pevne obsadené určitou príponou a len na prvé miesto sa dosadzujú slová (zase, pravda, s podobným, ak nie užším sémantickým obmedzením ako pri zložených slovách).

Predponové slovesá sa jasne pripínajú k takémuto slovotvornému modelu: jedno miesto je pevne obsadené predponou a len na druhé miesto možno dosadzovať (s istým sémantickým obmedzením) jednotlivé slovesá. Pravda, sú tu určité rozdiely proti slovotvorným modelom s príponami. V týchto sa slovný základ spojením s príponou môže dostať aj do inej gramatickej kategórie (sloveso k podstatným menám, adjektívum k podstatným menám, podstatné meno k slovesám), kým pri tvorení predponami sa ostáva spravidla v rámci slovesa.

Predponové slovesá nemožno zaraďovať medzi zložené aj preto, že jestvujú aj skutočne zložené slovesá. V slovenčine síce nepatria zložené slovesá k produktívnym slovotvorným modelom (máme azda iba *blahopriať* a slovotvorne nejasné *blahorečiť*), ale v niektorých jazykoch tvoria zložené slovesá dosť veľkú skupinu. V nemčine sem patria napr. typy *haushalten, freisprechen, bekanntmachen, emporsteigen, insreinebringen, gelaufenkommen, stehenbleiben.*[7] V nemčine je ďalej nie celkom jasná otázka zaradenia slovies s odlučiteľnými predponami, ale pojem polopredpôn, s ktorým pracuje M. D. Stepanova, znamená krok vpred, lebo berie do úvahy postupný prechod určitých slovotvorných modelov od zložením k odvodeninám.

Zaraďovanie predponových slovies k zloženinám je do istej miery odôvodnené tým, že sa niekedy počítajú za zloženiny i podstatné mená typu *nábrežie* (lebo sú zložené z predložky a podstatného mena). V poslednom čase vystúpil s tézou o zloženosti slov typu *nábrežie* V. P. Grigoriev (v cit. článku), argumentujúc tým, že takéto slová jestvujú vždy len na pozadí určitého spojenia slov. Podstatné meno *nábrežie* podľa neho jestvuje len preto, že jestvuje spojenie slov *na brehu.* Aj Fr. Trávníček v svojom rozdelení zložených slov uvádza na prvom mieste zloženiny predponové, na druhom predložkové, na treťom kmeňové, potom ešte zdvojené a tvarové *(dvou + letý).*[8]

Pri takomto chápaní sa však neberie dostatočne do úvahy, že v skutočnosti nie každé slovo tohto typu sa výslovným aktom skladania (alebo aj iného slovotvorného spôsobu) tvorí zo spojenia slov. Je mnoho slov, ktoré vznikli analógiou čiže podľa určitého slovotvorného modelu. V podstatnom

[7] M. D. Stepanova, *Slovoobrazovanije sovremennogo nemeckogo jazyka,* Moskva 1955, 293.

[8] Fr. Trávníček, c. d. 394.

mene *povetrie, ovzdušie, výslnie* nemožno nájsť nijaký súvis so spojením slov *po vetre, o vzduchu,* a tým menej s nejestvujúcim spojením „vy slnko" keďže predložka „vy" nejestvuje. Pri predponových slovesách typu *okrídliť, ozvučiť* tak isto nemožno nájsť oporné predložkové spojenie, lebo nejestvujú slovesá *krídliť, zvučiť.*

Tvrdenie, že zložené slová (a teda v chápaní uvedených autorov aj predponové slovesá) sa tvoria len na základe určitých slovných spojení, je v rozpore s vývinom, s faktom, že vznikajú nielen nové slová, ale predovšetkým nové slovotvorné modely, podľa ktorých sa nové slová tvoria. Tento fakt sa už dávnejšie zdôrazňoval v poľskej jazykovede, najmä v prácach J. Rozwadowského a J. Łośa.[9]

Z tohto hľadiska je neoprávnený historizmus, ak Fr. Trávníček odôvodňuje zaradenie predponových slovies k zloženým slovám tým, že v starej češtine sa predpony, resp. predložky v príslovkovej platnosti spájali so slovesami a podstatnými menami samostatne, ako príslovky *(jíti od, jíti koho od)*[10]. Správnejší by bol výklad, že v starej češtine jestvoval popri slovotvornom modeli predponových slovies aj iný model, ktorý dnes už nejestvuje.

Z týchto poznámok možno jednoznačne vyvodzovať, že predponové slovesá nie sú slová zložené, ale odvodené. Tento názor sa uplatňuje v poľskej jazykovede, v ktorej je teória tvorenia slov vypracovaná najdôkladnejšie, v *Grammatike russkogo jazyka* i v sovietskej univerzitnej príručke morfológie.[11]

U nás sa tento názor uplatňuje v *Slovenskej gramatike* od E. Paulinyho — J. Ružičku — J. Štolca i v mnohých učebniciach, v Čechách v *Stručnej mluvnici* od B. Havránka a A. Jedličku.[12]

2. a) Pripojenie predpony má v prevažnej väčšine prípadov za následok perfektiváciu daného slovesa. A pokiaľ má predpona lexikálny, nie iba čisto vidový význam (s určitými obmedzeniami, na ktoré poukážeme v ďalšom), tvorí sa k takto vzniknutému dokonavému slovesu príslušný nedokonavý člen. Možno teda povedať, že predponové slovesné slovotvorné modely sa od ostatných slovotvorných modelov odlišujú tým, že sú spravidla dvojčlenné.

V mnohých prípadoch však slovotvorný model nie je určený len touto dvojčlennosťou. Často je s pripojením predpony viazané aj nevyhnutné

[9] J. Rozwadowski, *Wortbildung und Wortbedeutung,* Heidelberg 1904; J. Łoś, *Složnyje slova v polskom jazyke,* 1901, 85—86.

[10] Fr. Trávníček, c. d. 405.

[11] *Grammatika russkogo jazyka* I, Moskva 1952, 578 a n.

[12] E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc, *Slovenská gramatika,* 3. vyd., Martin 1955, 228; B. Havránek — A. Jedlička, *Stručná mluvnice česká,* Praha 1955, 83.

pripojenie zvratného zámena *sa*. Ak sa od slovesa *cítiť* utvorí sloveso predponou *v-*, treba nevyhnutne pripojiť aj zvratné zámeno. Nejestvuje sloveso *vcítiť — vciťovať*, ale iba *vcítiť sa — vciťovať sa*. Predpona *roz-* vystupuje v takýchto slovotvorných modeloch v prípadoch ako *rozletieť sa — rozletovať sa, rozpadnúť sa — rozpadávať sa, rozhľadieť sa — rozhľadievať sa*. Častá je tu predpona *pri-: prihovoriť sa — prihovárať sa*. Funguje tu aj predpona *pre-: prejesť sa — prejedať sa, prepočítať sa — prepočítavať sa, prebojovať sa — prebojúvať sa, prehrešiť sa — prehrešovať sa*. Z ostatných možno uviesť napr. *dozvedieť sa — dozvedať sa, zamyslieť sa — zamýšľať sa*. Patrí sem aj typ *rozohniť sa — rozohňovať sa, previniť sa — previňovať sa*, hoci nejestvujú základné slovesá „ohniť, viniť" (o tomto type porov. ďalej). Napokon sem patria i jednovidové slovesá (bez nedokonavého člena), ako napr. *zísť sa* (neosob.), *rozkročiť sa, rozpŕchnuť sa, rozkričať sa, roztúžiť sa, preležať sa, nabehať sa, odnechcieť sa, udychčať sa, vyrevať sa, vynariekať sa, vyspať sa*. Sú to spravidla slovesá vyjadrujúce mieru deja.

Prirodzene, k tomuto slovotvornému modelu nepatria také slovesá, ktoré majú zvratné zámeno *sa* už aj v bezpredponovej podobe, ako napr. *podnapiť sa, prihrbiť sa, prehnať sa, pohádať sa, zapáčiť sa*.

Paralelne so slovotvorným modelom „predpona + sloveso + sa" ide slovotvorný model so zámenom *si*. Pravda, tento model je obmedzený vcelku na jednovidové slovesá vyjadrujúce mieru deja: *zakosiť si, zaobedovať si*. V iných významoch sú typy *vyhradiť si* a *rozmyslieť si*. Iba nedokonavý člen je v type *ujedať si*.

Pri mnohých slovesách označujúcich smer deja vyjadruje sa miesto, kam smeruje dej, ešte aj predložkou. Túto predložku by bolo možno tiež pokladať za súčiastku slovotvorného modelu, pravda, iba v určitých významoch, v ktorých predložka môže aj meniť význam. Napr. slovesá s predponou *vy-* môžu mať iný význam s predložkou *na (vyletieť na dom)* a iný význam s predložkou *z (vyletieť z domu)*. Podobne slovesá s predponou *pri-* majú odlišný významový odtienok podľa toho, aká je pri nich predložka: *pribehnúť k domu, pribehnúť do domu*. Tak je to aj pri slovesách s predponou *do-: dobehnúť do domu, dobehnúť na ihrisko, dobehnúť k domu*.

2. b) K slovotvornej štruktúre predponových slovies treba ďalej poznamenať, že odvodenosť sa jasne pociťuje aj v takých prípadoch, keď základné bezpredponové sloveso samostatne nejestvuje. Sú pritom dva odlišné typy.

Slovotvorná štruktúra je zreteľná v takých prípadoch, keď sa pri určitom nejestvujúcom slovesnom základe môžu striedať rozličné predpony ako pri iných jestvujúcich základných slovesách. Sú to napr. skupiny *dobehnúť, odbehnúť, pribehnúť, vybehnúť, zabehnúť, podbehnúť ..., nalomiť, vylo-*

miť, prelomiť, zalomiť, odlomiť, ulomiť . . ., odbudnúť, pribudnúť, zabudnúť . . ., odkrojiť, prekrojiť, prikrojiť, ukrojiť, nakrojiť . . ., vložiť, vyložiť . . ., vkladať, vykladať . . ., nasiaknuť, presiaknuť, scudziť, odcudziť, odmocniť, umocniť, hoci nejestvujú slovesá „behnúť, lomiť, budnúť, krojiť, ložiť, siaknuť, cudziť, mocniť". Z príkladov vidieť, že vo väčšine prípadov možno pripájať niekoľko predpôn, no jasná slovotvorná štruktúra je aj v takých, spravidla terminologických predponových slovesách, kde sú len dve predpony *(scudziť — odcudziť, umocniť — odmocniť).* V takýchto prípadoch síce ide o kalky, ale to nič neuberá na jasnosti ich slovotvornej štruktúry.

Oveľa jasnejšiu slovotvornú štruktúru majú slovesá ako *zdokonaliť, nastoliť,* hoci ani tu nejestvujú základné slovesá typu „dokonaliť, stoliť". Ide v nich o vzťah k prídavnému menu *dokonalý,* resp. k podstatnému menu *stôl.* Takýmto slovotvorným typom sa prevádzajú do slovesnej podoby prídavné mená alebo podstatné mená. V tomto prípade teda tvorenie predponami prekračuje rámec slovesa.

Sú tu dva typy slovies, ktoré by sme mohli nazvať deadjektívnymi a desubstantívnymi: Deadjektívne slovesá tohto typu majú význam „urobiť takým, ako vyjadruje prídavné meno", teda význam paralelný s významom bezpredponového slovotvorného typu *mäkčiť* — „robiť mäkkým". Najčastejšia je tu predpona *s-/z-.* Nejde však len o vidovú predponu, lebo temer k všetkým predponovým slovesám utvoreným podľa tohto deadjektívneho slovotvorného modelu sú aj nedokonavé protiklady: *dokonalý: zdokonaliť — zdokonaľovať, drahý: zdražiť — zdražovať, lacný: zlacniť — zlacňovať, národný: znárodniť — znárodňovať, nemožný: znemožniť — znemožňovať, kujný: skujniť — skujňovať, všeobecný: zovšeobecniť — zovšeobecňovať, kvapalný: skvapalniť — skvapalňovať, prísny: sprísniť — sprísňovať, rovnoprávny: zrovnoprávniť — zrovnoprávňovať.*

Z ďalších predpôn pri tomto deadjektívnom modeli treba uviesť *po- (pohoršiť, poľahčiť, ponížiť, posilniť, povýšiť).* Na rozdiel od slovies s predponou *s-/z-* sa tu však vyjadruje nie absolútne urobenie takým, ako vyjadruje prídavné meno, ale iba menšia miera, neúplnosť deja. Proti absolútnemu *zhoršiť* je *pohoršiť,* proti *zvýšiť* je *povýšiť.* Niekedy ide o úplne iný význam: *ponížiť* významove vôbec nesúvisí so *znížiť, zľahčiť* nesúvisí s *poľahčiť.* Slovesá s predponou *po-* významove súvisia skôr so slovesami s predponou *u-,* ako ukazuje dvojica *poľahčiť — uľahčiť.* Inokedy zase súvisia slovesá s predponou *u-* so slovesami s predponou *s-/z-;* porov. *zrýchliť — urýchliť, zverejniť — uverejniť, zhodnoverniť — uhodnoverniť.* Slovesá s predponou *u-* však jestvujú i mimo tohto vzťahu: *uprednostniť, umožniť, ujasniť.* Zriedkavé sú tu predpony *roz- (rozjariť, rozradostniť), za- (zaokrúhliť).* Ojedinelé tvorením i sémanticky je sloveso *vysmädnúť* (= stať

sa úplne smädným). Podrobnejší sémantický výskum takýchto dvojíc je úlohou ďalšieho štúdia.

Celá táto skupina deadjektívnych slovies významove súvisí so slovesami vyjadrujúcimi zmenu stavu: *belieť — zbelieť, silnieť — zosilnieť*. No pri týchto slovesách sa predponou netvorí úplný dvojčlenný slovotvorný model, okrem niekoľkých prípadov typu *zbelievať (=belieť)*, kým pri slovesách ako *zlacniť* je dvojčlennosť pravidlom (okrem typu *vysmädnúť*).

Ďalšiu skupinu tvoria desubstentívne predponové slovesá. Ich funkciou je prenášať podstatné meno do slovesnej podoby, vyjadrujúcej, že sa s niečím niečo stalo alebo stáva. Sémantické vzťahy tu nie sú také jednoduché ako v skupine deadjektív, preto význam desubstantívnych slovies treba vyjadrovať zložitým opisom, napr. *zobraziť — zobrazovať* = urobiť na spôsob obrazu, *stelesniť — stelesňovať* = dať podobu konkrétneho telesa, *rozohniť sa* = dostať sa do takého stavu ako oheň, *uskladniť* = uložiť v sklade a pod. Predsa sú však tieto slovesá v každom prípade slovotvorne tak zreteľné, že v nich jasne vystupuje podstatné meno, od ktorého sú odvodené.

Tento slovotvorný model je známy aj v iných jazykoch. Z latinčiny možno uviesť napr. *eliminare, adunare, evaginare,* z vulg. latinčiny *arrivare* (z toho fr. *arriver), inodiare* a pod. V nemčine napr. *beflügeln, einrahmen, entwassern* a pod.[13] Niekedy sa pre takéto slovesá uvádza aj osobitný názov parasyntetické slovesá, podľa našej mienky zbytočný.

Na rozdiel od deadjektívnych slovies tohto typu je pri desubstantívnych slovesách viac predpôn, a to aj s konkrétnejším významom. Predpona *s-/z-* je napr. v slovesách *zobraziť — zobrazovať, zosobniť — zosobňovať, zotročiť — zotročovať, spopolniť — spopolňovať, zhudobniť — zhudobňovať, zveršovať, spodobiť — spodobovať.*[14] Často sa tu využíva predpona *o-*, dávajúca slovesu význam „opatriť tým, čo označuje podstatné meno": *ovenčiť — ovenčovať, okrídliť — okrídľovať, opečiatkovať, ozubiť — ozubovať, ozbrojiť — ozbrojovať, opásať — opasovať.* Častá je aj predpona *vy-*, dávajúca význam „odstrániť, vybrať to, čo je označené podstatným menom": *vykôstkovať, vykoreniť — vykoreňovať, vykoľajiť — vykoľajovať, vyľudniť — vyľudňovať, vysiliť — vysiľovať.* Niekedy má aj význam „urobiť, vybudovať, dosiahnuť niečo": *vyobraziť — vyobrazovať, vybájiť.* Predpona *roz-* je v slovesách ako *rozkúskovať, rozpoliť — rozpoľovať, rozuzliť — rozuzľovať, rozhraničiť — rozhraničovať.* Význam je tu „dať na dve alebo viac častí to, čo je označené podstatným menom". Tento význam je jasný

[13] E. Bourciez, c. d. 63; M. D. Stepanova, c. d. 294.

[14] Slovesá *zosobniť — zosobňovať, zhudobniť — zhudobňovať* majú zdanlivo oporu v prídavných menách *osobný, hudobný*. Významove ich však nemožno odvodzovať od týchto adjektív, lebo nemajú význam „urobiť osobným, hudobným", ale „urobiť na spôsob osoby, tak ako osobu", resp. „previesť do hudby, vyjadriť hudbou".

aj v takých prípadoch, kde síce jestvuje základné sloveso, ale v inom význame *(hraničiť* má iný význam ako *rozhraničiť).*

Slovesá s predponou *u-* sú tu zriedkavejšie: *ubytovať, uskladniť, ustajniť — ustajňovať.* Majú význam „uložiť do toho, čo je vyjadrené podstatným menom". Abstraktnejší význam je v slovesách ako *upotrebiť — upotrebovať, usmrtiť — usmrcovať.* Zriedkavo je tu aj predpona *po-: pochlapiť sa, potupiť — potupovať.* V terminológii sa využívajú aj také slovesá ako *oduhličiť — oduhličovať* (zbaviť uhlíka) a *zauhliť — zauhľovať* (dať uhlie).

Z predpôn s konkrétnejším významom využívajú sa pri desubstantívnych slovesách *pre- (presvetliť — presvetľovať, previniť sa — previňovať sa), do- (doručiť — doručovať), na- (nastoliť — nastoľovať, naladiť sa — naľadovať sa), za- (zamúčiť — zamúčovať, zavodniť — zavodňovať, zaručiť — zaručovať), od- (odvodniť — odvodňovať, odkôrniť — odkôrňovať, oddialiť — odďaľovať).* Ojedinelé je sloveso *vzdialiť (sa) — vzďaľovať (sa).*

Ako vidieť z týchto príkladov, veľká väčšina slovies tohto typu má obidva vidové členy. Len dokonavý člen je v slovesách ako *zveršovať, pochlapiť sa, zamúčiť, vykostiť, vybájiť, vykôstkovať, vyobcovať.*

Popri „viazaných" a denominatívnych slovesách jestvuje aj skupina predponových slovies, ktorých slovotvorná štruktúra v dôsledku historického vývinu dnes už nie je jasná. Ide o také slovesá ako *skľúčiť — skľučovať, poručiť, zaneprázdniť — zaneprázdňovať, obdivovať, unúvať sa, uľaviť.* Nejasné sú aj také slovesá, pri ktorých sa síce môže striedať niekoľko predpôn, ale s každou predponou ide úplne nový, samostatný význam. Patrí sem napr. sloveso *veriť,* ktoré si ponecháva svoj pôvodný význam iba s predponou *u- (uveriť),* kým slovesá *poveriť, preveriť, zveriť* už významove nesúvisia. Podobný prípad je aj sloveso *deliť.* V slovesách *oddeliť, predeliť* ešte je pôvodný význam slovesa *deliť,* ale v slovesách ako *udeliť, prideliť, zadeliť* už tento význam nie je.

2. c) Mnohé slovesá, ako sa ukázalo aj pri doterajšom rozbore, majú len jeden člen z vidovej dvojice. Vo väčšine prípadov to býva člen dokonavý, ale je celá skupina slovies, ktoré jestvujú len vo vide nedokonavom.[15] V doterajšej literatúre sa takéto predponové slovesá pokladajú spravidla za dokonavý protiklad k nedokonavým bezpredponovým slovesám. Tento vzťah však platí bez obmedzenia iba v takých prípadoch, kde ide o čisto vidové predpony: *babrať — zbabrať, robiť — urobiť, kaziť — skaziť.* Vcelku však je takýchto prípadov pomerne málo, lebo temer všetky predpony majú okrem perfektivujúcej funkcie aj určitý lexikálny význam.

[15] Obom skupinám sa hovorieva jednovidové slovesá. Porov. napr. E. A. Zemskaja, *Tipy odnovidnych pristavočnych glagolov v sovremennom russkom jazyke,* Issledovanija po grammatike russkogo literaturnogo jazyka, Moskva 1955, 5—41.

Pri slovesách vyjadrujúcich zmenu stavu *(mrznúť, blednúť)* sa napr. predponou *s-/z-* vyjadruje dokončenie zmeny stavu. Preto je správnejšie hovoriť o jednovidových slovesách znamenajúcich dokončenie zmeny stavu a nie o dokonavých slovesách k nedokonavým bezpredponovým v takých prípadoch ako *zmrznúť, zblednúť, stuhnúť, zostarnúť* a pod.

Podobný významový okruh tvoria aj deadjektívne slovesá typu *zosmutnieť* a *zdivočiť*.

K jednovidovým slovesám patria ďalej slovesá, v ktorých predpona vyjadruje dokončenie deja: *dodriapať, dobiť (zbiť), doťať, dohovoriť, doriecť, dováľať*. Ďalej sem patria slovesá vyjadrujúce malú, resp. veľkú mieru deja: *obnosiť, dováľať; podnapiť sa, zakosiť si, zafajčiť si, ubehať sa, vyrevať sa.*

Význam „dosiahnuť určitý výsledok" je v predponových slovesách s predponami *u-, vy-, o-: ufúľať, uchrániť, uloviť, ukuť, umlieť, upiecť, upriasť; vylisovať, vychodiť, vypískať, vysúdiť, vyčasiť sa, vyblednúť, vyučiť sa, vydláždiť, vystaviť, vyspať sa, vyúdiť; orabovať, ohluchnúť, okrivieť, ochorieť, ozúbkovať.*

Veľmi výraznú skupinu jednovidových slovies tvoria slovesá s predponou *o-*, vyjadrujúce pôrod zvierat: *oteliť sa, oprasiť sa, okotiť sa, obahniť sa, ožrebiť sa* (vždy je tu aj zvratné zámeno *sa*).

Menšiu skupinu jednovidových slovies tvoria slovesá vyjadrujúce začiatok a pritom krátke trvanie deja: *zjajknúť, zblčať, vzblčať, zakričať, zablýskať*. Krátky pohyb sa vyjadruje jednovidovými slovesami ako *prehnať sa, prefŕčať, prefrnknúť, odfujazdiť, ufujazdiť, okriknúť, vybŕdnuť*.

Ďalej patria k jednovidovým slovesám predponové slovesá ako *rozboliť sa, rozhovoriť sa, rozhľadieť sa, rozmyslieť si, rozlúčiť sa, rozpovedať; preštudovať, precestovať, pregazdovať, preplakať, prespať, presláviť sa, prekaziť* (*prekážať* má iný význam!), *podpíliť, poštípať, pobozkať, poradiť (sa), poctiť, potemnieť, pokrstiť, popýtať, narysovať, napáchnuť, nakaziť, odcestovať, odplávať, odrecitovať*.

Jednovidové sú často aj slovesá s niekoľkými predponami. Vyjadruje sa nimi malá miera deja: *poodhaliť, pookriať, pozabudnúť*, častejšie veľká miera deja: *prenačudovať sa, prenachváliť, spoprehadzovať*, podielnosť deja: *pozamykať, pozhášať, pozapínať*, ale aj iné významy (lexikálne): *zaokryť, zaodieť, uponížiť, poprepisovať*. V tomto type však jestvujú často aj vidové protiklady: *zaokrývať, zaodievať, uponižovať*.

Osobitnú skupinu tvoria jednovidové predponové slovesá, ktoré majú len nedokonavý vid. Vyjadruje sa nimi dlhšie trvajúci dej. Predpona sa v nich nepripája k základnému slovesu, ale k tvaru slovesa opakovacieho (s príponou *-ávať, -ievať*, prípadne s korenným dĺžením). Patria sem slovesá s predponou *po-: pochorievať, pobolievať, pokuľhávať, poletovať, popíjať,*

povrzgávať, potĺkať sa; všetky vyjadrujú malú mieru deja. Z iných predpôn častejšia je ešte predpona *u-: unúvať (sa), užierať sa, uchádzať (sa), upodozrievať,* zriedkavá *na-: načúvať, nasviedčať/nasvedčovať.*

Celkom ojedinelé sú prípady, keď trvacie sloveso pripojením predpony nemení vid. Ide o terminologické slovesá, zrejme o kalky z nemčiny, ako *predsušiť, predčistiť, predčeriť.*

Slovesá na *-ovať* z cudzích základov sú obojvidové, môžu vyjadrovať dej trvajúci i ukončený *(fotografovať, centralizovať, germanizovať).* No pomerne časté sú prípady tvorenia predponami. Vznikajú tak nielen slovesá s čisto vidovou predponou, využívané veľmi často pri vyjadrovaní budúceho času *(sfotografovať, scentralizovať, zrežírovať),* ale častý je aj typ jednovidových prevzatých slovies, v ktorých má predpona lexikálny význam. Veľmi bežná je predpona *do-,* vyjadrujúca dokončenie deja: *dofotografovať, dorevidovať, dobalancovať* a pod., menej časté sú predpony vyjadrujúce spôsob deja: *preregistrovať, preretušovať, prerevidovať, precentralizovať, zaregistrovať, zaretušovať, vybalancovať, vykonštruovať.*

2. d) Osobitnú skupinu pri tvorení slovies predponami tvoria slovesá s oboma vidmi aj v nepredponovej podobe a slovesá pohybu.

Pri slovesách, ktoré majú vidové dvojice aj bez predpôn, prirodzene, nemá predpona perfektivujúcu funkciu a zdanlivo sa pripája k dokonavej podobe. V skutočnosti ide o úplnú paralelitu slovies bezpredponových a predponových. K dvojici *pustiť — púšťať* je napr. dvojica *vypustiť — vypúšťať, prepustiť — prepúšťať, dopustiť — dopúšťať, napustiť — napúšťať.* Taký istý stav je aj v dvojici *vrátiť — vracať, sadnúť — sadať.* Ale už v dvojici *skúsiť — skúšať* takejto paralely niet. Predponové slovesá sa tu tvoria iba od nedokonavej podoby: *vyskúšať, preskúšať, doskúšať.* Je to zrejme preto, že podoba *skúšať,* ale najmä od nej odvodené slovesá majú úplne odlišný význam.

Pri slovesách typu *bodnúť — bodať* je stav ešte zložitejší. Tu sa od *bodnúť* tvoria predponové dokonavé slovesá temer všetkými predponami a k nim sa tvoria paralelné nedokonavé podoby: *zabodnúť — zabodávať, prebodnúť — prebodávať,* podobne *vydýchnuť — vydychovať, prikývnuť — prikyvovať, vyšľahnúť — vyšľahovať.* Od nedokonavého člena v tomto type sa tvoria predponové dokonavé slovesá len vo význame miery: *bodať — dobodať, dýchať — dodýchať, vydýchať, nadýchať sa, popraskať, dopraskať, zapraskať* (?), *vyšľahať, došľahať.* Od slovesa *klesať* sa netvoria nijaké predponové slovesá. Zrejme ide o slovesá jednovidové, a to dokonavé.

Podobný stav je aj pri slovesách *hodiť — hádzať, streliť — strieľať, sadiť — sádzať, skočiť — skákať.* Tu popri dvojvidovom type *vyhodiť — vyhadzovať, vyskočiť — vyskakovať* jestvuje ešte ďalší jednovidový typ

s významom úplnosti deja: *vyhádzať, vystrieľať, vyskákať, zhádzať, zoskákať, pohádzať, postrieľať, poskákať, nahádzať, naskákať, nastrieľať, prehádzať, uhádzať.*

Zaujímavú skupinu z hľadiska tvorenia predponami tvoria slovesá pohybu *bežať — behať, letieť — lietať, liezť — loziť, ísť — chodiť, viezť — voziť, viesť — vodiť, niesť — nosiť.* Predponou sa mení vid len pri slovesách vyjadrujúcich jednosmerný pohyb: *priletieť, odísť, zaviesť, zaniesť, uniesť.* Od slovies vyjadrujúcich prerušovaný rôznosmerný, násobený dej sa tvoria iba jednovidové dokonavé slovesá v prípadoch ako *nalietať* (20 kilometrov), *nabehať sa* (do vôle), *nanosiť* (vody), *nanosiť sa, vynosiť* (mladé), *nachodiť sa* (veľa), *vyvodiť* (kurčatá). Sloveso *vodiť* má obojvidové predponové typy, ak ide o abstraktný význam: *vyvodiť — vyvodzovať, navodiť — navodzovať.* V iných prípadoch majú predponové slovesá význam nedokonavý: *prilietať, odlietať, prichodiť — odchodiť — uchodiť* (spravidla synonymné s *prichádzať — odchádzať — uchádzať).*

3. Sémantické členenie slovesných slovotvorných modelov, skúmanie významu predpôn, má staré tradície. Staré sú i pokusy členiť predpony podľa významu aspoň na dve, resp. tri skupiny: predpony vyjadrujúce smer (miesto) deja, mieru deja a začiatok či koniec deja. Takéto delenie má napr. Dambor sk ý.[16] Nevýhodou jeho členenia však je, že berie do úvahy iba základné, miestne významy predpôn. Z toho prichádza k záveru, že napr. v slovese *prispieť* sa vyjadruje smer k niečomu, v slovese *odpovedať* (tak isto aj v slovese *ulomiť, uchýliť sa)* smer od niečoho. V slovese *vydýchnuť* vidí smer nahor, tak isto ako v slovesách *posypať, pobiť, povýšiť.* Smer nadol vidí napr. v slovesách *otĺcť, ohnúť,* smer von v slovese *zvoliť* a pod.

V Damborského šľapajach ide aj B. L e t z.[17] Nerozčleňuje síce predponové slovesá do takých troch skupín ako Damborský, ale v jeho triedení sú také isté nedôslednosti.

Slovesu *prikovať* napr. pripisuje význam „smer k niečomu", slovesu *zvábiť* význam „smer od niečoho", slovesu *potiahnuť* „smer nahor", slovesu *zhovárať sa* význam „vedno", slovesu *prekabátiť* význam „zhora nadol", slovesu *očistiť* „smer na povrch" a pod.

V ostatných slovenských gramatikách sa nekonštruujú takéto nepresné významy, ale ani sa v nich nepodáva systematický rozbor významu predponových slovies. M. H a t t a l a[18] hovorí o predponách len v súvislosti s predložkami a uvádza len niektoré významy. Podobne stručne hovorí o význame predponových slovies Fr. Mráz a J. Mihál. V učebnici Slovenský

[16] J. D a m b o r s k ý, c. d. 130—133.
[17] B. L e t z, *Gramatika slovenského jazyka,* Bratislava 1950, 226.
[18] M. H a t t a l a, c. d. 149—151.

jazyk pre 1. triedu gymnázií[19] sa podávajú významy predponových slovies vcelku tradične, ako u Damborského, ale jeho slovesá s nejasnými významami sa tu neuvádzajú a nikam sa nezaraďujú.

Ukazuje sa, že významové členenie predponových slovies podľa významu predpôn je pomerne ťažké. Preto sa v niektorých prípadoch autori vôbec vzdávajú takéhoto členenia a rozoberajú význam predpôn síce dosť podrobne, ale vcelku ich radia mechanicky podľa abecedy. Tento spôsob sa používa napr. aj v Trávníčkovej Mluvnici spisovnej češtiny.[20] Autor pritom ide v mechanickom členení tak ďaleko, že nijako výraznejšie neoddeľuje od seba významy čisto lexikálne a významy miery a fázovosti deja.

V Akademickej gramatike[21] sa postupuje podobne, ale tu sa aspoň významy jasne členia na lexikálne a fázové (číslovaním). Ale aj tak je tento spôsob v rozpore s členením napr. odvodených podstatných mien: kým pri podstatných menách sa vychádza od významu (hoci v gramatike by bolo logické vychádzať od formy), pri slovesách sa vychádza od formy.

Zaujímavý je pokus I. P o l d a u f a[22] triediť predponové slovesá na základe gramatického významu na čisto vidové, zaraďujúce (řadící) a lexikálne. Ako sa ukázalo v diskusii o tomto triedení (Fr. Kopečný), najmä kategória zaraďujúcich predpôn nie je jasne vymedzená. Sám Poldauf zoskupuje slovesá s určitými zaraďujúcimi predponami do väčších alebo menších skupín a pokúša sa vysvetliť ich význam. No tým, že vznikajú skupiny rovnakého typu i významu, i keď len analógiou (v tom je vlastne podstata zaraďovania — subsumácie), uznáva sa existencia určitých slovotvorných modelov. Z hľadiska tvorenia teda možno slovesá so zaraďujúcimi predponami roztriediť na také isté slovotvorné modely ako slovesá s predponami lexikálnymi. Ba aj v mnohých slovesách, ktoré sú tvorené podľa Poldaufa čisto vidovými predponami, možno vymedziť zreteľný význam, i keď nie čisto lexikálny, nuž aspoň význam fázovosti a pod. Napr. v slovese *skopať* dáva predpona slovesu jednak význam miestny, „kopaním dať dole", jednak význam úplnosti *(skopať celú roľu)* a napokon i význam veľkej miery *(skopať človeka, až ...)*. V slovese *zvalcovať* ide o dosiahnutie určitého stavu, v slovese *zaobaliť* o význam zhrnutia do niečoho a pod. Sloveso *pochopiť* sotva možno pokladať za dokonavé k *chopiť*. Najvýraznejšiu

---

[19] *Učebnica slovenského jazyka pre I. tr. gymnázií a odborných škôl,* Bratislava 1951.

[20] Fr. T r á v n í č e k, c. d. 404—415.

[21] *Grammatika russkogo jazyka* I, 578—605.

[22] I. P o l d a u f, *Spojování s předponami při tvoření dokonavých sloves v češtině,* Slovo a slovesnost XV, 1954, 49—65; *Ještě k „prostě vidovým předponám" v češtině,* Slovo a slovesnost XVII, 1956, 169—172; Fr. K o p e č n ý, *Dvě nové práce o prostě vidových předponách v češtině,* Slovo a slovesnost XVII, 1956, 28—35; *Odpověď I. Poldaufovi,* Slovo a slovesnost XVII, 1956, 172—174.

perfektivujúcu funkciu má zrejme predpona *po- (poprosiť, pomyslieť, požiadať, potrvať)*, menej častá je predpona *s-/z- (spečatiť, skončiť, zorať)* a *u- (urobiť, uveriť, uviaznuť)*. Využitie iných prípon v perfektivujúcej funkcii je ojedinelé a vcelku náhodilé. Je viazané skôr na význam jednotlivých slovies, netvoria sa tu osobitné slovotvorné modely.

Aj v uvedených prácach I. Poldaufa a Fr. Kopečného sa jasne ukázalo, že predponové slovesá sa zoskupujú do jednotlivých skupín so spoločným významom, ktorý možno viac alebo menej presne opísať. Vidieť teda, že sémantické skupiny tu sú, treba sa len pokúsiť o ich učlenenie.

Závažným pokusom v tomto smere je práca Vl. Šmilauera *Tvoření slov.*[23] V tejto práci Vl. Šmilauer člení veľmi podrobne iba miestne významy predponových slovies. Uvádza tu 25 významov, členiac ich do piatich skupín. Nehovorí síce nič bližšie o súhrnnom význame jednotlivých skupín, resp. o kritériách pre ich členenie, no podrobnejším rozborom sa ukáže, že do skupiny *a* (čís. 1—7) dáva slovesá vyjadrujúce smer, do skupiny *b* (8—11) slovesá vyjadrujúce vzťah k povrchu (č. 12, 13 vyjadrujú smer vo vzťahu k povrchu). Slovesá v skupine *c* (č. 15—20) vyjadrujú vzťah k predmetu, tak isto aj č. 21—23 zo skupiny *d*.

I keď nevýhodou tohto triedenia je, že sa berú do úvahy iba miestne významy, predsa ho pokladáme za dobré východisko pre ďalšie triedenie všetkých predponových slovies. Ukazuje totiž, že aj ďalej možno triediť podľa významu prísloviek. Je to konečne prirodzené, lebo predponami sa bližšie určujú slovesá práve tak ako príslovkami.

To znamená, že okrem významu, resp. významov miestnych bude treba nájsť i významy spôsobové (mierové) a časové. (Príčinné významy tu asi nebudú.)

Jasný časový význam majú slovesá typu *predurčiť, predsušiť* a *zapiť* (po niečom), dejový význam je aj v slovesách označujúcich začiatok a koniec deja. Ak ešte vyjmeme slovesá označujúce veľkú alebo malú mieru deja, všetky ostatné predponové slovesá budú mať všeobecný význam spôsobu deja.

Na týchto základoch sa pokúsime aspoň prehľadne učleniť všetky predponové slovesá do väčších sémantických skupín a naznačiť, ktoré slovotvorné modely do týchto skupín patria. Postupujeme pritom od významov miestnych cez spôsobové k časovým.

I. 1. Smer deja sa vyjadruje slovotvornými modelmi *priniesť* (k niečomu, do blízkosti niečoho), *doniesť* (až k niečomu, dovnútra niečoho), *vniesť* (dovnútra niečoho), *vyniesť* (von z niečoho), *odniesť* (preč od niečoho), *uniesť* (preč od niečoho, s pocitom neľúbosti).

[23] Vl. Šmilauer, *Tvoření slov.* První hovory o českém jazyku, Praha 1946, 128—151.

I. 2. Smer vo vzťahu k predmetu sa vyjadruje slovotvornými modelmi *zabodnúť* (dovnútra niečoho pevného), *naniesť* (dovnútra niečoho dutého).

I. 3. Vzťah k predmetu sa vyjadruje slovotvornými modelmi *nadpísať* (nad niečo), *podpísať* (pod niečo), *predniesť* (pred niečo), *zájsť* (za niečo), *obniesť* (dookola niečoho), *vyniesť* (do výšky vzhľadom na niečo), *preniesť* (vzhľadom na niečo).

I. 4. Vzťah k povrchu predmetu sa vyjadruje slovotvornými modelmi *naniesť* (hore na povrch), *zniesť* (dole z povrchu), *pošiť* (po celom povrchu), *obšiť* (dookola po povrchu), *prilepiť* (tesne k povrchu), *prelepiť* (cez povrch), *natrieť* (po povrchu), *prečnievať* (nad povrch), *odrúbať* (z povrchu), *uložiť* (na povrch), *uvaliť* (na povrch zhora).

I. 5. K týmto konkrétnym slovesám sa pripája abstraktnejší slovotvorný model, tak isto vyjadrujúci vzťah k povrchu: *odpísať* (z niečoho), *vybadať* (z niečoho na základe povrchových vlastností).

Druhú veľkú skupinu významov predponových slovies tvoria slovotvorné modely, v ktorých sa predponou vyjadruje spôsob slovesného deja označeného základným slovesom.

II. 1. Význam „urobiť takým, ako vyjadruje základné prídavné meno" vyjadruje sa slovotvornými modelmi *zdĺžiť, poľahčiť, naostriť, otupiť.* Paralelné sú slovotvorné modely s významom „stať sa takým, ako vyjadruje základné prídavné meno:" *zbelieť, oslepnúť (opeknieť), zakrpatieť, zoschnúť sa.*

II. 2. Význam „dosiahnuť určitý stav" sa vyjadruje slovotvornými modelmi *prepočítať sa, prespať sa.* Bývajú to spravidla slovesá zvratné a jednovidové.

II. 3. Najväčšiu skupinu slovies so spôsobovým významom tvoria slovotvorné modely so všeobecným významom „uviesť do určitého vzťahu". Z toho je iba niekoľko modelov desubstantívnych: *včleniť, ovenčiť, zamúčiť, vyprášiť.* Ostatné sú deverbatívne: *rozlomiť* (celok na dve časti), *rozbaliť* (čo bolo zabalené, skryté), *rozviazať* (prerušiť spojenie, súvis), *rozmiešať, prepíliť* (celok na dve časti), *prefarbiť* (na iný spôsob), *prepočítať* (znova, ešte raz), *pohlušiť* (dosiahnuť úplnosť), *odkrútiť* (dosiahnuť protiklad *za-*), *zahádzať* (dať pod vrstvu), *zapnúť* (dosiahnuť opak *roz-*), *zakázať* (urobiť prekážku deju), *učičíkať* (dosiahnuť stav), *vybojovať* (dosiahnuť stav); podobne *vybledнúť, vybelieť, vybrúsiť, vybájiť, vydláždiť.*

II. 4. Vyhranený spôsobový význam majú aj slovesá vyjadrujúce veľkú mieru a malú mieru: *nasmiať sa, vybehať sa; poskočiť, poodísť, načerpať, prisoliť, podnapiť sa, usmiať sa, zakosiť si.* Časté sú tu slovotvorné modely so zvratným *sa (si),* dosť často jednovidové. Ďalej sú tu časté slovesá s niekoľkými predponami: *naodhadzovať, narozkazovať sa, popotiahnuť, pozväzovať.*

III. 1. Časový význam sa predponovým slovesom vyjadruje pomerne zriedkavo. Bežné sú slovotvorné modely *predurčiť, zapiť,* zriedkavejší je model *predsušiť* (s nedokonavým významom).

III. 2. Bohatšie sú slovotvorné modely vyjadrujúce koniec deja *(dobehnúť, docieliť, dogazdovať, zbohatnúť, schudnúť, uzrieť)* a začiatok deja *(zamyslieť sa, rozpísať sa, nakrojiť).*

Prirodzene, že v tomto rozčlenení jednotlivých slovotvorných modelov sa berú do úvahy iba základné významy, práve tak ako pri rozčleňovaní slovotvorných modelov príponových (slovesných i substantívnych).

4. Výsledky výskumu o tvorení slovies predponami v súčasnej spisovnej slovenčine možno zhrnúť takto:

Slovesá tvorené predponami treba pokladať nie za zložené, ale za odvodené. Vidieť to najmä na tom, že v slovotvornom modeli takýchto slovies je jedno miesto pevné, druhé voľné, kým v slovotvorných modeloch zložených slov sú obidve miesta voľné.

Pre slovesné slovotvorné modely je príznačné, že sú spravidla dvojčlenné: majú vid dokonavý i nedokonavý. Iba v určitých sémanticky vymedziteľných prípadoch sú slovotvorné modely jednovidové, obsahujúce obyčajne len dokonavý vid.

Odvodenosť predponových slovies sa pociťuje aj v takých prípadoch, keď základné, neodvodené sloveso samostatne nejestvuje. Časté sú prípady tvorenia slovies predponami priamo od prídavných i podstatných mien.

Významove možno všetky predpony presnejšie určiť podľa významu príslovoiek na významy miestne, spôsobové a časové. Toto základné členenie môže byť východiskom pre ďalší sémantický výskum predponových slovies.

K OTÁZKE PREKLADOV SPEVOHERNÝCH LIBRIET

Adam Pranda

Otázka spevoherných libriet, ich prekladov, jazykovej i deklamačnej správnosti sa nám vynára vždy vtedy, keď treba hodnotiť zvukovú kultúru operných alebo operetných predstavení na našich scénach. Narážame na ňu ustavične, no doteraz ani zo strany jazykovedných pracovníkov, ani zo strany hudobných vedcov a teoretikov sa ju ešte nepodarilo meritórne vyriešiť, hoci pre svoju kultúrnu závažnosť a širokú spoločenskú platnosť by si zaslúžila všestrannú pozornosť. Jej odsúvanie z centra záujmu jazykovedných, hudobných i divadelných pracovníkov a kritikov zapríčiňovalo, že sa jazyková stránka spevoherného predstavenia najmä v minulosti málokedy zhodnocovala. Dnešná situácia v slovenskej spevohre, najmä zásluhou nových a veľmi úspešných slovenských opier Eugena Suchoňa *(Krútňava)* a Jána Cikkera *(Juro Jánošík)* a v istom zmysle aj slovenských operiet Bartolomeja Urbanca *(Máje)* a Gejzu Dusíka *(Zlatá rybka, Hrnčiarsky bál),* nás oprávňuje venovať dôkladnejšiu pozornosť aj teoretickým otázkam a problémom prekladania spevoherných libriet z cudzích jazykov, keďže už teraz možno hovoriť o pevných základoch slovenského spevoherného jazyka. Náš príspevok je prvý tohto druhu, preto je možné, že naše poznámky bude treba časom spresniť, a to nielen z hľadiska jazykovedného, z ktorého otázky prekladov spevoherných libriet predovšetkým skúmame, ale vari aj z hľadiska hudobného. Hoci je to teda iba prvý náčrt, i tak sa usilujeme stanoviť isté zásady, ktoré podľa nášho názoru sú základné a ktoré treba dodržiavať a rešpektovať, ak má preklad spevoherného libreta spĺňať požiadavky nielen jazykovej správnosti, vecnosti a pravdivosti, ale aj jeho ľubozvučnosti a spevnosti a hudobnej výstavby v oblasti organizácie hlások a nôt.

Celú problematiku si rozdelíme na niekoľko častí, a to na časť jazykovej správnosti prekladu, na časť hudobnosti prekladu a na časť, ktorá sa týka organizácie dlhých hlások a nôt v preklade.

1. Jazyková správnosť prekladu

Jazykovou správnosťou rozumieme pravdivosť, presnosť a vecnosť prekladu spevoherného libreta, teda taký výber spisovných jazykových prostriedkov a výrazov, ktoré v danej situácii a v príslušnom deji najlepšie vyhovujú a pritom najsprávnejšie vyjadrujú zámer originálu. Prekladateľ hudobných textov má pri svojom výbere jazykových výrazov takmer neobmedzené možnosti. Môže čerpať z nepreberného bohatstva našej spisov-

nej reči, len musí vedieť, kedy a kde si má čo vybrať a použiť. Že sa pri tomto výbere musí riadiť aj požiadavkami ľubozvučnosti a spevnosti prekladu a preklad podriaďovať organizácii dĺžok hlások a nôt, je iba samozrejmé. O týchto otázkach však podrobnejšie pohovoríme ďalej.

Je nesprávne žiadať, aby prekladateľ spevoherného libreta vyberal vo všetkých situáciách iba slová ľubozvučné, ak mu pritom treba vyjadriť rozličné citové vzruchy a nálady. Takto nesprávne požadovanou snahou sploštili by sa preklady, ochudobnili by sa, značne by sa zjednodušila a oklieštila ich výrazová bohatosť, pestrosť, farbitosť i umeleckosť. Vyhýbanie sa ťažšie vysloviteľným slovám, najmä ak by sa to malo pokladať za zásadu a požiadavku správnosti prekladu, viedlo by k ochudobneniu výrazových prostriedkov spevoherného štýlu jazyka. Tak ako sa v orchestri vlní hudba raz vo vzletnej melódii a vo chvíľach dramatického napätia zahučia zrazu bicie nástroje v ostrých disharmonických tónoch, podobne aj spev a slovo musí vyjadrovať príslušnú náladu, najmä keď má spevák vyspievať to, čo cíti, aby vyhovel požiadavkám realistického umenia. Spevák môže a má, ako to pripomína aj K. S. Stanislavskij, sipieť zlosťou, keď to jeho úloha vyžaduje, má si zaškrípať zubami vo chvíľach nenávisti. Preto aj výber jazykového výraziva v preklade v zhode s originálom musí napomáhať vytvoriť takúto atmosféru. Keby prekladateľ neodtieňoval rozdielne nálady správnym výberom slov, stal by sa jeho preklad zaiste veľmi jednotvárny a nepravdivý, ak už nechceme povedať nesprávny.

Zásada jazykovej správnosti teda nevyžaduje sploštenie a ochudobnenie výrazových prostriedkov spevoherného štýlu jazyka, ani neuplatňuje princíp jednotvárnosti a malého odtieňovania situácií, ale naopak. Zdôrazňuje potrebu realistickej vecnosti a pravdivosti nielen zobrazovanej situácie, ale aj samého prekladu ako takého. Pravdivosť, presnosť a vecnosť prekladu je základnou požiadavkou, ktorú treba doplniť umeleckosťou, umeleckým citom pre správny výber spisovných jazykových prostriedkov. Lebo tak ako so správnym a pravdivým prekladom úmerne rastie pravdivosť a realizmus zobrazovanej situácie, zanedbaním tejto požiadavky sa značne ochudobňuje spievaný text a jeho umelecká sila. Neraz v prípadoch jednostrannosti môže preklad hraničiť až so šedivosťou. A všetkým, zaiste aj prekladateľovi, ide práve o opak. Chceme, aby preklady spevoherných libriet boli nielen jazykovo správne, čo sa týka výberu spisovných jazykových prostriedkov, ale aj pravdivé, preložené s umeleckou invenciou, plné sily, krásy a bojovnosti už v samom výbere a zoskupení slov.

Aká je situácia v slovenských prekladoch spevoherných libriet, môžeme si overiť na dokladoch, pričom použijeme preklady, ktoré sme pre túto štúdiu excerpovali. Porovnáme originál s prekladom ochotníckym *(Slovenského spevokolu* v Martine zo začiatku XX. storočia — skratka *SS M)*

a profesionálnym (*Slovenského národného divadla* v Bratislave približne z polovice XX. storočia — skratka *SND*).

a) Hned se podíváme, zda-li toho
velblouda tam ještě uhlídáme.
(V. Blodek, *V studni*)

Hneď sa podívame, či my toho
velbluda tam ešte uhliadame.
(SS M)

Hneď sa podívame, či my toho
záletníka v studni ešte máme.
(SND)

b) Zwar schägt man das Aug' auf's Mieder nach
verschämter Mädchen Art,
doch verstohlen hebt man's wieder,
wenn's das Herrchen nicht gewahrt.
(C. M. Weber, *Čarostrelec*)

Hľadíme síce do lôna
ako dievčina cudná
(jak to od nás mrav žiada),
lež po chvíľke dvihnem oči,
keď to pánko nezbadá.
(SS M)

Dievča pohľad náhle sklopí,
mládenec keď zakýva,
lež sa predsa tajne vzchopí,
keď sa šuhaj nedíva.
(SND)

c) Ei, dem alten Herrn zoll ich Achtung gern,
doch dem Knechte Stitte lehren,
kann Respekt nicht wehren.
(C. M. Weber, *Čarostrelec*)

To je starý pán, tomu pokoj dám,
lež ten sluha neposlúcha,
tuším, nemá ucha.
(SS M)

Ded je starý pán, tomu úctu dám,
ale nemôžeš mi brániť
jeho sluhu haniť.
(SND)

Z dokladov, ktoré sme zámerne rozviedli trošku širšie, i bez rozboru vidieť, o koľko je lepší a výstižnejší, bohatší a v neposlednom rade aj správnejší preklad neskorší. Oveľa hlbšie preniká do originálu. Možno namietať, že na takýchto malých úryvkoch sa nedá presne zistiť kvalita celého prekladu a jeho správnosť. No nám v tomto prípade nejde o ich rozbor, skôr len o ukážku, na aké problémy naráža prekladateľ spevoherného libreta v oblasti jazykovej správnosti, vecnosti a pravdivosti prekladu. Na niektorých príkladoch i pri tomto vytrhnutí z kontextu vidieť umelecký prínos nového prekladu a rast i upevňovanie sa slovenčiny aj v tomto umeleckom štýle.

2. Ľubozvučnosť prekladu

Okrem jazykovej správnosti a pravdivosti prekladu treba spomenúť aj jeho ľubozvučnosť, teda spevnosť jazykových výrazov použitých v preklade spevoherného libreta. I táto otázka je pri prekladaní veľmi závažná a dôležitá. Vieme, že v spevohrách prevláda hudba. To znamená, že hudbe sa podriaďuje aj spievané slovo, teda výber jazykových prostriedkov z hľadiska ich hudobnej hodnoty. Zákony krásneho spevu a zrozumiteľnosti pri speve vyžadujú v preklade libreta použiť napríklad čo najviac samohlások, ktoré sú nositeľmi tónov. Kratšie slová nielen v slovenčine, ale aj v cudzích jazykoch znejú plnšie ako slová dlhé. V krátkych viac vyniká ľubozvučnosť hlások. No to ešte neznamená, že by sa v preklade mali vylučovať slová dlhé a viacslabičné. Takto postaviť, prípadne riešiť túto otázku bolo by nesprávne, nedialektické.

Je pravda, že ľubozvučnosť slova cítime vo väčšine prípadov iba podvedome. Uvedomujeme si ju skôr negatívne, to znamená vtedy, keď je slovo nápadné svojou neľubozvučnosťou, prípadne keď nám spôsobuje isté ťažkosti pri vyslovovaní alebo speve. Vieme tiež, že i najľubozvučnejšie slovo môže stratiť svoju krásu a zvukovú, deklamačnú hodnotu v nevhodnom vetnom spojení a naopak, vo vhodnom môže aj slovo svojím znením samo osebe menej ľubozvučné vyniknúť a upozorniť na seba.

Čo je však podmienkou ľubozvučnosti slova? Sú to predovšetkým samohlásky a pravidelné striedanie samohlások so spoluhláskami. V slovenčine sa ľubozvučnosť ďalej zvyšuje uplatňovaním správnej asimilácie, spodobovania znelých a neznelých spoluhlások. Skupiny spoluhlások a dokonca aj skupiny samohlások ľubozvučnosť do istej miery narušujú a znižujú.

Všimnime si v tejto súvislosti ešte jeden dôležitý poznatok, ktorý sme už inde naznačili a spomenuli. Je jasné a prirodzené, že keby sme vo všetkých situáciách, ktoré preklad spevoherného libreta a scéna vyžadujú, volili iba slová mäkké a ľubozvučné, nedosiahli by sme to, čo sa dosiahnuť usilujeme a chceme, totiž zachytiť a vyjadriť rozličné vzruchy a citové stavy, teda realizmus a pravdivosť zobrazovanej situácie. Násilným vyhýbaním sa viacslabičným slovám, ktoré na mnohých miestach svojou plynulosťou priamo rozvlnia melódiu, zbavili by sme spevoherné preklady pestrosti a farbitosti. Podobne zas rigoróznym odmietaním ťažšie vysloviteľných slov splošťoval by sa preklad a ochudobňovala jeho umelecká účinnosť a sila. Používaním iba ľubozvučných slov a výrazov tam, kde sa žiada vyjadriť citový vzruch, zlosť, nenávisť atď., nevystihli by sme to, čo vystihnúť máme a treba. Preto zásada ľubozvučnosti a spevnosti operného i operetného prekladu podriaďuje sa vlastne požiadavkám pravdivosti a správnosti prekladu a naopak. Každé obmedzovanie prekladateľových možností vo výbere

jazykových výrazov vedie k nedokresľovaniu nálad a zámerov. Vedie k málokrvnosti jednotlivých spevoherných postáv, čo vo výslednom pôsobení odfarbuje preklad a robí ho značne jednotvárnym a šedivým.

Aby nám lepšie vystúpili spomínané požiadavky ľubozvučnosti prekladu, uvedieme aspoň niekoľko príkladov. Najprv k otázke duplicity akýchkoľvek slabík:

Čo chce s donom Pasqua l e l e n
(G. Donizetti, *Don Pasquale,* finále)

To tiež nešťast i e n e n i e
(C. M. Weber, *Čarostrelec, SS M*)

Nie to chyba, veru nie
(C. M. Weber, *Čarostrelec, SND*)

Príklady by sme mohli ľubovoľne rozmnožovať aj na hromadenie spoluhláskových skupín, napr.:

bá r s s t r ašne
(C. M. Weber, *Čarostrelec, SS M*)

Požiadavku ľubozvučnosti jednotlivé preklady rešpektujú vari najlepšie zo všetkých požiadaviek dobrého, správneho a umeleckého prekladu spevoherného libreta, pričom — najmä staršie, či už ochotnícke alebo aj profesionálne — upadali často až do druhej krajnosti. Potrpeli si až príliš na ľubozvučnosť, na spevné znenie, ktoré išlo najčastejšie na úkor jazykovej správnosti, vecnosti a pravdivosti i na úkor správnej organizácie dlhých hlások a nôt. Niektorí prekladatelia sa priveľmi jednostranne usilovali vsúvať vokály všade tam, kde to len bolo možné. Ich obvyklé rýmy, v máločom umelecké, koncentrovali sa predovšetkým na výrazy prevažne s vokálom *a,* napríklad *láska — kráska — vráska — páska; čar — jar; krás — slasť; zmizla preč lámka staroby známka* (G. Donizetti, *Don Pasquale,* SND); *divná spása — srdce hlása* (J. Massenet, *Kaukliar u Matky božej,* SND) atď. Hodnotu prekladu treba však posudzovať zo širších hľadísk. V prípade úryvku z *Don Pasquala* treba napríklad pripustiť, že práve takéto zvukomalebné ladenie má určitú príchuť a vari aj štipku výsmechu starého mládenca, teda v tejto podobe má výraz *lámka — známka* svoju špecifickú hodnotu a poslanie dokresľovať charakter účinkujúcej postavy. Pri všetkom, čo tu hovoríme, posledným a zaiste najzávažnejším meradlom oprávnenosti alebo neoprávnenosti použiť príslušný výraz je funkcia a zámer, s ktorými sa jazykové prostriedky použili, pravda, za predpokladu, že je to v prípustnej miere, nepreexponované, teda že to vyhovuje správnosti a pravdivosti prekladu.

3. Organizácia dĺžok slabík a nôt

Tretia požiadavka správneho prekladu spevoherného libreta je primeraná organizácia dĺžok slabík a nôt. Pri preklade spevoherného libreta nestačí totiž iba jazyková správnosť, vecnosť, pravdivosť a ľubozvučnosť. Aby preklad vyhovoval požiadavkám hudobnej výstavby opery a operety, musí sa podriadiť tej organizácii nôt, aká je v origináli.

Aká je situácia dnes, čo sa týka tejto organizácie hlások a nôt?

V dnešnej vokálnej hudbe vôbec dĺžka nôt sa neurčuje iba dĺžkami slabík. Dĺžka slabík je iba jednou determinantou, ktorá určuje predĺženie príslušnej noty. Okrem nej na dĺžku noty pôsobia aj iné, najmä hudobné faktory, ktoré veľmi dobre poznajú a cítia už sami skladatelia a ktoré musia rešpektovať aj prekladatelia libriet. Dnes sme v tom štádiu, že sa ako chyba pociťuje iba úplne opačná organizácia nôt, ako je organizácia dĺžok slabík v texte. Podľa toho môžu teda zodpovedať slabikám rozličnej dĺžky noty rovnakej časovej hodnoty a my pritom nepociťujeme rozpor. V takomto prípade správny prednes speváka závisí od neho samého. Ako nepísané pravidlo pri prednese spevu platí, že noty rovnakého časového trvania s krátkou slabikou spieva trošku kratšie, s t a c c a t o, a noty s dlhou hláskou viac predlžuje, teda že ich drží t e n u t o. Staccatá a tenutá sú úplne zrejmé a jasné tomu, kto dobre pozná a ovláda príslušný spisovný jazyk, v ktorom spieva text spevohry, alebo aspoň rozdelenie kvantít v ňom. No poznať tieto zákonitosti musí už predovšetkým prekladateľ spevoherného libreta, lebo v svojom preklade on dáva spevákovi podklady. Už on musí zvládnuť požiadavku správnej organizácie dĺžky slabík a nôt, aby spevákovi čo najviac umožnil dobre vyspievať príslušný text. Preto aj výber jazykových prostriedkov a výrazov musí robiť veľmi uvážene. Musí pri ňom uplatniť všetky požiadavky správneho a umeleckého prekladu spevoherného libreta. Úloha je to zaiste ťažšia a namáhavejšia ako pri prekladoch iných diel, no výsledok zas o to potešiteľnejší a záslužnejší.

Doložíme na príkladoch, aká je situácia v slovenských originálnych operných a operetných dielach. Uvidíme, že organizácia dĺžky hlások a nôt je v podstate dvojaká. V prvom prípade sa rešpektuje hneď priamo, primárne, v druhom prípade ju musí zas spevák zvýrazniť pri svojom prednese.

E. S u c h o ň, *Krútňava*

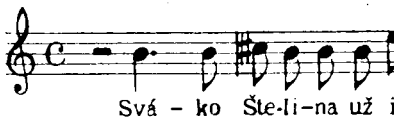

E. S u c h o ň, *Krútňava* I.

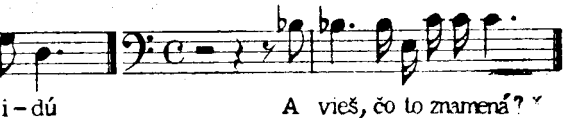

E. Suchoň, *Krútňava* J. Cikker, *Juro Jánošík*

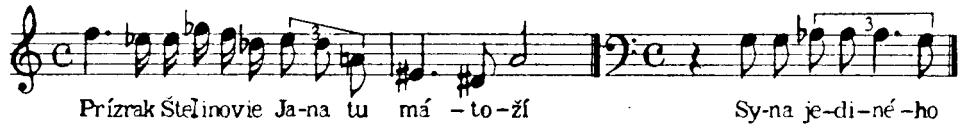

E. Suchoň, *Krútňava* E. Suchoň, *Krútňava* II.

E. Suchoň, *Krútňava* III.

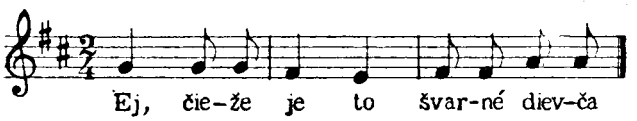

E. Suchoň, *Krútňava* J. Cikker, *Juro Jánošík*

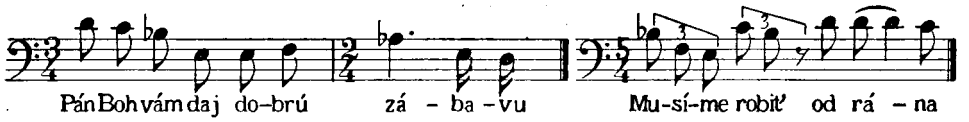

B. Urbanec, *Máje*

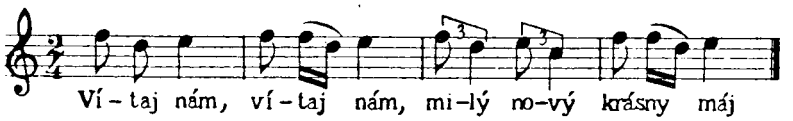

Na prvých ukážkach z *Krútňavy* a *Jura Jánošíka* vidíme dôsledné zachovávanie zásady jednotnej organizácie dlhých slabík a dlhých nôt a naopak, krátkych slabík a krátkych nôt. To znamená, že spevák už podľa dĺžky noty vie, ktorú hlásku a ako má predlžovať. Predpisuje mu to už sám skladateľ. Na druhých ukážkach vidíme, že sa dlhé slabiky a hlásky nekryjú s dlhými notami, lebo majú spolu so slabikami krátkymi nadpísané noty tej istej časovej hodnoty. V tomto prípade spevák príslušným tenutom dĺžku hlásky zvýrazní a zachová, čím čiastočne predĺži príslušnú notu. Posledný príklad je ukážka z *Krútňavy, Jura Jánošíka* a *Májov*. V nej vidíme vzájomné miešanie oboch predchádzajúcich spôsobov. Ukážka z *Krútňavy* je vlastne slovenská ľudová pieseň v istom prepracovaní samého skladateľa. Ako vidieť, ani zápis slovenskej ľudovej piesne v organizácii dĺžok

slabík a nôt nedodŕža presne a mechanicky zásady dlhej hlásky na dlhej note a naopak. Až spevák pri svojom prednese zdôrazňuje túto skutočnosť, a to držaním dlhých slabík tenuto a skracovaním krátkych staccatom.

Na doplnenie uveďme ešte aspoň dve ukážky zo zápisov slovenských ľudových piesní. Vyberáme náhodne, bez bližšieho zámeru:

IV.

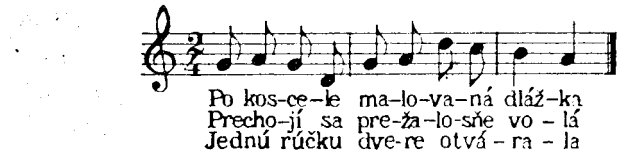

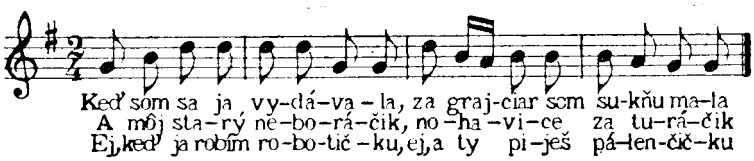

Vidíme, že aj v slovenskej ľudovej piesni je taká istá situácia. Ani v nej nie je každá dlhá slabika vyakcentovaná dlhou notou. Že by podobná požiadavka v doslovnom chápaní bola veľmi násilná a nesprávna, vidieť aj z toho, že sa v hudbe (piesni) opakujú neraz dlhé noty alebo krátke i viac ráz za sebou, dlhší čas, a pritom sa pri prednese nepociťuje potreba revidovať takéto notové usporiadanie, keďže sa dlhá hláska predlžuje a krátka vyspieva kratšie, ako predpisuje časové trvanie noty.

Na ukážkach zo slovenskej ľudovej piesne môžeme zistiť ešte jednu zaujímavú vec. Ak si všimneme textový materiál, ktorý sme podpísali pod príslušné noty, vidíme, že sa ani v samom texte v ďalších slohách nedodržiava stále jedna a tá istá organizácia dlhých a krátkych slabík, ale že sa striedajú takmer v náhodnom slede *(dlážka — volá — rala; vydávala — neboráčik — robotičku; sukňu mala — za turáčik — pálenčičku)*. Hoci je teda v prvej ukážke sled slabík v slohách *dlhá — krátka, krátka — dlhá, krátka — krátka (dlážka — volá — rala)*, predsa prednes piesne môže byť správny, ak sa dlhá slabika rešpektuje tenutom a krátka staccatom, a to úplne nenásilne, v duchu jazyka a jeho správnej výslovnosti.

Tieto ukážky nám však osvetlili iba situáciu, aká je v slovenskej ľudovej piesni a v pôvodnej tvorbe opernej a operetnej, no nič nehovoria o tom, ako je to v prekladoch spevoherných libriet, o ktoré nám v tomto príspevku najmä ide. Aj keď sme teda čiastočne odbočili, spravili sme to v záujme veci, aby nám zreteľnejšie vystúpila doterajšia prax slovenských prekladateľov. Pri prekladaní spevoherného libreta sa totiž na tieto problémy organizácie dĺžky hlások a nôt najčastejšie naráža. Prekladateľ je takmer stále v zajatí rozličných zábran, zásad a požiadaviek, ako riešiť nielen otáz-

ku jazykovej správnosti a pravdivosti, ale aj ľubozvučnosti a spomínané usporiadanie hlások a nôt v preklade, aby zodpovedalo originálu.

Preklady spevoherných libriet nám ukazujú, že sa otázka organizácie dlhých hlások a nôt riešila v podstate trojakým spôsobom. Prvý spôsob je ten, že sa prekladateľovi podarilo zvládnuť ju (pravda, nie na úkor správnosti a ľubozvučnosti) tak isto, ako je v origináli, teda že dlhú slabiku postavil, podpísal pod dlhú notu a krátku slabiku pod krátku notu. Treba však povedať, že tento prípad je pomerne veľmi zriedkavý. Pri ňom prekladateľ naráža veľmi často práve na iné problémy, ktoré spadajú jednak do oblasti jazykovej správnosti, jednak do oblasti ľubozvučnosti prekladu.

Druhý prípad organizácie hlások a nôt nastáva vtedy, keď podľa prípustného stavu v slovenskej ľudovej piesni a v pôvodnej slovenskej vokálnej tvorbe prekladateľ podloží noty textom tak, že na rovnaké noty — čo sa týka ich časového trvania, nie tónovej kvality — podpíše hlásky rozličnej časovej dĺžky. V tomto prípade ich správne časové trvanie zvýrazňuje až spevák, a to spomenutou výslovnosťou tenuta a staccata. Požiadavka niektorých spevákov, aby mali každú dlhú notu podloženú dlhou hláskou, musí ustúpiť z toho jednoduchého dôvodu, že prekladateľ — ani ten najobratnejší a najrutinovanejší v prekladaní spevoherných libriet — nenájde a nevyčarí, napríklad, desať dlhých slabík idúcich za sebou už aj preto, že sa v spisovnej slovenčine podľa zákona o rytmickom krátení striedajú dlhé a krátke slabiky v slove a že slová, ktoré prekladateľ používa, majú svoj presne určený obsah a význam, ktorý musí zapadať do celkovej tematickej výstavby spevohry. Tu iba spevák, a to dobre školený, ktorý ovláda slovenskú spisovnú výslovnosť, vie pekne vyspievať na dlhú notu aj krátku hlásku, lebo ju nevyrazí, iba nenápadne a plynule zadrží, takže k deformácii slova nedôjde a správna spisovná výslovnosť sa nenaruší. Denne to dokazujú naši ľudoví speváci, sám náš ľud, ktorý ani nevie o existencii zásady „na dlhú notu dlhú slabiku, na krátku notu krátku", a predsa aké hodnoty vytvoril a ako krásne a správne ich vie spevom aj reprodukovať.

Pri rozbore prekladov spevoherných libriet narazili sme aj na tretí spôsob riešenia tejto organizácie. Niektorí prekladatelia najmä v minulosti tým, že sa im nepodarilo nájsť také slovo alebo slová, ktoré by počtom slabík presne zodpovedali príslušnému notovému členeniu originálu, alebo ináč povedané nevytvorili takú vetu, ktorá by presne zapadla do notového členenia v príslušnom takte alebo taktoch, vypomáhajú si zaujímavým spôsobom: raz vsunutím krátkej noty namiesto prípadnej pomlčky, inokedy rozložením dlhšej noty na dve alebo tri krátke alebo dokonca vypustením niektorej noty, resp. zlúčením viacerých nôt, teda tak, aby ich počet nôt zodpovedal počtu hlások. Čo sa týka posúdenia tohto tretieho spôsobu,

z jazykovedného hľadiska nemožno proti nemu zaiste nič namietať. No je isté, že v tomto prípade hľadisko jazykovedné sa asi nekryje a nestotožňuje s hľadiskom hudobným. Z hľadiska hudobného by sa tento spôsob prekladu musel zaiste odsúdiť a pokladať za nesprávny a neprípustný už aj preto, lebo sa ním narúša hudobná výstavba spevoherného diela, keďže sa preklad nestotožňuje s originálom. Prekladateľ sa v tomto prípade podľa nášho názoru dopúšťa pravdepodobne nedovolených zásahov do samej štruktúry hudobnej partitúry. Správnosť alebo nesprávnosť tohto spôsobu však musia posúdiť hudobní skladatelia a teoretici. Možno vari pripustiť, že v ojedinelých a zriedkavých prípadoch sa mu zaiste nedá vyhnúť, no posledné slovo pri podobných zásahoch, najmä pri ich posudzovaní, má hudobný vedec, nie jazykovedný pracovník.

Uveďme niekoľko ukážok na všetky tri spôsoby riešenia organizácie dlhých slabík a nôt z prekladov:

J. Massenet, *Kaukliar u Matky božej* **V.**

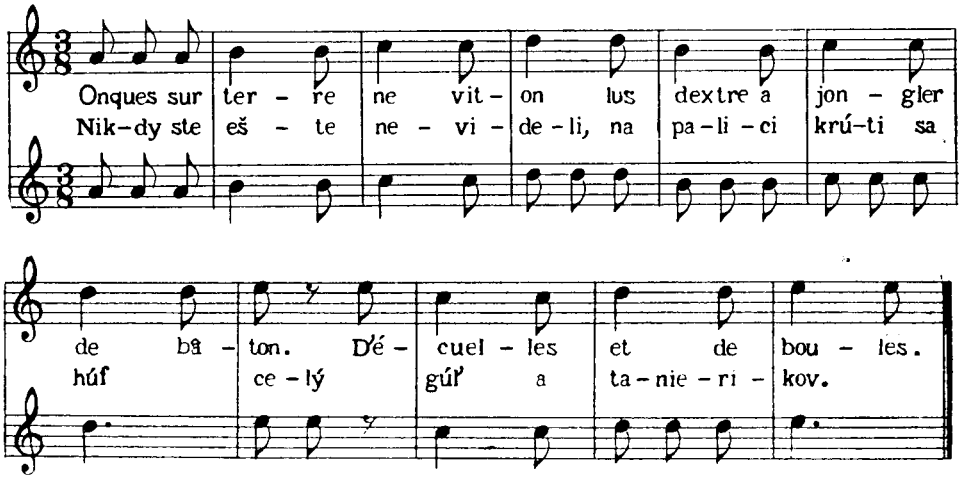

G. Donizetti, *Don Pasquale* J. Massenet, *Kaukliar u Matky božej*

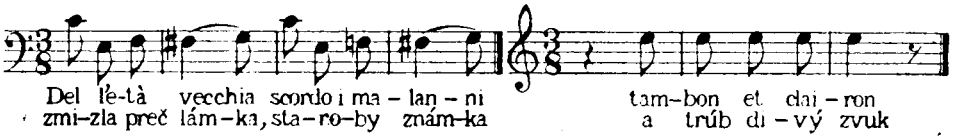

G. Donizetti, *Don Pasquale*

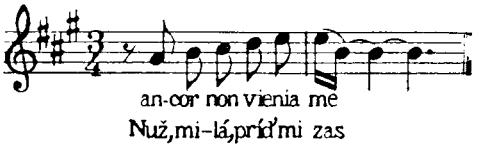

Príklady nám jasne potvrdzujú všetky ťažkosti, s ktorými sa pri preklade spevoherného libreta musí vyrovnať prekladateľ. Súčasne však ukazujú aj spôsoby, ako možno a treba riešiť najmä spomínanú organizáciu dlhých slabík a nôt. Prekladateľ *Kaukliara u Matky božej* v tretej ukážke sa nevedel dostatočne vyrovnať s týmto problémom a vypomáhal si jednak vsúvaním, jednak vypúšťaním, prípadne rozkladaním niektorých dlhých nôt na niekoľko nôt kratších. Novšie preklady oveľa správnejšie a starostlivejšie riešili už aj túto otázku.

Je potrebné — a v tomto príspevku to nezdôrazňujeme prví —, aby sa pravidlá prekladov spevoherných libriet uvoľnili v smere podkladať aj dlhé noty hláskami krátkymi a naopak, krátke noty v prípade väčšieho počtu aj hláskami dlhými. V tomto prípade, ako sme už zdôraznili, správna výslovnosť bude závisieť predovšetkým od spevákov. Keby sa v tomto smere uvoľnili pravidlá spevoherných prekladov, získali by prekladatelia oveľa väčšiu možnosť umeleckejšieho vyjadrovania sa. Neboli by tak obmedzovaní dodržiavať zásadu dlhej hlásky pod dlhú notu. Svoje preklady by mohli zbaviť istej klišéovosti a frázovitosti. Preklady by sa často stali zaiste lepšie aj zo stránky jazykovej správnosti a ľubozvučnosti a oveľa lepšie by vyjadrovali originál, najmä čo sa týka obsahu a pravdivosti. No k tejto otázke sa budú musieť vyjadriť aj sami prekladatelia spevoherných libriet i hudobní vedci, lebo jej riešenie v tomto alebo onom smere je vec veľmi dôležitá a má ďalekosiahly význam. Každé zachádzanie do krajnosti a upadanie do extrémov v jednom alebo v druhom smere doviedlo by prekladateľa vždy do závozu a k nesprávnostiam, pred ktorými vlastne uniká a ktorým sa chce vyhnúť. Zdravú mieru rešpektovania všetkých požiadaviek pri prekladaní spevoherného libreta mu musí určovať nielen jeho hudobné vzdelanie, ale aj jazykový a umelecký cit.

* * *

Ak teda zopakujeme, čo sme povedali, možno v krátkosti zhrnúť, že dobrý preklad spevoherného libreta musí spĺňať nielen požiadavky jazykovej správnosti, vecnosti a pravdivosti, nielen požiadavky umeleckosti, ľubozvučnosti a spevnosti preloženého textu, ale aj požiadavky správnej organizácie dĺžky slabík a nôt. Pri poslednej požiadavke sa treba usilovať o správne podloženie nôt textom tak, aby podľa možností dlhá hláska zodpovedala dlhej note. V prípade, ak by v hudobnej partitúre nasledovalo za sebou viac nôt rovnakého časového trvania, môže prekladateľ podpísať pod dlhé noty aj slabiky (hlásky) krátke i dlhé.

Z naznačeného vidieť, koľko vecí a požiadaviek musí dobrý prekladateľ spevoherného libreta splniť, aby sme jeho preklad mohli označiť a pokladať

za plne vyhovujúci a správny nielen zo stránky jazykovej, ale aj hudobnej.

Slovenské spevoherné scény majú dnes všetky predpoklady úspešného vývoja a rastu. No slovenskí speváci opravdivo zvíťazia až vtedy, keď sa aj prekladatelia spevoherných libriet zmocnia všetkých majstrovstiev a keď budú rešpektovať všetky požiadavky, ktoré na nich kladie dobrý, jazykovo správny, spevný a hudobne vyhovujúci preklad. Dobrý preklad libreta je prvým a základným predpokladom umeleckého účinku spievaného slova na javisku.

Napokon si všimnime ešte jednu, viac ráz vyslovenú požiadavku. Konštatovalo sa, že operná i operetná dramaturgia pociťuje už dávnejšie potrebu dôkladnej revízie spevoherných prekladov. Navrhuje sa, aby sa vytvoril a stretol kolektív hudobných znalcov, spevákov, jazykovedcov a básnikov-prekladateľov, ktorí by od základov zrevidovali a prekontrolovali všetky staršie i novšie preklady spevoherných libriet a v prípade potreby upravili ich tak, aby lepšie vyhovovali všetkým tu uvedeným požiadavkám dobrého prekladu, prípadne aby ich znovu preložili. Dovtedy totiž jazyková a zvuková kultúra spievaného slova na našich reprezentačných scénach nebude úmerne rásť a upevňovať sa, kým spevoherné preklady budú mať jazykové (a zaiste aj hudobné) nedostatky. V prítomnosti sú také predpoklady rastu a rozvoja našich spevohier, aké v minulosti neboli. Slovenská opera sa dostala už aj na cudzie a svetové scény, opery iných národov zas na naše scény. Úmerne k týmto možnostiam treba však venovať zvýšenú pozornosť a starostlivosť aj starším i novším prekladom najmä klasických svetových opier a operiet.

Činohra používala pomoc jazykovedy od svojich prvých počiatkov. Je to zásluhou predovšetkým Jána Borodáča. Činohra skvalitňovala nielen jazykovú stránku predlôh, ale aj vlastnú výslovnosť slovenského hovoreného slova. Ustálila pravidlá a zásady správnej slovenskej spisovnej výslovnosti.

Opera a opereta sa môžu tak isto oprieť o pomoc slovenskej jazykovedy a kráčať už po ceste činohrou naznačenej. Pomôže sa tým predovšetkým samej veci, o ktorú nám všetkým rovnako ide, jazykovedcom ako aj výkonným umelcom, a to aj pri prekladoch spevoherných libriet. Až potom slovenskí umelci a speváci skutočne zvíťazia, keď sa správnou a zrozumiteľnou výslovnosťou dobrých prekladov libriet zmocnia i tohto najmocnejšieho nástroja dorozumievania a umeleckého účinku javiskových diel — slova.

PRÍSLOVKA A ČASTICA *priam* V SLOVENČINE

Katarína Habovštiaková

Vychádzajúc z naliehavej potreby preskúmať častice v spisovnej slovenčine[1], chceme skromne prispieť k osvetleniu tejto problematiky rozborom príslovky a častice *priam*. Popudom nám bolo koncipovanie hesiel *priam, priamo* pre slovník spisovného jazyka.

Z doterajších našich slovnikárov venoval tomuto slovu najväčšiu pozornosť lexikografmi doteraz nedocenený A. Bernolák. Vo svojom Slovári[2] hodnotí Bernolák slovo *prám,* vulg. (t. j. ľudovo) *prijam* ako príslovku, a to na prvom mieste ako príslovku času vo význame „práve". Na bohatom materiáli ilustruje používanie tohto slova a vysvetľuje ho prekladovými ekvivalentmi. Je pozoruhodné, že Bernolák si všíma predovšetkým také spojenia, v ktorých slovo *priam* funguje ako častica (pravda, z hľadiska dnešnej teórie o slovných druhoch) a až priveľmi podrobne (na šesť významov) člení takéto významové odtienky slova *priam*. Bernolák však nezaznamenal základný časový význam príslovky *priam,* význam „ihneď, hneď". No i pritom je u nás jeho spracovanie slova *priam* podnes najpodrobnejšie.

V našich novších a súčasných slovníkoch sa slovo *priam* spracúva obyčajne ako príslovka a vysvetľuje sa synonymami „hneď, práve". Tak je to v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1931 (str. 245), z r. 1940 (str. 243) a v Tvrdého slovníku.[3] Presnejšie sa toto slovo rozvádza v Kálalovom slovníku[4], v ktorom sú tri významy: 1. hneď, 2. práve, 3. priamo. Vo všetkých spomenutých slovníkoch sa vyzdvihuje predovšetkým časový význam príslovky *priam*. Tradičné označovanie slova *priam* ako príslovky sa v slovenskej slovníkovej literatúre porušilo až vo vydaní Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1953, kde sa slovo *priam* označuje iba ako častica (str. 299).

Slovo *priam* v slovenskej jazykovede zhodnotil prvý raz ako časticu E.

---

[1] Častice ako osobitný slovný druh nie sú dosiaľ v slovenskej jazykovede podrobne preskúmané. Svedčí o tom aj spôsob spracovania častíc v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1953, aj diskusné príspevky na nedávnej konferencii o otázkach slovenskej gramatiky a slovníka v decembri 1955, kde hlavný referent doc. J. Ružička zdôraznil potrebu „prepracovať tento slovný druh na úplnom materiáli zo spisovného jazyka" (SR XXI, 20).

[2] A. Bernolák, *Slowár Slowenski Česko—Laťinsko—Německo—Uherski seu Lexicon Slavicum Bohemico—Latino—Germanico—Ungaricum,* Budae 1825, III, str. 2451.

[3] P. Tvrdý, *Slovenský frazeologický slovník,* II. vyd., 1933, 491.

[4] K. Kálal a M. Kálal, *Slovenský slovník z literatúry a náreči,* Banská Bystrica 1923, 537.

Jóna, ktorý ho zaraďuje medzi „vydieľajúce, obmedzujúce" častice[5]. Ľ. Ďurovič[6] a P. Ondrus[7] nespomínajú časticu *priam,* ale len etymologicky príbuznú časticu *priamo,* ktorou sa zdôrazňuje. Príklady na tieto častice neuvádzajú, iba Ľ. Ďurovič na dvoch, nie práve najlepších príkladoch ilustruje rozdiel medzi príslovkou *priamo* a časticou *priamo.*[8]

Ako vidno z predchádzajúceho, črtajú sa nám predovšetkým dva problémy: 1. či je slovo *priam* príslovka alebo častica, alebo presnejšie, v ktorých významoch je *priam* príslovkou a kedy je časticou; 2. či je časticou aj *priamo.*

Aby sme mohli odpovedať na tieto otázky, treba nám ich preskúmať na materiáli zo spisovného jazyka. V Ústave slovenského jazyka v excerptoch pre slovník je niekoľkosto dokladov na slová *priam* a *priamo.*

Všimneme si najprv príslovku *priamo.* Podľa rozboru nášho materiálu má príslovka *priamo* tieto významy:

1. bez okľúk, rovno, rovným smerom:

Jej oblok hľadel priamo na javorníckovský domec. (Kukučín) — Spojivo je priamo od srdca k srdcu. (Kukučín) — Zdalo sa, že ten veliaci územčistý chlap, z ktorého tiekla voda, zatáral sa sem priamo z pekla. (Urban) — Keby sa mohli dostať do styku so Sovietmi, mohli by urobiť útok Nemcom priamo do chrbta. (J. Horák) — Od vysokého javora priamo na zapadajúce slnce narátal som tridsať krokov. (Ondrejov) — Vrieskajúc rútila sa ulicou priamo do krčmy. (Vámoš)

2. vzpriamene, kolmo:

Poliak stál ako pribitý, iba čo ho ťažká hlava vše zohla, ale hľadel sa priamo držať. (Tajovský)

3. bezprostredne, bez sprostredkovania, bez pomoci niekoho al. niečoho:

Ako univerzitný profesor pokladal si za povinnosť informovať sa o veci priamo pri prameni. (Urban) — Neobracajú sa priamo na nikoho. (Tatarka) — Skupoval na licitáciách nie priamo, ale prostredníctvom nadstrčených ľudí. (Mináč)

4. úprimne, otvorene, bez okolkov:

Pýtali sme sa ich a oni odpovedali na všetky otázky priamo, otvorene, ako ľudia, ktorí nemajú čo tajiť. (Urban) — S každým hovoril priamo, skrátka a vždy vážne. (Tajovský) — „Kto to?" opýtala sa priamo. (Vansová)

---

[5] E. Jóna, *Zo školskej gramatiky. Častice ako osobitný slovný druh,* SR XVII, 236.

[6] Ľ. Ďurovič, *K otázke neohybných čiastok reči v slovenčine,* JS IV, 132—133.

[7] P. Ondrus, *K otázke častíc v slovenskom jazyku,* SR XXI, 59.

[8] Ľ. Ďurovič, *c. d.* 132: Povedal som im priamo a otvorene veľa nepríjemných vecí. (úz.) — príslovka; Súťaž tvorivosti mládeže je akcia, ktorú si sväzáci... priamo vynútili. (Smena, 36) — častica.

V porovnaní s príslovkou *priamo* príslovka *priam* významovo súvisí iba s prvým najzákladnejším, i keď nie najčastejším významom príslovky *priamo*. No pri príslovke *priam* je tento význam (bez okľúk, rovno, rovným smerom) podradný, nie dosť zreteľný, zriedka doložený, a pre viacvýznamovosť slova *priam* málo jasný. Tento význam uvádza aj Kálalov slovník. V materiáli máme naň tieto doklady:

Pošlite priam do Magdaly. (Hviezdoslav) — Udrelo ho to slovo priam do srdca. (Skalka) — Kone leteli v povetrí až priam do samej Trnavy. (Bebl avý) — Keď vyšli z toho sobáša, išli priam do chalúpky. (Polívka, Slovenské rozprávky)

V týchto dokladoch však význam príslovky *priam* „rovno, rovným smerom" nie je na prvý pohľad dosť jasný a slovo *priam* mohlo by mať v týchto spojeniach aj iný význam, napr. význam príslovky času alebo zdôrazňovacej častice.

S uvedeným tretím významom príslovky *priamo* do istej miery súvisí význam slova *priam* v tomto doklade:

Chlapi na priestranstve pred kostolom svietili novými košeľami. Povyberali si ich pre tú príležitosť priam z ťažkých truhál. (Švantner)

S ostatnými významami príslovky *priamo* príslovka *priam* nesúvisí.

Pre príslovku *priam* však nie sú charakteristické práve spomenuté významy. Slovo *priam* sa najčastejšie používa v príslovkovom význame časovom „ihneď, hneď, zaraz", napr.:

„Veď ho len trošku ešte prizri, prídem priam", odpovedala z kuchyne. (Vansová) — Či je to pre gazdu, aby sa každú chvíľu dvor zametal? Vyženiem voly, na poludnie prídu jahnence, kravy, priam bude po čistote. (Timrava) — Ak rozkážete, priam sa stane. (Hviezdoslav) — Je nahnevaný, priam by jej niečo vysolil. (Timrava) — Počula som, že i Štefana Rebrinovie oženia, priam ako sa vráti z vojenčiny. (Timrava) — Dnes už zavialo chodníky, priam bude tma a zima. (Rázusová-Martáková).

Príslovka *priam* môže mať aj iný časový význam, význam „práve vtedy, v tú chvíľu",[9] napr.:

Išlo to, priam zdvihli kladu. (Hviezdoslav) — A priam sa mu zazdá, že spevák chodí po dvore. (Hečko) — Priam začali vynášať výstavné kusy, ktoré nenašli kupcov. (Smena).

Častejšie ako príslovka *priam* sa však používa častica *priam*. Jej základnou funkciou je zdôrazniť platnosť nejakého slova vo vete, pričom významové odtienky pri zdôrazňovaní môžu byť rozličné, napr.:

a) *práve:* Priam vlastná škoda ťažko sa znáša. (Kukučín) — Priam po tieto dni bol som na vidieku. (Kukučín) — Nie je priam veselo. (Urbánek)

[9] Porov. u Bernoláka, *tamže*, prvý význam príslovky času: *recte; eben, gerade, gerade zu der Zeit; éppen: Tu prám iďe, o kom sme mluwili.*

b) *dokonca, už:* Akoby tu sedel od rána, alebo p r i a m od stvorenia sveta. (Chrobák)

c) *celkom:* Spustil ho zo stromu p r i a m vedľa leva. (Ondrejov)

d) *veru, naozaj:* Hej, ale zvedel ten p r i a m, čo je stará baba! (Dobšinský).[10]

Častica *priam* môže mať aj opačný význam, nie zdôrazňovací, ale zoslabujúci, zmenšujúci platnosť slova alebo výpovede. Treba totiž poznamenať, že častica *priam* zosilňuje alebo zoslabuje význam niektorého slova podľa obsahu vetného kontextu a situácie. Tak význam „takmer, temer, takrečeno, bezmála" má v takých vetách, kde sa nejaká skutočnosť vyslovuje obrazne, často veľmi silným porovnaním, napr.:

Oslobodili nás p r i a m zázračným spôsobom. (Jégé) — Na pevnine zarobiť nejaký groš bolo p r i a m zázrakom. (Fr. Kráľ) — Sedliaci na okolí sa p r i a m topili v peniazoch. (Barč)

Pri porovnaniach častica *priam* môže zdôrazňovať aj veľkú mieru podobnosti, a tak nahrádzať porovnávaciu spojku *akoby,* napr.:

Opálení, čiernych očí, z ktorých nič dobrého nevyzeralo, p r i a m príslušníci cigánskeho plemena. (Zguriška) — Katra mala veľké mäsité ručiská, p r i a m stvorené na krotenie muža. (Krno)

Zdôrazňovacia častica *priam* sa používa aj v spojení so zámennou príslovkou *tak* a so zámenom *taký.* Výrazy *priam tak, priam taký* majú význam „práve tak, práve taký, práve ten, práve to, tak isto, taký istý, celkom tak, celkom taký". Často bývajú aj pri prirovnaniach[11]. Príklady:

My sme p r i a m t a k pochodili. (Kukučín) — Dar bude p r i a m t a k ctiť vás, ako bude na prospech pokoleniu ľudskému. (Felix, prekl.) — P r i a m t a k opísal Tolstoj mesto a súd vo Vzkriesení. (M. Bakoš) — A čo by sme ti dali p r i a m t a k ú, ako pán farár majú, budeš, ako si. (Timrava) — Po škridlách stekali nekonečné dažde, p r i a m t a k é dlhé, ako je snívanie o Ukrajine, o domove. (Tatarka).

V prípustkových vedľajších vetách časticou *priam* sa často zdôrazňuje prípustka. V takých vetách časticu *priam* možno nahradiť zdôrazňovacími časticami „dokonca, aj, i", napr.:

Ja sa vás nebojím, čo je vás p r i a m tisíc. (J. Kráľ) — Jej je jedno, čo p r i a m celá črieda strepe sa do ďateliny. (Timrava) — A srdce ženské zľúti sa nad ukrivdeným, čo by to bol p r i a m Žid. (Timrava)

---

[10] Doklady na zdôrazňovaciu časticu *priam* sú aj u B e r n o l á k a, no v rámci príslovky času (vo význame spomenutom v predošlej poznámke): *prám wčil; prám wtedi; Prám len wčil tu bol.* Osobitne vydeľuje Bernolák zdôrazňovací významový odtienok slova *priam* v 5. význame: *potissimum; vorzüglich, eben; éppen, leginkább: To mu prám škodí.*

[11] B e r n o l á k, *tamže,* vydeľuje ako druhý význam slova *priam: in comparatione: aeque, pariter, perinde, ac, atque, quam; eben; éppen: prám tak; prám tak učení; prám taki; Jaki twoj Oťec bol, i ti si prám taki.*

Vo vedľajších prípustkových vetách častica *priam* však môže tvoriť aj nevyhnutnú súčiastku prípustkového spojovacieho výrazu *čo priam, čo by priam, keby priam,* napr.:

Rada grúne, čo priam sú trochu strmé. (Kukučín) — Nesmie vkročiť cudzia noha, čo by mala priam paspartout od samého Pána Boha. (Vajanský) — Čo chytí, nepustí, keby priam prišiel o ruku. (Bešeňovský).

Slovo *priam* sa používa aj na zvýraznenie stupňovania nejakého deja, teda ako častica stupňovacia vo význame „až, celkom", napr.:

Veľmi zaujímavé, ba priam dojímavé sú kolekcie darov z Francúzska. (Hečko) — Bol by ho mrzko zrazil na zem, a aj ťažko poranil, ak nie priam zmárnil. (Felix, prekl.) — Bolo to celkom hore, na samučičkom okraji brál, priam na hrebeni. (Felix, prekl.)

Napokon sa nám treba zmieniť o prisviedčacej a záporovej častici *priam,* ktorá býva v hovorovej reči, najmä v odpovediach na žiadacie alebo rozkazovacie vety. Žiaľ, z doteraz vyexcerpovaného materiálu z krásnej literatúry našli sme iba jeden príklad na tento význam častice *priam.* Pre pochopenie situácie uvádzame dlhší kontext z Fr. Urbánka:

Mariška (zahanbene): No, veru, a či je ten vydaj už to najlepšie na svete?
Dievčence: Veru, priam!
Mišo: Komu dobré, komu zlé, ale dievčence lipnú za tým vydajom ako muchy za medom.

V tejto situácii ide o prisviedčaciu časticu, ktorej ekvivalentom sú častice *hej, áno.* Podobný doklad našli sme aj u Bernoláka (c. d. III., 2451): *„Dáš mi to?" „Prám."* Tento význam častice *priam* poznáme aj zo súčasnej hovorovej reči z viet ako: „Požičaj mi to!" „Priam." „Urobil by si mi to?" „Priam." V týchto odpovediach častica *priam* môže vyslovovať súhlas (ako častice *hej, áno*), ale častejšie býva vyslovená s odtienkom irónie, vzdoru alebo záporu, a vtedy je synonymom častíc „akurát, ba ešte že čo, ale ba"; je teda expresívnym vyjadrením odmietnutia, záporu.

Podľa rozboru materiálu slovo *priam* má aj významy príslovky, aj významy častice. Ostáva ešte druhá otázka, či je v slovenčine aj častica *priamo,* ktorú spomína Ďurovič.

Na základe excerpt sme zistili, že slovo *priamo* sa používa aj vo význame častice, ale oveľa zriedkavejšie ako častica *priam.* Častica *priamo* zvyčajne obmedzuje platnosť výpovede (= takmer, takrečeno, bezmála), zriedkavejšie ju podčiarkuje (= dokonca, až). Príkladov z krásnej literatúry na časticu *priamo* takmer niet. Používa sa zväčša v novinárskom štýle a v odbornej literatúre. Niekoľko príkladov:

Zuza, zjavu priamo elegantného, šibla zrakom. (Čajak) — Spýtala sa mierne, priamo bojazlivo. (Jilemnický) — Prijatie v Ríme bolo priamo triumfálne. (Stanislav) — Svojou výhodnou polohou Nitra bola na to priamo

predurčená. (Historica Slovaca) — Výsledok bol priamo zázračný. (Slovenský učiteľ XXIV) — Priamo zlatou baňou ukázali sa byť napr. Tvrdomestice — Šišov. (Pravda 1947)

Podľa doteraz zhromaždeného materiálu, nezameraného síce špeciálne na výberovú excerpciu častíc *priam* a *priamo* sa nám teda ukazuje, že vo funkcii častice sa častejšie používa *priam* ako *priamo*. Častica *priam* aj nadobudla viaceré významy, modifikujúce platnosť slova vo vete. Pri častici *priamo* možno pozorovať iba uvedený jeden význam, obyčajne umenšujúci platnosť výpovede.

Ostáva ešte otázka, prečo sa v literatúre aj v hovorenom jazyku častejšie používa častica *priam*, a prečo sa práve pri forme *priam*, a nie pri *priamo*, rozvinuli viaceré významové odtienky častice. Domnievame sa, že to bolo preto, lebo príslovka *priamo* je podnes veľmi frekventovaná a má niekoľko významov (1. bez okľúk, rovno, istým smerom; 2. vzpriamene, kolmo; 3. bezprostredne, bez sprostredkovania, bez pomoci niekoho al. niečoho; 4. úprimne, otvorene, bez okolkov). Príslovka *priam* je oveľa zriedkavejšia. Pokiaľ nekoliduje s niektorými významami príslovky *priamo* (zriedka s prvým významom a ešte zriedkavejšie s tretím významom), používa sa takmer výlučne len ako príslovka času vo významoch „hneď, ihneď" a „práve, vtedy, v tú chvíľu". No i v týchto významoch nie je vo všetkých slovenských nárečiach známa, o čom svedčí aj ten fakt, že sa v slovníkoch často vysvetľuje. Príslovka *priamo*, ktorá je odvodená od adjektíva *priamy*, má podobu charakteristickú pre najväčšiu skupinu prísloviek (zakončenie na *-o*), kým príslovka *priam* nemá takú príponu, ktorá by ju jednoznačne zaraďovala medzi príslovky. Pre tieto príčiny bol aj prechod príslovky *priam* k slovnému druhu častíc ľahší.[12] Zmenená forma *priam* ukazuje na nové slovo, časticu, s novými významami. Slovo *priam* sa dnes najčastejšie používa ako častica, a to predovšetkým ako častica zdôrazňovacia, alebo naopak zoslabovacia (jej ekvivalentmi sú častice „práve, dokonca, celkom"; „takmer, takrečeno, bezmála" a i.) a stupňovacia (vo význame stupňovacích častíc „až, celkom"). V hovorovej reči sa *priam* používa aj ako častica prisviedčacia (vo význame častíc „hej, áno"), častejšie ako expresívna záporová častica (vo význame „akurát, ba ešte že čo, ale ba"). Okrem toho *priam* môže tvoriť aj nevyhnutnú súčiastku spojovacích prípustkových výrazov *čo priam, čo by priam, keby priam*.

Ako vidno, častica *priam* sa v slovenčine bohato využíva, kým častica *priamo* je v slovenčine zriedkavejšia. Častica *priamo* používa sa iba na zoslabenie alebo zosilnenie platnosti slova alebo výpovede, a to zväčša len

[12] Jednou z vlastností častíc je, že sa často tvoria z iných slovných druhov, a to prísloviek, predložiek a spojok. Porov. napr. P. Ondrus, c. d. 59.

v odbornej literatúre a v novinárskom štýle. Slovenskí spisovatelia uprednostňujú časticu *priam.*

Záverom treba ešte pripomenúť, že slovo *priam* treba v našich slovníkoch (i v pripravovanom novom vydaní Pravidiel slovenského pravopisu) označovať ako príslovku i časticu.

RAMENITE — RAMENITÝ

Ján Mihál

V časopise Russkij jazyk v škole z roku 1956, č. 5, str. 12—18, má A. S. Ľvov príspevok s nadpisom Iz istoriji nekotorych narečij (Z dejín niektorých prísloviek), v ktorom medziiným podáva i výklad starej ruskej príslovky *ramiano* a prídavné meno *ramianъ — ramianyj,* ktoré sa vyskytovali v starej ruštine a sú doložené v starých ruských písomných pamiatkach XI.—XVI. storočia vo význame „silne, rýchlo, prudko, veľmi", „silný, rýchly, prudký". Vraj ešte i ruské akademické slovníky z konca XVIII. a z prvej polovice XIX. storočia uvádzajú príslovku *ramiano* a prídavné meno *ramianъ — ramianyj* ako staré alebo zastarané.

Slovenským ekvivalentom starej ruskej príslovky *ramiano* je *ramenite* v tom istom význame „silne, prudko, rýchlo, veľmi" a ekvivalentom starého ruského prídavného mena *ramianъ — ramianyj* je *ramenitý* vo význame „silný, prudký, rýchly" a pod. Príslovka *ramenite* a prídavné meno *ramenitý* v slovenskom jazyku dosiaľ žijú a to nielen v ľudovej reči, ale i v spisovnom jazyku. Oba spomenuté druhy slov poznám zo svojho rodného nárečia v okolí Banskej Bystrice a z Liptova. Z Turca uvádza príslovku *ramenite* P. P. Zgúth (SR VIII, 55) a píše: *„ramenite,* strmo: Tak ma ramenite striasou, mau zo mňa dušu vitriasť. Tak ramenite som zdvihou drevo, že mi až v boku puklo". Toľkoto Zgúth. Podľa slovníkového materiálu ÚSJ SAV zistili sa *ramenite/-to* a *ramenitý* u Kukučína a u Vajanského. Citujeme: *Trhol sa, r a m e n i t e vstal a zas tlk hlavou o sedisko.* (Kuk. X, 195) — *... zaľúbil sa r a m e n i t o do mladej devy.* (Vaj. VII, 86) — *... pretenzie Maďarov zosilneli r a m e n i t o.* (Vaj. XV, 21) — *... r a m e n i t o zdvihol sa [Ondrej] na lakeť.* (Vaj. XI, 45) — *Svojím r a m e n i t ý m zjavením sa ho prekvapil.* (Kuk. XI, 199) — *Pád do priepasti opovrhnutia a hanby bol taký r a m e n i t ý.* (Vaj. II, 82) — Toto by bolo všetko, čo, pravda, neznačí, že *ramenite, ramenitý* sa vyskytujú len

u Kukučína a u Vajanského. Ale i tieto doklady stačia na to, aby sa aj prídavné meno *ramenitý* aj príslovka *ramenite* uviedli v budúcom akademickom slovníku v takom význame, aký vyplýva z uvedených dokladov. Slovom, aj prídavné meno *ramenitý* vo význame „prudký, strmý, rýchly" aj príslovka *ramenite* vo význame „prudko, strmo, znezrady, zrazu" žijú v slovenskom jazyku dosiaľ, a to oddávna.

Už v stsl. jazyku je známe prídavné meno *raměnъ* ako ekvivalent latinského *vehemens* „prudký". (Pozri Miklosich, Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen, heslo *raměnŭ.)* Základom slova *raměnъ* je *ram-*. Tento základ (koreň) spája Miklosich so sti. *rādh* „zhotoviť" a predpokladá, že ako z *rudměnъ* vzniklo *ruměnъ,* tak z *radměnъ* vzniklo *raměnъ.* Tento výklad by morfologicky ešte hádam obstál, ale sémanticky nijako neobstojí. Miklosichovej pozornosti neušlo však ani staroseverské *ram* „robustus, vehemens", lenže ho nevyužil. Už pravdepodobnejší a prijateľnejší je výklad základu (koreňa) *ram-,* ako ho podáva A. Walde — J. Pokorný (Etymologisches Wörterbuch der indoeuropäischen Sprachen, zv. I, str. 72 a n. a str. 371). Walde postavil dve alternatívy: 1. koreň *ram-* vznikol zo základu *ar* + formantu *m* prešmyknutím likvidy, pričom sa odvoláva na staroiránske slovo *arm* „zbraň" (porovnaj latinské *arma* „zbraň"); 2. koreň *ram-* vznikol z *rem-* „silný, ostrý, horký", z čoho pochádza vraj staroseverské *ramr, rammr* „silný, ostrý, horký" a dolnonemecké *ram* „zosilňujúci". Druhá Waldeho alternatíva je sémanticky pravdepodobnejšia. Holub-Kopečný (Etymologický slovník jazyka českého, heslo *náramný)* vykladajú, že csl. *raměnъ* vzniklo z psl. *ormēnъ* „silný, veľký". Lenže tu asi neprichodí vychádzať z psl. **orm* + *ênо,* lebo máme hotový ide. koreň *rem* > *ram,* ktorý sa dodnes zachoval nielen v germánskych, ale i v slovanských jazykoch. V nemčine máme substantívum *Ramme* „baran" (nástroj i zviera), v strednej hornej nemčine bolo *ramme, ram,* v starej hornej nemčine bolo *rammo, ram,* v angličtine zo starosaského jazyka je *ram* „baran" (v oboch významoch) i sloveso „tĺcť". Denominatívne sloveso zo základu *ram-* je nemecké *rammen* ako ekvivalent slovesa *feststoszen* „silne tĺcť", alebo *rammeln* ako ekvivalent slovesa *zusammendrängen, feststoszen, begatten,* zo strhn. *rammeln,* sthn. *rammalôn.*

Teda výklad základu *ram-* v slovách stsl. *raměnъ,* str. *ramian, ramiano,* sloven. *ramenitý, ramenite,* slovin. *rameno* zo spoločného ide. základu *rem-* > *ram-* by sémanticky vyhovoval. Ťažkosti robí len zmena *rem-* > *ram-,* o čom oprávnene zapochyboval i A. S. Ľvov (cit. str. 15). Ale — ako vidíme z dokladov — nemôžeme pochybovať o tom, že slovný základ *ram-* je spoločný pre uvedené slovanské i germánske slová, lenže v uvedených germánskych slovách ostal jeho význam takmer nezmenený, kým v slovanských slovách sa metonymicky zmenil.

Od toho istého základu *ram-* máme nielen v slovenčine, ale i v češtine jednak prídavné meno *náramný* a jednak príslovku *náramne,* ktorých význam je všeobecne známy. Ale v ľudovej reči na strednom Slovensku máme ešte sloveso *ramať* vo význame „čistiť lúky na jar". Sloveso *ramať,* nakoľko viem, sa v iných slovanských jazykoch nevyskytuje. Do slovenčiny sa dostalo pravdepodobne od nemeckých kolonistov zo strhn. *rammeln* „zusammendrängen, feststoszen, begatten", lebo sloveso *ramať* sa vyskytuje najmä v tých krajoch, kde zasiahla nemecká kolonizácia, hlavne okolie Banskej Bystrice. Sloveso *ramať* uviedol Tajovský i do literatúry: *ramať na lúky chodili.* (I, 137.)

O tom, že slovanské prídavné meno *ramenitý* a príslovka *rameňte* vo význame „silný, ostrý, prudký", „silne, ostro, prudko" je priamym „potomkom" stsl. *raměnъ, raměno,* sa nedá vážne pochybovať. Lenže zaujímavý je na veci fakt, že paralely stsl. *raměnъ* „vehemens" nachodíme len v starej ruštine v podobe *ramian, ramianno,* v slovinčine v podobe *rameno* ako ekvivalent nemeckého *überaus, sehr, ungemein.* (Pozri A. A. Wolf — M. Pleteršnik, Slovensko-nemški slovar) a v slovenčine v tvare *ramenitý, ramenite.* Slovníky ostatných slovanských jazykov neuvádzajú slová, ktoré by morfologicky a sémanticky aspoň približne zodpovedali stsl. *raměnъ.* V dolnolužickom jazyku sa síce vyskytuje tvar *ramenitý,* ale vo význame ramenatý.

Ako zachytili slová *ramenitý, ramenite* naše slovníky? Bernolák ani Tvrdý neuvádzajú heslá *ramenitý, ramenite.* Kálal má síce heslo *ramenito* s českým ekvivalentom „těžce (na př. upadnouti)", čo vôbec nezodpovedá skutočnosti. Pri hesle *ramenitý* odkazuje na heslo *ramä,* kde uvádza prídavné meno *ramenitý* ako synonymum prídavného mena *ramenatý,* a to podľa Jungmanna, ktorý slovenské *ramenitý* neprávom pokladá za ekvivalent č. *ramenatý,* píšuc: „ramenatý (ramenitý slc.) — armig, brachialis".

Nech je tento pokus o výklad pôvodu slov *ramenitý, ramenite* skromným príspevkom pre nádejný etymologický slovník slovenského jazyka.

DISKUSIE

O TAKZVANOM ABSOLÚTNOM AKUZATÍVE

Gejza Horák

Pri čítaní slovenského prekladu klasického diela Viktora Huga *Bedári* (Les Misérables), ktorý vyšiel predvlani (1955) v Slovenskom vydavateľstve krásnej literatúry v Bratislave v starostlivom preklade Jána Belnayho a Jozefa Felixa, zaujal nás takzvaný *akuzatív vlastnosti,* ktorý sa nazýva aj *absolútnym.*[1] Položili sme si otázku, či tu máme do činenia so syntaktickou konštrukciou domácou, alebo či tu ide o vplyv francúzskeho originálu. — Všimli sme si preto vec dôkladnejšie aj u našich autorov a tu podávame jej predbežné riešenie.

Najprv uvedieme príklady s paralelným znením originálu:

1. *Ach! Ešte si tu? — povedal Jean Valjean, prudko sa vystrel, nohu ešte vždy na striebornom peniazi, a doložil: — Praceš sa ho?“* (I, 142)

— Ah! C'est encore toi! dit Jean Valjean, et se dressant brusquement tout debout, le pied toujours sur la pièce d'argeant, il ajouta: — Veux-tu bien te sauver! (I, 148)[2]

2. ... *padol vyčerpaný na veľký kameň, ruky vo vlasoch a tvár medzi kolenami, a kričal: — Som podliak!* (I, 145)

... il tomba épuisé sur une grosse pierre, les poings dans ses cheveux et le visage dans ses genoux, et il cria: Je suis un misérable! (I, 151)

3. *Javert chvíľu mlčal, bradu vtiahnutú do goliera redingotu, potom spustil predné okienko.* (III, 186)

Javert demeura quelques instants silencieux, menton rentré dans le collet de sa redingote, puis il baissa la vitre de devant. (VII, 184)

4. ... [lekár] *dal ho položiť horeznačky na posteľ, bez hlavnice, hlavu v rovnakej výške s telom, ba ešte trochu nižšie, s obnaženým trupom, aby sa uľahčilo dýchaniu.* (III, 189)

---

[1] K termínu pozri Vladimír Šmilauer, *Novočeská skladba,* str. 337.

[2] Victor Hugo, *Les Misérables,* I. Hetzel — Paris.

... il le fit poser à plat sur le lit, sans oreiller, la tête sur le même plan que le corps, et même un peu plus basse, le buste nu, afin de faciliter la respiration. (VII, 187)

5. *Bol na prahu, jednu ruku na kľučke odchýlených dverí, hlavu trochu naklonenú dopredu a potácajúc sa, telo upnuté do bieleho domáceho kaftana . . .* (III, 190)

Il était sur le seuil une main sur le bec-de-cane de la porte entre-baillée, la tête un peu penchée en avant et branlante, le corps serré dans une robe du chambre blanche . . . (VII, 189)

6. *Jean Valjean, hlavu ovisnutú a bradu na prsiach, nezbadal ani Baska ani sviecu.* (III, 316)

Jean Valjean, la tête ployée et le menton sur la poitrine, n'aperçut ni Basque, ni la bougie. (VII, 110)

7. *Tam kráčal pomaly, hlavu naklonenú dopredu, nič nevidiac, nič nepočujúc, oči nepohnuto upreté stále na to isté miesto, . . .* (III, 328)

Là il marchait à pas lents, la tête tendue en avant, ne voyant rien, n'entendant rien, l'oeil immuablement fixé sur un point toujours le même, . . . (VIII, 124)

Vo všetkých citovaných prípadoch proti akuzatívu vlastnosti vo francúzskom origináli stojí tá istá syntaktická konštrukcia v slovenčine.

Príklad 4 nám veľmi pekne ukáže gramatickú povahu rozoberanej syntaktickej konštrukcie — možnosti jej substitúcie a súčasne sa nám ukáže pozorný prístup prekladateľa k veci.

V uvedenom (štvrtom) príklade slovenský preklad sleduje absolútnym akuzatívom originál len čiastočne: *. . . la tête sur le même plan que le corps = hlavu v rovnakej výške s telom,* ale: *le buste nu / s obnaženým trupom.* Tu proti akuzatívu vo francúzskom origináli stojí v slovenskom preklade inštrumentál. Jedným substitútom absolútneho akuzatívu je teda inštrumentál.[3]

Túto substitúciu možno uplatniť, ako dokazuje príklad z Bedárov, pri prekladaní i pri prípadnej štylistickej úprave textu. Ak by sme v prvom prípade substituovali absolútny akuzatív inštrumentálom (spôsobovým), dostali by sme vyjadrenie „s hlavou v rovnakej výške s telom", v ktorom štylistická neobratnosť (dva inštrumentály: „s hlavou . . . s telom") po-

[3] Porov. Jozef Ružička, *O používaní prechodníkov,* SR XXI, str. 287.

rušuje významovú jednoznačnosť vyjadrenia. V druhom prípade substitúcia akuzatívu spôsobovým inštrumentálom *le buste nu: s obnaženým trupom* napomáha zmyslové zviazanie súvetia. Obsahové zviazanie účelovej vety, uvedenej spojkou *aby,* so spôsobovým inštrumentálom je oveľa hladšie, ako keby na jeho mieste stál akuzatív.

V tomto prípade akuzatív a inštrumentál bližšie určuje predmet *(ho)* a prísudok *(dal položiť).* Celý výraz *hlavu v rovnakej výške s telom (ba ešte trochu nižšie), s obnaženým trupom* má teda funkciu rozvitého viacnásobného doplnku, ktorý vystupuje ako druhý. Prvým doplnkom je *h o r e z n a č k y na posteľ bez hlavnice.* Máme tu teda do činenia s troma doplnkami: [položiť ho] 1. *horeznačky* ... 2. *hlavu v rovnakej výške s telom* ... 3. *s obnaženým trupom.*

Druhý doplnok, vyjadrený takzvaným absolútnym akuzatívom,[4] by bolo možno nahradiť pri istej úprave inštrumentálom takto: *s hlavou v rovnakej výške ako telo.* No táto substitúcia by narušila dynamickosť, ktorú v tomto prípade nesie so sebou akuzatív, a to najmä preto, že tu vzniká zdanie rekčného akuzatívu: *dal p o l o ž i ť .. h l a v u.*

Súhlasne s ľudovým úzom[5] bolo by možno namiesto akuzatívu použiť nominatív. Súvetie by nadobudlo takúto podobu ... *[lekár] dal ho položiť horeznačky na posteľ, bez hlavnice, hlava v rovnakej výške s telom, ba ešte trochu nižšie, s obnaženým trupom, aby sa uľahčilo dýchanie.* Nominatív by bolo možno použiť aj v druhom prípade. Potom by súvetie získalo takúto podobu: ... [lekár] *dal ho položiť horeznačky na posteľ, bez hlavnice, hlava v rovnakej výške s telom, ba ešte trochu nižšie, a obnažený trup, aby sa uľahčilo dýchanie.* Tento rozprávačský postup je charakteristický pre dramatické rozprávanie v emfáze.

V príkladoch 1—3; 5—7 sa takzvaným absolútnym akuzatívom bližšie určuje podmet v čase vykonávania deja, vyjadreného prísudkovým slovesom. Z tejto funkcie vychodí, že ide o doplnok k podmetu. V príklade 4 sa stretávame s doplnkom k predmetu.

V šiestom príklade absolútny akuzatív bližšie určuje podmet a súčasne sa ním odôvodňuje obsah prísudkového slovesa *(Jean Valjean,* [pretože mal] *hlavu ovisnutú a bradu na prsiach, nezbadal ani Baska ani sviecu).*

Vo všetkých prípadoch možno bez zmeny zmyslu viet nahradiť absolútny akuzatív inštrumentálom. To ukazuje jeho funkčnú blízkosť s prechodníkom, vyjadrujúcim súčasné určenie spôsobu, času a príčiny.[6] Napríklad

---

[4] Názvom *absolútny akuzatív* sa vystihuje len jeho nerekčnosť. Okrem toho treba jeho označením vystihnúť aj jeho obsahovú platnosť. Domnievame sa, že vhodný by bol názov s p ô s o b o v ý a k u z a t í v.

[5] O tom pozri ešte nižšie.

[6] Porovnaj Jozef R u ž i č k a, c. d., str. 286.

(2.) ... *padol vyčerpaný na veľký kameň, s r u k a m i vo vlasoch a s t v á r o u medzi kolenami, a kričal: — Som podliak!*

Príbuznosť absolútneho akuzatívu s prechodníkom, vyjadrujúcim súčasnú okolnosť, ktorou sa charakterizuje subjekt pri deji, názorne ukazuje prvý príklad, v ktorom stoja akuzatívy popri prechodníkoch: *Tam kráčal pomaly, hlavu naklonenú dopredu, nič nevidiac, nič nepočujúc, oči nepohnuto upreté stále na to isté miesto.* Akuzatívy i prechodníky možno bez zmeny zmyslu nahradiť sociatívnou konštrukciou, to jest predložkovým inštrumentálom alebo jeho zástupkou — príslovkou *pritom/súčasne/zároveň* + určitý slovesný tvar: *s hlavou naklonenou dopredu, pritom nič nevidel, nič nepočul, s očami nepohnuto upretými stále na to isté miesto.*[7]

Inštrumentál sa ako substitút prechodníkového výrazu môže uplatniť vtedy, keď príslušný dej možno vyjadriť substantívne (*plačúc* = „s plačom", *nariekajúc* = „s nárekom", *spievajúc* = „so spevom", *jedujúc sa* = „s jedom" atď.; ale *počujúc* = „pritom/zároveň/súčasne počujem/počul som/budem počuť" — vo všetkých osobách; *vidiac* = „pritom/súčasne/zároveň vidím" atď.). Naproti tomu stavový akuzatív (absolútny) m o ž n o v ž d y n a h r a d i ť i n š t r u m e n t á l o m.

Pokiaľ ide o významovú platnosť absolútneho akuzatívu a prechodníka, rozdiel medzi nimi je v tom, že prechodník vyjadruje dej týkajúci sa podmetu, ktorým sa bližšie určuje jeho prísudkový dej, naproti tomu absolútny akuzatív vyjadruje zväčša polohu telesných orgánov a ich stav v najširšom slova zmysle alebo predmet, ktorý je v ich dotyku. Tento významový rozdiel je zrejmý i vtedy, keď absolútny akuzatív doplníme prechodníkom *majúc.*[8]

Charakteristickým znakom výrazu, ktorého základom je absolútny akuzatív, je to, že základný člen sa v ňom určuje trpným príčastím, ktoré nemusí byť vždy vyjadrené.

Absolútny akuzatív popri obsahove rovnocennom nominatíve vyskytuje sa aj v našej pôvodnej krásnej literatúre. Pozornejšie sme ich sledovali u Kukučína. Uvádzame niekoľko dokladov:

1. *Zámožnejší poklusávajú na múloch, chudobnejší idú pešky, v j e d n e j r u k e k l o b ú k, v d r u h e j o h r o m n á č e r v e n á š a t k a n a u t i e r a n i e z n o j a.* (Zobr. spisy IV, 30) — 2. *A Katica načúva, z a s l z e n ú t v á r n a j e h o p l e c i, vpíja ten sladký zvuk, v ktorom sa trasie rodičovská láska* (IV, 83) — 3. *A mimovoľne derie sa jej z hrudi vzdych ťažký, letí ta, kde sa kmitá to svetielko, kde možno sedí on, možno tiež*

[7] Do pojmu sociatívnej konštrukcie zahŕňame v tomto prípade aj spojenia predložka *bez* + substantívum, ktoré možno nahradiť spojením *s* + substantívum v negatívnej podobe.

[8] Porov. Vladimír Š m i l a u e r c. d. str. 344.

zamyslený, hlavu v dlani... (IV, 100) — 4. *Pod schodíkmi čaká ich už on, obrvy stisnuté, mrak na tvári.* (V, 128) — 5. *Sedí* [Martin Kupec] *tak vhĺbený sám do seba. Pozrie — jeho poslucháčka sedí, mlčí, hlavu opretú v dlani... Vidno, slzy jej tečú.* (VI, 49) — 6. *Betka sedí na posteli, ruky zložené v lone, hlava nachýlená. Každé slovo ju bolí, páli.* (VI, 114) — 7. *Chôdza otcova, ktorý ide zas popredku, batoh prevesený cez ľavé plece, zdá sa mu veľmi zdĺhavou.* (VIII, 24) — 8. *Neborka mať beží popri násype, čižmy v rukách, plná strachu o syna. Kýva naň rukami, azda aby nevsadol.* (VIII, 27) — 9. *A v tejto spoločnosti, kniha na kolenách, strávi odpoludnie, kým sa nezmrkne a netreba ísť na večeru.* (VIII, 147) — 10. *„Ja myslím", hovorí slečna, obrátiac sa ku stojanu, prstík na ústach.* (IX, 92) — 11. *Paľko kráča hore dedinou; klobúk na samých očiach, pred seba videl iba na krok; hlavu po uši vtiahnutú vo vysokom golieri. Jeho krok bol rezký, mladistvý, ako kedysi za oných lepších časov.* (XII, 22) — 12. [Je reč o Milošovi — rozprávka Na ľade] *Po obede sa ide do kaviarne, trochu sa zíva, trochu sa čítajú noviny, trochu sa „kibicuje" pri biliardoch. A v zubochustavične viržínka.*

V poslednom prípade sa určenie subjektu v čase výkonu celého radu dejov *(ide sa do kaviarne, trochu sa zíva, trochu sa čítajú noviny, trochu sa „kibicuje")* osamostatňuje v jednočlennú vetu. Podľa obsahu je to jednočlenná doplnková veta. Základný člen doplnkovej vety nie je v akuzatíve, lež v nominatíve.

Uvedený rozprávačský postup pripomína ľudovú reč, v ktorej — ako sa domnievame podľa doterajšieho stavu výskumu — je v tejto funkcii nominatív častejší. Nateraz uvedieme dva doklady z nárečových textov:

a) *Tak soň_ťi išou tanu tou ľíňajou na Kalaťierove a zastau son si ťi tam za edon_starej dup: fľinta — vieš — ľen taká vendľouka, povïazaná zo švorcí, drvoťike käďeakïe, a uš čakám...* — b) *Aňi som ňezbadau — takí zahútaní — iba ko_ckríknu „Hore ruke!" Pozren_sa a grvofski horári dvaja či traja boľi uš tam, edom z enej a druhí z druhej strane: fľinte otrčenej na mňa.*[9]

V oboch prípadoch nominatív, ktorý je korelátom takzvaného absolútneho akuzatívu, určuje subjekt, vyjadrením jeho „vystrojenia" v čase priebehu deja. Používa sa ako prostriedok na vyjadrenie dramatického zážitku a ide ruka v ruke s rozprávacím prézentom a s datívom dôvernosti.[10]

Aká je frekvencia absolútneho akuzatívu v porovnaní so štylisticky približne rovnocenným nominatívom? O jednoznačný nominatív ide v prí-

[9] *Nárečový archív Ústavu slov. jazyka:* 50/31 — Nhd, č. 5 — str. 1 a 3.

[10] Porov. Gejza Horák, *Nárečie Pohorelej,* str. 127—128.

kladoch 1, 6, 9, 12. V príkladoch 4, 7, 8, 9, 10 a 11 sa používa nominatív — akuzatív. Ak len polovicu z týchto prípadov pridáme k prípadom s jednoznačným nominatívom, nominatív získa prevahu.

Ako vidieť, doklady z Kukučína nepodvracajú domnienku, že nominatív v danom prípade v ľudovej reči prevláda. Pravdaže, túto otázku bude treba ešte doriešiť na základe väčšieho množstva výpiskov z rozličných autorov a z nárečových textov.

Nateraz uvedieme ešte jeden doklad z Ľuda Z ú b k a: *„... A čo potom, až ochorieš a ostaneš ležať, o č i h o r ú č k o u r o z p á l e n é a o d h r ô z y v y p l e š t e n é, dakde v stajni alebo v priekope pri ceste? Zahoď to nepohodlné bremeno, čo nazývaš životom a na ktorom tak pochabo lipneš!...“ Takto ma pokúšal zlý na každom kroku a ukazoval mi ako jedinú záchranu povraz.*[11]

Ani tento príklad nepopiera našu domnienku, že v ľudovej reči ako korelát takzvaného absolútneho akuzatívu sa používa nominatív (tu je nominatív — akuzatív).

—

Domnievame sa, že v prípade takzvaného absolútneho (stavového) akuzatívu a jemu zodpovedajúceho nominatívu máme do činenia so štylisticky príznakovou viac-menej eliptickou syntaktickou konštrukciou, ktorá má funkciu doplnku. Súhlasíme s náhľadom Fr. K o p e č n é h o, ktorý konštrukciu zaraďuje medzi väzby s implicitnou predikáciou.[12] Ide teda o druh polovetnej väzby.

Doklady, ktoré sme uviedli, ukazujú, že ide o pomerne zriedkavý syntaktický prostriedok, no v spisovnej slovenčine používaný ako d o m á c i. — Jeho paralelita v našom prípade s francúzštinou nehovorí proti jeho správnosti. Jestvuje celý rad paralelných jazykových prostriedkov, ktoré sa v príslušných jazykoch používajú s rovnakou oprávnenosťou.

[11] Ľudo Z ú b e k, *Skrytý prameň*, str. 26 — Citát ukazuje, že ide o v n ú t o r n ú reč, resp. jej reprodukciu.

[12] Pozri František K o p e č n ý, *Základy české skladby*, str. 200 (skriptá).

POZNÁMKY K PREKLADU VANDROVNÍCKE ROKY WILHELMA MEISTERA

Matilda Hayeková

Na slovenský knižný trh sa opäť dostalo cenné a z jazykovej i obsahovej stránky náročné dielo — Goetheho román *Vandrovnícke roky Wilhelma Meistera* — v peknom preklade Júlie Májekovej.

Okrem exaltovaných ľúbostných zápletiek, ktoré boli v Goetheho časoch literárnou módou, vložil doň autor veľa zložitých filozofických úvah i mnoho detailných odborných partií o rozvíjajúcej sa manufaktúre. Niet však núdze ani o podrobné, zložité a umelecky vycizelované líčenia prírody. Presný, verný i pekný preklad takejto knižky vyžadoval veľmi inteligentného a pedantného prekladateľa, ktorý sa musel najprv zoznámiť s odbornou i ľudovou pradiarskou a tkáčskou terminológiou. Májeková svoju ťažkú úlohu dobre zvládla s výnimkou niektorých maličkostí, o ktorých sa zmienime ďalej.

Prekladateľka prostými slovenskými väzbami a zvratmi dokáže vystihnúť zložitú knižnú štylizáciu nemeckú — a to ešte Goetheho štýlu. Pasívne nemecké väzby Májeková majstrovsky prekladá slovenskými zvratnými slovesami. Napr. *Für seinen Gang aber ward er auf jedem Schritte reichlich belohnt* znie v slovenskom preklade *No za chodenie dostalo sa mu na každom kroku bohatej odmeny.* (263) Alebo *ohne gerade ausgelacht zu werden* preložila *nikto sa im priam nevysmial* (143), hoci presnejšie by bolo *bez toho, že by sa im bol niekto hneď vysmial.* Podobne *Vzdali sme mu priateľskú vďaku* (297) je prekladom nemeckého *Ihm wurde freundlicher Dank gezollt.* Preklad by znel ešte menej knižne, keby sa použilo spojenie *vysloviť vďaku.* Inokedy nemecké pasívum vhodne prekladá Májeková aktívom, napr. *wenn ihm die Zunge durch mich gelöst wird — keď mu ja uvoľním jazyk* (302). Je to stručný voľný preklad, ktorý vystihol to isté, čo by sa povedalo doslovne preloženou vetou *keď sa mu mojou pomocou rozviazal jazyk.*

Prívlastky neobyčajne dlhých nemeckých viet rieši prekladateľka osobitnou prívlastkovou vetou, čím dlhú vetu rozdelí na dve kratšie a nemeckú štylizáciu prispôsobí slovenskej syntaxi. Takýchto miest je v knihe veľa; pre ilustráciu uvádzame len vetu *Keď prišiel večer a priatelia sedeli v besiedke, odkiaľ bol výhľad do diaľky...* (301), ktorá v origináli znie *Als der Abend herbeikam, und die Freunde in einer weitumherschauenden Laube sassen...* Zbytočné však bolo rozvádzať súvetie prívlastkovou vetou v prípade ako *Dobré správanie, ktorým sa vedela vlíškať každému, spojené s istou povýšenosťou, robili ju každému milou a ctihod-*

nou. (311) Originál *Ein gutes, einschmeilchelndes Betragen mit einer gewissen Hoheit machten sie jederman lieb und ehrenwert* by sa bol mohol preložiť aj doslovne *Dobré a príjemné správanie, spojené s istou povýšenosťou, robili ju každému milou a ctihodnou.*

Príslovkové určenia vyjadrené v nemčine predložkovými pádmi prekladá Májeková miestami vhodne príslovkami, čím nijako neuberá prekladu na presnosti, ale približuje ho dnešnému slovenskému čitateľovi; napr. nemeckú vetu *Mit besonderer Kunst und Geschicklichkeit weiss er erzählen...* preložila *Obzvlášť umelecky a šikovne vie rozprávať...* (302).

Vhodne sú pretlmočené do slovenčiny aj niektoré typické nemecké spojenia, pre ktoré sú priliehavé ustálené spojenia slovenské, napr. *Tun ohne reden — skutky bez slov* (223); *tausend Dank — tisícnásobná vďaka* (223); *im Tun und Wirken — v skutkoch a činoch* (223); *wo genug zu schaffen ist — kde je dosť roboty* (223). Vo väčšine týchto prípadov prekladajú sa slovesné tvary do slovenčiny podstatným menom.

Popri týchto kladoch Májekovej prekladu nemôžeme neupozorniť aj na isté nedopatrenia.

Neodôvodnene sú doslovne preložené dve nemecké frázy, ktoré majú priliehavý slovenský ekvivalent. Po nemecky sa hovorí o pekných a zdravím kypiacich deťoch, že sú *schön wie der Tag,* ale doslovný preklad znie v slovenčine veľmi čudne „chlapci krásni ako deň" (8). U nás sa o všeličom hovorí, že je *pekné ako kvet, ako ruža,* frekventovaný je i básnický zvrat *krásny ako ranná zora.* Z týchto si môže prekladateľ vybrať; ale fráza „krásny ako deň" v slovenčine nejestvuje. Tak isto ustálené spojenie *zur rechter Zeit kommen* nemožno prekladať „prísť v dobrý čas" (296), ale *prísť v pravý čas,* alebo *prísť vhod* — podľa kontextu.

Pozornosti prekladateľky unikli aj posesívne genitívy, ktoré mala do slovenčiny pretlmočiť privlastňovacím príd. menom alebo privlastňovacím datívom. Napr. *Juliettens Beifall* prekladá ako „súhlas Julietty" (61), hoci správne by bolo *Juliettin súhlas.* Na str. 302 zas čítame „na tvár Rotmantla vystúpila duchaplná veselosť", hoci originál *Über das Gesicht des Rotmantels verbreitete sich eine geistreiche Heiterkeit* by sa mal preložiť *Po Rotmantlovej tvári rozliala sa duchaplná veselosť.* (Resp. *Rotmantlovi sa po tvári rozliala duchaplná veselosť.)*

Kým niektoré doplnené slová, ktoré prekladateľka do textu povkladala pre lepšiu zrozumiteľnosť (pri dialógoch častejšie ako v origináli opakuje i zamieňa niektoré mená, napr. *Jarno — Montan* na str. 30, 31, 32; *Felix* str. 32 a i.), znamenajú klad, nedostatkom sú niektoré vynechané — zabudnuté slová. Napr. hneď v prvej vete uniklo z prekladu pre líčenie romantickej prírodnej scenérie také dôležité epiteton ako *grauser — pošmúrny, nevľúdny.* Tým sa zotiera práve základná črta líčeného obrazu —

pošmúrnosť, ktorú o niekoľko odsekov ďalej kontrastne vystrieda pestrý, žiarivý obraz idylickej rodinnej skupinky. Originál *Im Schatten eines mächtigen Felsen sass Wilhelm an grauser, bedeutender Stelle* ... je preložený do slovenčiny „V tôni mohutného brala sedel Wilhelm pri úšuste na pozoruhodnom mieste“ ... (7), hoci presný preklad by znel *V tôni mohutného brala sedel Wilhelm pri úšuste na zaujímavom, pošmúrnom mieste* ... Na tej istej strane by sa žiadalo doplniť slovo *nejaký,* vlastne len výnimočne preložiť neurčitý člen vo vete *Spýtame sa (nejakého) horára* (7), ktorá v origináli znie *Wir wollen einen Jäger fragen.* Na 11. strane vypadlo zvratné zámeno *sa* vo vete *ja (sa) zasa obrátim — und ich lenke wieder ein.* Na str. 26 sa žiada doplniť *ono* vo vete *nuž či sa (ono) nepodobá tomu, ktoré ja cítim;* a tak isto by sme vložili ukazovacie zámeno *to* do kontextu na str. 27 *lebo ako by sa (to) dalo všetko vypísať.* Na str. 200 by sa malo doplniť sponové sloveso *je* vo vete *zmizli v noci a on (je) zanechaný sám na seba.* (V slovenčine okrem toho nie je „zanechať“ ale *ponechať na seba.)* Tak isto sa žiada doplniť slovo *štvrť,* ak má byť zrozumiteľná veta *K vznešenejším a vážnejším (štvrtiam) prostred mesta sa pripájali veselé, až napokon malebné predmestia* (232). Do vety *za ten dlhý čas, ako ho ja poznám* (302) by sa zasa žiadalo vložiť prídavné meno *celý — za (celý) ten dlhý čas, ako ho ja poznám.*

Preklad Vandrovníckych rokov Wilhelma Meistera má však i niekoľko nedôsledností spoločných s prekladom Učňovských rokov Wilhelma Meistera, hoci každú knihu prekladala iná prekladateľka a na niektoré sme už poukázali v recenzii Učňovských rokov Wilhelma Meistera (SR XX, 1955, str. 163—168):

1. Je to stereotypne a na viacerých miestach nevhodne použitá príslovka *náramne,* napr.: „Ležal odvrátený, ale náramne pekné ucho, plné líca ... vykukovali spod vlasov“ (189). Alebo ... predčítal (Flavio) náramne ľúbeznej krásavici (193). *Höchst liebenswürdig* môže sa totiž preložiť ako *neobyčajne ľúbezný* alebo *veľmi ľúbezný* a *höchst zierlich* ako *veľmi pekný, krásny,* a keďže je reč o uchu, možno voľne doplniť *pekne* alebo *krásne modelované.* Veď slovenčina má pre nemecké *höchst* až sedem ekvivalentov: *veľmi, náramne, ohromne, strašne, ukrutne, nanajvýš, neobyčajne.* Sú to slová odlišné len jemnými štylistickými odtienkami, takže si v nich môže prekladateľ preberať a iste nájde vhodné pre ten ktorý kontext.

2. Ďalšou nedôslednosťou prekladu, o ktorej sme sa zmienili v spomenutej recenzii prvého dielu Goetheho románu, je nadmerné a miestami aj nesprávne používanie spojky a častice *no.* Kým príslovkou *náramne* prekladala Májeková (i Hornáková) adverbium *höchst,* spojku i časticu *no* uvá-

dza ako ekvivalent najrôznejších nemeckých spojok, čím sa umelecká pôsobivosť jazyka originálu splošťuje. Spojkou *no* prekladá Májeková nemeckú spojku *aber* (15, 84, 186, 202, 231, 239, 245), ktorá sa dá preložiť spojkami *ale, lenže, lež,* najmä však spojkou *ale.* Spojkou *no* sa v románe prekladá aj nemecká spojka *jedoch* (132, 186, 201, 238), ktorá má správne ekvivalenty: *avšak, lenže, predsa však.* Ako *no* sa prekladá aj *doch* na str. 213, hoci by tam mohlo byť *predsa však.* Dobre je preložené s *no* (193) nemecké *und nun.*

3. Medzi spoločné nedôslednosti oboch prekladov Goetheho románov patria aj cudzie tvary krstných mien: *Hersilie* (63, 69), *Juliette* (69), *Valerine* (70), *Nachodine* (79), *Lucinde* (79), *Hilarie* (156), *Jacob* (229), *Susanne* (300, 358), *Albertine* (347), *Makarie* (389). Keď nemecké *Wilhemine* poslovenčujeme na *Vilhemína* a u nás sú všeobecne známe mená *Natália, Valéria,* prečo by sa nemohli prispôsobiť slovenčine aj také krstné mená ako *Hersilie — Hersília, Valerine — Valéria/Valerína, a Hilarie — Hilária.* Veď už výber týchto mien sám osebe dostatočne naznačuje charakter doby, v ktorej sa udalosť odohráva; netreba sa držať aj cudzej formy (obyč. v koncovke) najmä nie tam, kde je v origináli *Jakob* a v preklade nachádzame „Jacob" (299).

4. Hornákovej sme vyčítali, že slovom *koniarčik* prekladala nemecké *der Stallmeister.* Májeková správne použila pomenovanie *koniarčik* ako slovenský ekvivalent nemeckého *der Reitknecht* na str. 106, 158, ale nesprávne ním preložila aj slovo *der Stallmeister* na str. 245, 246.

Osobitnú pozornosť si v preklade zasluhujú nevhodne alebo nesprávne preložené slová. Niet ich veľa, hoci na prvý pohľad ich tu vypočítame dosť; treba si však uvedomiť, že ide o štyristostranový román, v ktorom tieto nesprávne preložené slová tvoria mizivé percento z množstva správne pretlmočených slov. Nemožno ich však obísť bez povšimnutia, sú kazom, pretože čiastočne, alebo veľmi skresľujú zmysel viet. Uvedieme najtypickejšie z tých, na ktoré sme došli pri porovnaní prekladu s originálom.

Do prvej skupiny by sme zahrnuli prípady, kde síce slovo nie je nesprávne preložené, ale prekladateľka nepoužila vhodné alebo pre kontext najpriliehavejšie synonymum. Napr. *bedeutende Stelle* je *pozoruhodné miesto* i *zaujímavé miesto,* ale na str. 7 by sa malo preložiť ako *zaujímavé.* Slovo *vyspelý* používame obyčajne ako prívlastok k pomenovaniu živých osôb; spojenie *vyspelý les* (13) je v slovenčine neobvyklé a nemecké *wohlbestandner Wald* by sa malo preložiť ako *pekný les* alebo *pekne rastená hora. Er ankündigte sich* je preložené ako *ukazoval sa* (13), hoci správnejšie by bolo *javil sa* — najmä v kontexte *(Dvor) ... uprostred vážnych, dobre zachovaných stavísk u k a z o v a l sa ako útulok pokojnej zbierky. Der Übeltat* je preložené ako *zvoľa* (21), hoci do kontextu by lepšie za-

padlo slovo *výtržnosť*, s ktorým by znel prijateľnejšie *tlupy ... popáchali nejedno násilie, dopustili sa mnohých výtržností.* O chlapcovi, ktorý lezie do vrchu chodníkom-nechodníkom sa nepovie, že „preniká" (28), ale že sa *prediera;* veď v danom kontexte toto sloveso je správnym ekvivalentom nemeckého *durchdringen. Sich einrichten* vo vete *Posadali si, zariadili sa* (35) nemalo sa prekladať slovenským *zariadiť sa*, ale *usalašiť sa. Die Gegenwart* by sa malo voľne preložiť ako *podoba* alebo *historické zobrazenie* vo vete: „Obrazy významných ľudí šestnásteho storočia v dokonalej súčasnosti celkom akoby žili." (74) Nemecké pomocné sloveso *dürfen* sa do slovenčiny prekladá ako 1. *môcť* i 2. *smieť,* ale na str. 142 by bol v preklade priliehavejší prvý význam. Teda nie „bázeň smieme veľmi dobre pestovať" (142), ale *bázeň môžeme veľmi dobre pestovať.*

Ako vieme, v autorskej reči nie je vhodné používať nárečové tvary, a to platí aj pre preklad. Teda *in grosser Verlegenheit* sa nemalo preložiť „v hroznych trapiech" (168) ale *vo veľkých rozpakoch.* Podobne aj *tumultvolles Leben* sa prekladá ako *mútorný život* (228), hoci slová *mútorný, mútorne* sú málo známe dialektizmy a mali by sa nahradiť nocionálnym prídavným menom *rušný* a príslovkou *rušne;* teda lepšie by bolo *rušný život* a *pohnuté, rušné dni* (232). Spojenie *weniger prächtig als schön* preložila Májeková doslovne „(budovy) menej nádherné ako pekné" (232), hoci duchu slovenčiny by lepšie vyhovoval preklad *viac/skôr pekné než nádherné. Der Hereintretende* by bolo lepšie preložiť slovom *vstupujúci* ako *vchodiaci* (264). Pre nemecké podstatné meno *die Täuschung* nie je najvhodnejším ekvivalentom zriedkavé slovo *marivo* (390), do kontextu by lepšie zapadli substantíva *marenie* alebo *výplod fantázie.*

Menej je takých slov, ktoré prekladateľka celkom nesprávne preložila. Napr. *Zog an sich* nie je „privrátila" (13), ale *pritiahla, obrátila (pozornosť) na seba.* Čitateľa už na prvý pohľad zarazí aj slovo „pozhlobúvané" (14), lebo má byť *pozhlábané.* Ale *gezimmert* nie je *pozhlábaný,* lež *okresaný, otesaný.* Po takejto oprave sa vyjasní zastretý zmysel celej vety „Vidno pozhlobúvané všelijaké drevá; práve ich treba poskladať". (14) — *Vidno všelijaké otesané drevá; práve ich treba poskladať. Der verwünschte Bote!* nie je vždy *Prekliaty posol!* (71), ale skôr *nepodarený/nešťastný posol!* —lebo slovo *prekliaty* je vlastne slovenským ekvivalentom za nemecké *verflucht.* Tak isto *das Betrachten* nie je „úvaha / úvahy" (74), lež *pozorovanie. Gegenwärtige Verhältnisse* nie sú „teraz pomery" (90), ale *terajšie pomery. Inmitten sittlich bürgerlichen Gesellschaft* nemožno prekladať ako „uprostred morálne občianskej spoločnosti" (98), ale *uprostred mravnej meštianskej spoločnosti. Erhaben* je *vznešený,* nie „povznesený" (110). Sloveso *sich auflösen* je použité v prenesenom význame *prejsť, premeniť sa v niečo,* preto preklad na str. 144 „(privítanie) uvoľnilo sa (na rozhovor)"

nie je správny. Neobstojí ani doslovný preklad „obrazy druhého Písma" (150) — malo by byť *druhej časti Písma* alebo proste *Nového Zákona. Auf den Brettern* sa nemá prekladať doslovne „na doskách" (233, 238), ale voľne *na javisku.* Ani *lästige Geschwätzigkeit* nie je „protivná výrečnosť" (301), ale *nepríjemná táravosť.*

Spomenuté nedopatrenia boli lexikálneho rázu. Teraz si všimneme nedôslednosti štylistické. Jednou z nich je niekoľko zbytočných expresív, ktoré v preklade Goetheho románu nie sú na mieste; napr. „pohorie ako by sa v y ť a h o v a l o" (29) — správ. *vypínalo;* alebo o deťoch sa píše „vyhladoveným p a ž r a v c o m" (35) — správ. *maškrtníkom* alebo *lačným hladošom;* u nás sa nepovie „p r e d l h á n s k y deň" (93), ale — *nekonečne dlhý;* tak isto sa nepovie „v d r ú z i l dnu" (98), ale — *vrazil;* ani „m y k o l do výšky" (99), ale — *vyskočil, nadhodilo ho.*

Kazom umeleckosti prekladu je aj niekoľko nesprávnych slovosledov. Veď zložitý nemecký slovosled nie je tak ľahko pretlmočiť do slovenčiny. Nesprávne štylizovaných viet je v celom románe pomerne málo. Uvedieme ich za sebou a hneď za každou aj správne znenie: „... chcel som teda aspoň zdola začať sa mu podobať" (20) — *... žiadal som si teda, aby som sa mu začal podobať aspoň v maličkostiach.* „Videli nad všetko vyčnievať strmé, holé bralisko, ešte i vysoké lesy zanechávajúce hlboko pod sebou." (29) — *Videli nad všetko vyčnievať strmé, vysoké, holé bralisko, zanechávajúce hlboko pod sebou ešte i vysoké lesy.* Kostrbaté sú napr. tieto vety z goethovsky komplikovaného líčenia prírodnej scenérie: „Akési stredné pohorie akoby sa vyťahovalo, ale ešte ani zďaleka nedosahovalo tú výšku (29). Do diaľky sa čoraz väčšmi splošťovalo; no zase sa ukazovali čudne vyčnievajúce postavy. (29—30) Nakoniec sa aj v diaľke ukázali jazerá, rieky, úrodný kraj, zdá sa prestieral sa tam ako more." (30) — Tieto vety by sme upravili takto: *Zdalo sa, že sa akési stredné pohorie vypína do výšky, ale ani zďaleka nedosahovalo tú výšku. Čím ďalej, tým väčšmi sa zvažovalo, avšak opätovne sa vynárali divné, osamelo vyčnievajúce bralá. Nakoniec bolo vidno v diaľke jazerá, rieky a zdalo sa, že sa tam ako more prestiera úrodný kraj.* Toto by bol síce voľnejší, ale prijateľnejší preklad. Úpravy by si zaslúžili aj tieto súvetia: „O mnohých vedel veru náš priateľ dať dostačujúce vývody." (46) — *Veru o mnohých vedel dať náš priateľ dostačujúci výklad,* alebo *Náš priateľ veru vedel dať o mnohých dostačujúci výklad.* „Tu sa vzmužil, rozhodol sa spevák mocne preludujúc na svojom nástroji" ... (221) — *Tu sa spevák vzmužil a rozhodol sa, mocne preludujúc na svojom nástroji* ... „Ak aj naozaj taká som, nuž tak bez vlastnej viny." (244) — *Nuž ak som aj naozaj taká, tak je to bez mojej vlastnej viny.* „Boli veľmi rozmanitej povahy, ako ich spolkový život zvedie dokopy

a spojí." (325) — *Boli veľmi rozmanitej povahy, ako to už prináša a spája študentský spolkový život.*

Ako vieme, v nemeckej vete má slovosled veľmi závažnú úlohu; zmenou slovosledu možno dosiahnuť zmenu vety oznamovacej na opytovaciu, hlavnej na vedľajšiu. Májekovej v preklade unikli dve takéto finesy: *War es das Umblättern* . . . sa malo preložiť *Už či to spôsobilo (príp. bolo) listovanie . . .*, a nie „Spôsobilo to listovanie" (185).

Podobne ako slovosled veľkú úlohu pri tvorení spôsobov vyjadrených slovesnými tvarmi hrajú v nemčine praeterito-praesentia, istý druh pomocných slovies. Tak impf. slovesa *wollen* využíva sa pri tvorení konjunktívu, teda nemožno ho v každej vete prekladať slovenským *chcieť* a už vôbec nie slovesom „vedieť" (102). Podľa toho originál *Das kleine Quecksilber wollt (nie will!) Ihnen gar nicht anstehen* nie je presne preložený „To malé živé striebro vám nijako n e v e d e l o byť po chuti" (102) — veta by sa mala takto upraviť *To malé živé striebro by k vám nijako nepristalo.*

V nemčine existuje akýsi spôsob oslovovania pri styku nadriadených s málo váženou podriadenou osobou. Jeho charakteristickým znakom je to, že sa vynecháva oslovenie. Ani sa nevyká, ani sa netyká, ale hovorí sa „z kopca" — v tretej osobe sg. V slovenčine nemáme tento spôsob oslovovania a takéto nemecké texty nemožno prekladať doslovne ako: „Rozumie sa do svojho remesla?" (326), ale asi takto *A či sa rozumiete do svojho remesla?*

Medzi nedostatky knihy, ktoré nezavinila prekladateľka, patria tlačové chyby: „otstsných" (19) — *ostatných;* „prenechte" (133) — *prenechajte;* „oboznať" (133) — *oboznámiť;* „nechte" (227) — *nechajte;* „skrovný" (294) — *skromný;* „poprichystáme" (340) — *poprichystávame;* „povybabovať" (359) — *povybavovať.* Chýbajúci dĺžeň v slove *neuveriteľne* napr. celkom mení a zotiera pôvodný význam vety na str. 391: „Lebo n e u v e r i t e ľ n e stráca svoju hodnotu, keď si ho zblížša chceme obzrieť v jednotlivostiach." — *Lebo neuveriteľné stráca svoju hodnotu, keď si to zblízka chceme obzrieť v jednotlivostiach.*

A nakoniec by sme mali ešte poznámku k jednému nesprávne poňatému slovu. Nie síce v Májekovej preklade, ale v štúdii dr. E. Terraya. V predchádzajúcej štúdii k Učňovským rokom Wilhelma Meistera sme Goethemu pripisované čudné epiteton „pokrokový meštiak" pokladali za lapsus. Ale keďže v štúdii k Vandrovníckym rokom Wilhelma Meistera opäť nachádzame spojenie „pokrokovo meštiacky základ" (425), pokladáme za potrebné upozorniť na to, že treba rozlišovať slová *mešťan* a *meštiak: mešťan* je vážený, pracovitý, inteligentný, pokroku prístupný príslušník tretieho stavu, ktorý zahral vážnu úlohu už vo francúzskej revolúcii; naproti tomu

meštiak je príhanlivé pomenovanie všetkých lenivých, popanštených, polointeligentných vykorisťovateľov a príživníkov z radov mestských obyvateľov. Pretože tu ide o taký podstatný rozdiel významovej náplne oboch slov, nemožno ich ľubovoľne zamieňať a je nám jasné, že o Goethem nijako nemožno hovoriť ako o „meštiakovi"; že „pokrokový meštiak" je iba zhluk protirečiacich si slov, ktorých významy sa navzájom vylučujú. Správne je spojenie *pokrokový mešťan.* Aj „národná kultúra... vytvorená na pokrokovo-meštiackom základe" (425) by bola asi veľmi problematickou kultúrou, ale *pokrokovo-meštiansky,* prípadne *pokrokový, meštiansky základ kultúry* je pochopiteľnejší.

Celkove možno konštatovať, že Májekovej preklad Vandrovníckych rokov Wilhelma Meistera je dobrý. Keď prihliadneme na ťažké partie textu, akých v Učňovských rokoch Wilhelma Meistera nebolo, respektíve bolo oveľa menej, musíme priznať, že Májekovej preklad je lepší ako bol Hornákovej preklad prvého dielu románu. Slovenčina oboch prekladov je na úrovni, teda dobre spĺňajú svoju dvojakú výchovnú úlohu: literárnu i jazykovú.

ZPRÁVY A POSUDKY

JAZYKOVEDNÉ ŠTÚDIE I. SPISOVNÝ JAZYK. Slovenská akadémia vied, Bratislava 1956. Cena brož. Kčs 28,60. — Pokračovanie.

Marta Marsinová v štúdii *Dve konštrukcie so slovesom mať* (str. 107—114) si všíma také spojenia so slovesom *mať*, v ktorých sa sloveso *mať* nespája s plnovýznamovým slovesom bezprostredne, ale prostredníctvom zámen alebo zámenných prísloviek (napr. *má sa o čo oprieť, mal kde spať* ap.).

Autorka rozdeľuje tieto konštrukcie do dvoch základných typov. V prvom type *(mám o čom rozprávať, mal kde spať)* sa spojením so slovesom *mať* vyjadruje existencia niečoho (osoby, veci, javu, okolnosti), čo umožňuje uskutočniť dej vyjadrený plnovýznamovým slovesom. K tejto všeobecnej a podstatnej charakteristike autorka pridáva ešte ďalší významový prvok, totiž, že touto konštrukciou „zároveň je naznačená aj prítomnosť dostatočného množstva toho, na čom alebo prostredníctvom čoho činiteľ uskutočňuje dej naznačený infinitívom" (str. 108).

V konštrukciách tohto typu pokladá autorka sloveso *mať* za čisto formálne, čiže také, ktoré je iba nositeľom gramatických kategórií. Podľa jej názoru v spojeniach typu *mám kde spať* sloveso *mať* je neplnovýznamové a nemodálne. Z toho logicky vyplýva, že význam tejto konštrukcie nie je daný významom slovesa *mať*, ale konštrukciou ako takou. Preto tvrdí, „že tu vzniká nie otázka o význame slovesa *mať*, ale o tom, čo sa vyjadruje takouto konštrukciou, ktorá je syntakticky nerozložiteľným celkom" (108).

Problematické je, či konštrukcia sama osebe by mohla mať uvedený význam, keby jej ho nedával niektorý komponent. Nazdávame sa, že práve sloveso *mať* je tou základnou zložkou, ktorá celej konštrukcii dáva uvedený význam. Preto nemôžeme súhlasiť s tým, že sloveso *mať* v týchto konštrukciách je neplnovýznamové, že vyjadruje iba gramatické kategórie. Základný význam, ktorý autorka pripisuje konštrukcii ako takej, je vlastne významom slovesa *mať*. Je preto plnovýznamové, označujúce vlastnenie a tým aj existenciu niečoho, čo je potenciálnym predpokladom uskutočnenia deja. Myslíme, že význam tohto slovesa v uvedenom type konštrukcie je odvodený zo základného významu slovesa *mať* (vlastniť, byť k dispozícii). Geneticky tu ide teda o sloveso *mať* vo význame vlastniť *(mám kde spať = mám miesto, kde môžem spať)*. Skutočnosť, že v týchto konštrukciách prevláda význam existencie nad významom vlastnenia, nie je nevysvetliteľná. Sloveso *mať* i v svojom základnom význame vlastniť je často ľahko zameniteľné slovesom, vyjadrujúcim existenciu: *Na svete nemáš človeka, ktorý by nebol bez chýb = Na svete niet človeka, ktorý by nebol bez chýb = Na svete niet človeka, ktorý by nemal chyby.* Je to celkom pochopiteľné, pretože vlastnenie niečoho znamená aj existenciu toho, čo sa vlastní.

Autorka ďalej vraví, že sloveso *mať* v konštrukciách typu *mám kde spať* nemá modálny význam. Významová analýza tejto konštrukcie však svedčí o tom, že okrem významu existencie je tu ešte druhá dôležitá zložka: význam možnosti. Konštrukcia *mám kde spať* je rozložiteľná na *mám miesto, kde môžem spať*. Konštrukcia *mám kde spať* je teda vlastne elipsou. Eliptickým skrátením sa význam potenciálnosti preniesol zo slovesa *môžem* na sloveso *mám*. Sloveso *mať* v týchto konštrukciách teda označuje existenciu a možnosť, kontaminuje v sebe odvodený význam slovesa *mať* (= vlastniť) a slovesa *môcť*. Z toho vyplýva, že má i význam modálny.

Modálny význam slovesa *mať* v konštrukciách *mám čo robiť, mám kde spať* je však akoby v pozadí, je zastretý, čo vyplýva z eliptického pôvodu tejto konštrukcie. Vylúčiť tento modálny význam však nemožno, pretože by sa nevysvetlila väzba slovesa *mať* s infinitívom. Základným významom slovesa *mať* v týchto konštrukciách je však ten, ktorý je odvodený od primárneho obsahu slovesa *mať* = vlastniť.

Ak sloveso *mať* v uvedených konštrukciách nie je neplnovýznamové, z toho logicky vyplýva, že tieto konštrukcie sú syntakticky rozložiteľné (autorka tvrdí opak). Sloveso *mať* je v týchto konštrukciách prísudkom, neurčitkové sloveso predmetom (pôvodne iba rozvíjajúcou časťou predmetu). Skladobný rozbor týchto konštrukcií si ďalej vyžaduje, aby sa ako osobitná skupina tohto typu konštrukcií vydelili tie prípady, v ktorých zámeno *kto, čo* je v prvom páde: *nemá kto pracovať, nemá čo horieť.* V týchto prípadoch zámená sú vo vete podmetom, kým v ostatných prípadoch sú predmetom (a zámenné príslovky *kde, odkiaľ, kedy* atď. príslovkovým určením): *Dobrý pracovník sa nemá čoho báť, Iba lenivec nemá čo robiť, Nemám sa kde vyspať, Nebudú mať kedy ani zomrieť* a pod.

Ako osobitnú skupinu by sme vydelili aj také prípady týchto konštrukcií, ktorými sa vyjadruje apel, rozkaz, zvolanie. Tu by sme však nezaraďovali iba tie prípady, ktoré uvádza autorka na konci prvej kapitoly, ale aj tie, ktoré uvádza v skupine d) (nazýva ich dôvodové): *A tak nemáme sa čo báť, krajania milí . . ., Na mňa nemáš sa čo hnevať* (Timrava). Týmito vetami sa nevyjadruje ani tak príčina *(nemáme sa prečo báť, nemáš sa prečo hnevať),* ale skôr výzva: *A tak nemáme sa čo báť, krajania milí. = Nebojme sa, krajania milí! Na mňa nemáš sa čo hnevať = Na mňa sa nehnevaj!*

Ako druhý typ konštrukcie so slovesom m a ť preberá autorka také spojenia, v ktorých medzi slovesom *mať* a druhým slovesom je zámenná príslovka *čo* vo význame „veľa, mnoho": *Dora od Síkačky mala sa čo oháňať, aby ich nasýtila* (Hečko). Sloveso *mať* ani v týchto spojeniach podľa autorky nie je modálne. Touto konštrukciou sa podľa nej vyjadruje „znásobenosť, zintenzívnenosť slovesného deja (činnosti)" (str. 113). Ekvivalentom konštrukcie *mal čo zápasiť* je podľa autorky spojenie *mnoho, veľa zápasil,* prípadne *nazápasil sa.* Myslíme, že autorka nemala v tomto šťastnú ruku. Význam znásobenosti deja nevyplýva predsa z konštrukcie ako takej, ale z príslovkového zámena *čo* vo význame „veľa, mnoho". Ekvivalentom spojenia *mal čo zápasiť* nie je spojenie *veľa zápasil (nazápasil sa),* ale spojenie *musel veľa zápasiť, potreboval veľa zápasiť* ap. Touto konštrukciou sa teda nevyjadruje iba znásobenosť deja, ale nevyhnutnosť, potreba znásobeného, zintenzívneného deja. Preto sloveso *mať* v týchto konštrukciách má význam modálny, a to význam nevyhnutnosti, potreby, povinnosti! Modálny význam týchto konštrukcií naznačuje i tá skutočnosť, že po nich nasledujú vety so spojkou *aby: . . . každý má sa dosť čo oháňať, aby svoje ratoval* (Tajovský), *Dora od Síkačky mala sa čo oháňať, aby ich nasýtila* (Hečko).

Zdá sa nám, že pri syntaktickom a štylistickom využití slovesa *mať* je potrebné vždy skúmať, aký vzťah má využitie tohto slovesa k dvom základným významom slovesa *mať:* k slovesu *mať* vo význame vlastniť a k slovesu *mať* vo význame „musieť, potrebovať". Odvodené, prenesené významy slovesa *mať* totiž musia si vždy zachovávať bližší alebo vzdialenejší významový vzťah k významu základnému (resp. k významom základným). Ťažko si totiž vysvetliť existenciu významov odvodených bez významu základného. Istý významový asociačný spoj sa totiž i pri najodvodenejšom použití obyčajne zachováva. Ak sa stratí, vznikne

úplne nový základný význam a slovo znásobuje svoju homonymiu. Pri odvodených významoch ide iba o znásobenú polyfunkciu. Tak je to i pri využití slovesa *mať* v konštrukciách, ktoré autorka v recenzovanej štúdii rozoberá.

* * *

Ján Oravec na základe bohatého jazykového materiálu z prozaického literárneho diela Ľ. Ondrejova rozoberá otázku predmetu v slovenčine v rozsiahlej štúdii *Väzba slovies u Ondrejova* (str. 115—152). V práci mu nejde o nejaké zvláštnosti slovesnej väzby a predmetu práve v literárnom jazyku u Ondrejova, ale o predmet ako vetný člen vôbec, resp. o určenie hranice medzi predmetom a príslovkovým určením. Prekvapuje preto trochu neprimeraný názov štúdie, ako by v nej išlo len o slovesnú väzbu u Ondrejova.

Po krátkom teoretickom úvode o povahe a gramatickom vymedzení predmetu (autor pozná základnú novšiu literatúru o pádoch, napr. prácu R. Jakobsona, de Groota, J. Kuryłowicza) opisuje predmet v jednoduchých pádoch pri nezvratných slovesách, predmet v jednoduchých pádoch pri zvratných slovesách, predmet v predložkových pádoch pri zvratných slovesách, predmet v predložkových pádoch pri nezvratných slovesách a konečne dvojité väzby pri zvratných a nezvratných slovesách. V závere autor stavia hlavné zásady, ktorými sa treba riadiť pri určovaní hranice medzi predmetom a príslovkovým určením.

Vcelku sa Oravec pri triedení syntaktického spojenia slovesa s bezpredložkovým alebo predložkovým tvarom substantíva podstatne neodkláňa od tradičného vymedzovania predmetu a príslovkového určenia. Snaží sa však posunúť hranicu medzi týmito dvoma vetnými členmi viacej smerom k príslovkovému určeniu, takže hodnotí ako predmet i také konštrukcie, ktoré sa v doterajších prácach niekedy pokladali za okolnostné určenia jadra prísudku. Najmä pri predložkových väzbách vymedzuje viacej predmetov.

Teoretickou prednosťou autorovej štúdie je, že sa snaží čisto synchronický opis jazykového materiálu doplniť historickým pohľadom, a to jednak v tom zmysle, že si všíma vývinový prechod od voľných (okolnostných) spojení k spojeniam pevným, väzbovým (predmetovým), jednak v tom zmysle, že stručne hodnotí historický vývin gramatickej teórie v tejto oblasti (názory mladogramatikov a štrukturalistov na podstatu o význam pádov). Pojmy „mladogramatici" a „štrukturalisti" chápe však Oravec príliš schematicky. Z Jakobsonovej štúdie Beitrag zur allgemeinen Kasuslehre (TCLP VI, str. 240 a n.) prebral napríklad neoprávnenú výčitku, že mladogramatici atomisticky rozbili významy pádov na jednotlivé funkcie a nevideli všeobecný význam (Gesamtbedeutung) pádov. Keby si však bližšie všimol Jakobsonovu definíciu všeobecného významu genitívu a definíciu významu tohto pádu v Brugmannovom Grundrisse (II, 2, str. 471), zbadal by, že definujú genitív skoro úplne rovnako. Na druhej strane sa ani Jakobson nemohol vyhnúť tomu, aby problematický všeobecný význam pádu „nerozbil" na jednotlivé parciálne významy, ak chcel vystihnúť konkrétnu jazykovú skutočnosť. Osobne sa nazdávame, že Jakobsonova štúdia o pádoch (ktorú Oravec pokladá za hlavné slovo štrukturalizmu v teórii pádovej sústavy), má veľmi málo spoločného so štrukturalizmom, ak pod týmto pojmom rozumieme uplatňovanie dialektiky v jazykovede. Jakobsonovo hľadanie protikladov v pádovej sústave má vyložene špekulatívny, nereálny ráz. Už napr. sama snaha určiť všeobecný význam pádu ako takého, bez syntaktickej súvislosti, je pochybená, pretože podstatou pádu je vyjadrovanie syntaktických vzťahov.

* * *

Jozef Ružička, ktorý v posledných rokoch okrem svojej knižnej publikácie Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku (SAV, 1956) obohatil slovenskú syntax viacerými hodnotnými štúdiami, uverejňuje v recenzovanom zborníku prácu *Viacnásobný vetný člen* (str. 153—178). V prvej časti vymedzuje pojem viacnásobného (v staršej terminológii rozšíreného) vetného člena a určuje pomocné kritériá na odlíšenie viacnásobného vetného člena od iných typov „znásobených" vetných členov toho istého druhu v rámci jednej vety. Za hlavný moment pojmu viacnásobný vetný člen pokladá autor to, že jeho časti sú na rovnakom syntaktickom stupni a že označujú rozličné predstavy (pojmy).

Zo základných vetných členov (podmet a prísudok) viacnásobný podmet nerobí pri konkrétnom vymedzovaní nijaké ťažkosti. Veľmi problematický je však (podľa nášho názoru) viacnásobný prísudok. Autor vymedzuje tri skupiny viacnásobného prísudku: 1. opakovaný prísudok, napr. *Odvtedy tu sedím, sedím, všetci prestali ku mne chodiť* (Mináč), 2. prísudok, v ktorom sa s jedným pomocným slovesom spája viacej plnovýznamových slovies, napr. *Po roku počal však Tichý vážne polihovať, chorieť* (Tajovský), 3. prísudok, vyjadrený viacerými slovami blízkeho významu (synonymami), napr. *Ona nebola nikdy peknou, nikdy závidenou* (Timrava).

Prvý typ viacnásobného prísudku (opakovaný prísudok) nevyhovuje vôbec definícii viacnásobného člena, ktorú autor na začiatku podáva. Opakovaný prísudok neoznačuje rozličné predstavy (pojmy), ako sa predpokladá pre časti viacnásobného člena. Naopak, označuje tú istú, iba viackrát opakovanú predstavu. Opakovaný vetný člen bolo by teda treba vydeliť osobitne vedľa viacnásobného vetného člena.

Druhý a tretí typ viacnásobného prísudku (podľa vymedzenia autorovho) síce vyhovuje podmienkam definície, ale problém je zas v tom, či viacej slovies ako celok tvorí jednu predikáciu, alebo či jednotlivým slovesám odpovedajú jednotlivé predikácie. Je otázka, či vo viacnásobnom prísudku (ako ho vymedzuje autor) nejde o priradené súvetia viacerých viet. Podobne totiž, ako možno vetu *Richtár hľadí do zeme a mlčí,* ktorú autor pokladá za súvetie, rozložiť na dve vety: *richtár hľadí do zeme, richtár mlčí,* tak možno aj vetu *Počal za tým chodiť, podplácať kdekoho* rozložiť na dve vety: *počal za tým chodiť, počal podplácať kdekoho.* Ani pomocné kritérium, ktoré uvádza autor, totiž že v súvetí možno určitý tvar jedného slovesa zameniť prechodníkom *(richtár hľadí do zeme mlčiac)* nie je rozhodujúce, pretože táto zámena je možná i v tých vetách, v ktorých autor hovorí o viacnásobnom člene: *počal za tým chodiť, podplácať kdekoho = počal za tým chodiť počnúc podplácať kdekoho.*

Uvedené dôvody ukazujú, že niet objektívnych kritérií, ktoré by umožňovali presne odlíšiť viacnásobný prísudok od viacerých predikácií (od súvetia). Navrhovali by sme preto vylúčiť vôbec pojem viacnásobného prísudku z vetného rozboru.

Z rozvíjacích vetných členov možno pomerne ľahko vymedziť viacnásobný predmet (hlavným kritériom je tá istá väzba viacerých predmetov k tomu istému slovesu) a viacnásobné príslovkové určenia (hlavným znakom je ten istý druh príslovkového určenia). Ani viacnásobný doplnok nerobí ťažkosti (hlavný znak: tvarová zhoda viacerých doplnkov). Pri určovaní viacnásobného prívlastku vznikajú však neisté prípady. Z dvoch kritérií, ktoré tu prichádzajú do úvahy, tvarová zhoda a ten istý vetný vzťah dá sa jednoznačne určiť iba prvé (tvarová zhoda). Druhé kritérium je jasné iba teoreticky. V praxi však niekedy ťažko

určiť, či dva prívlastky sú k nadradenému členu v tom istom vzťahu, alebo či jeden prívlastok určuje bližšie spojenie druhého prívlastku s nadradeným členom ako jeden celok. Ani možnosť ich spojenia spojkou alebo oddelenia čiarkou nie je vždy jednoznačná. Preto by sa bolo žiadalo, aby autor otázku viacnásobného prívlastku rozpracoval hlbšie. Medzi príklady na viacnásobný prívlastok sa mu dostala aj taká veta, ktorú by sme hodnotili skôr ako vetu s viacnásobným prísudkom, resp. ako súvetie. Ide o vetu *A mal som sto chutí aspoň ostať a prejsť sa cez miestnosť* (Figuli). Autor chápal spojenie *mal som sto chutí* ako vetu s prísudkom *mal* a predmetom *sto chutí,* ktorý je rozvitý dvoma prívlastkami *vstať* a *prejsť sa!* Podľa nášho názoru spojenie *mal som sto chutí* nie je vetou, iba ekvivalentom pomocného slovesa *chcel som.* Infinitívy spomínanej vety by sme teda nehodnotili ako prívlastky k slovu *chuť,* ale ako plnovýznamové slovesá k modálnemu spojeniu *mať chuť* (= chcieť). Totiž autor sám v knihe Skladba neurčitku (str. 67) pokladá spojenie *mať chuť* za ekvivalent modálneho neplnovýznamového slovesa *chcieť.*

V druhej kapitolke autor preberá spôsoby spojenia jednotlivých častí viacnásobného člena. Okrem bezspojkového (asyndetického) a spojkového (polysyndetického) spojenia vydeľuje tretí spôsob, keď sa spojenie deje príslovkovými výrazmi, napr. *tým menej, a najmä, a práve, raz-raz, vše-vše, tu-tu* ap.

V tretej časti autor vymedzuje podľa vzťahu medzi časťami viacnásobného člena a podľa spôsobu vyjadrenia tri základné druhy viacnásobného vetného člena: 1. priradenie, vyjadrené bezspojkovo alebo parataktickými spojkami (zlučovacími, stupňovacími, odporovacími a vylučovacími), 2. priradenie vyjadrené predložkami *(s, bez, okrem, miesto),* 3. určovacie spojenie viacnásobného člena, ktorého časti sú spojené podraďovacími spojkami *lebo, a predsa, i keď, keď aj, hoci, hoci aj,* napr. *Timrava je samouk, ktorého hlavným, i keď nie jediným vzorom je život* (A. Matuška).

V štvrtej časti štúdie na základe bohatého vyexcerpovaného jazykového materiálu autor rozoberá jednotlivé druhy štyroch základných skupín priraďovacieho spojenia: zlučovania, stupňovania, odporovania a vylučovania. Pochopiteľne, že niektoré prípady nie sú významove jednoznačné, preto aj ich zaradenie je problematické. Napr. vetu *Počet kmitov za sekundu je kmitopočet alebo frekvencia kmitavého pohybu a aj šíriaceho sa vlnenia* (Hajko), nehľadiac na jej nekorektnosť, nezaraďovali by sme do skupiny stupňovacieho spojenia, ako to robí autor (str. 172), ale do skupiny spojení zlučovacích. Podobne vo vete *Jedni i druhí, stavitelia i gazdovia, žili z nich na ich úkor a lepšie* (Karvaš) by sme spojky *i* nepokladali za stupňovacie, ale za zlučovacie (str. 173).

Celkove Ružičkova štúdia svojím jasným klasifikačným postupom i bohatstvom dokladového materiálu má význam hlavne pre vyučovaciu školskú prax. O riešenie teoretickejších otázok sa autor zámerne nesnažil.

* * *

Vincent Blanár v štúdii *Vetné pričlenenie* (str. 179—212) pustil sa do osvetľovania syntaktického, ba vlastne skôr štylistického javu, ktorý bol doteraz v slovenskej jazykovede poľom neoraným. Nečudo teda, že i po Blanárovej práci zostávajú na tomto poli nezasiahnuté „hriešky".

Pod pričlenením (preklad ruského termínu prisojedinenije) sa rozumie taký vetný člen alebo taká veta, ktorá ako by bola na jednej strane odsunutá od

predchádzajúceho vetného celku, od predchádzajúcej výpovede (táto „odsunutosť" sa prejavuje najmä v rytmicko-intonačnej povahe pričlenenia), na druhej strane sa však pripája, pričleňuje k predchádzajúcej výpovedi tým, že je ňou podmienená a že ju významove dopĺňuje. Ide napr. o také vety: *Nech je vymazaná z môjho srdca — naveky!* (pričlenenie príslovkového určenia). *Pred troma rokmi odišla Iva na majere — ako keby doma nebola mala čoho robiť* (pričlenenie celej vety).

Autor v štúdii venuje pozornosť hlavne pričleneným vetám. Pričlenené vetné členy si všíma iba marginálne. Rozlišuje bezpríznakové a príznakové pripájanie vetných členov a celých viet. Myslíme však, že pričlenená veta (alebo vetný člen) môže byť vždy iba príznaková. Ak je totiž bezpríznaková, nejde o pričlenenie, ale o „normálny" vetný člen alebo „normálne" súvetie.

Podľa toho, akú funkciu má pričlenená veta v pomere k predchádzajúcej výpovedi, autor rozlišuje viacej druhov pričlenených viet podľa obsahu (pričlenenie vyjadruje citové hodnotenie predchádzajúcej výpovede, vyslovuje komentár k nej atď.). V ďalšej časti štúdie autor preberá modálnu povahu pričleňovacích súvetí, syntaktické vyjadrovacie prostriedky (melódia, spojovacie výrazy, slovosled) a triedi pričleňovacie súvetia podľa parataktického alebo hypotaktického vzťahu. V závere si všíma vzťah pričlenených vetných častí k príbuzným syntaktickým javom, k vetnej vložke, ale najmä hranice pričlenenia a kusej (neúplnej) vety a hraníc vety vôbec. Škoda, že autor sa práve týmto otázkam nevenoval hlbšie. Problém jeho štúdie vidíme totiž práve v presnejšom vymedzení vetného pričlenenia a jeho vzťahu k príbuzným syntakticko-štylistickým javom. Tento problém však autor nevyriešil uspokojujúco. Žiadalo by sa určiť spoľahlivé gramatické kritériá na vymedzenie vetného pričlenenia. Hlavný znak (zvláštna rytmicko-melodická povaha vetného pričlenenia), teda fonetické kritérium, je totiž dobre použiteľné iba v hovorenej reči (v ktorej sa vetné pričlenenie vyskytuje najčastejšie), ale menej ho už možno použiť v písanom jazyku. Autor síce opisuje melodickú povahu vetných pričlenení, ale v tom môže byť veľa subjektívneho. Grafické prostriedky (pomlčka, tri bodky ap.) sú totiž v písanom jazyku znakom nezáväzným (môžu chýbať). Vetné pričlenenie je však jav syntakticko-štylistický, preto by sa žiadalo na jeho vymedzenie určiť zásadné znaky gramatické. Ináč hodnotenie viet (a vetných členov) ako pričlenených (príznakových) alebo ako obyčajných súčastí vety zostane v niektorých prípadoch na ľubovôľu toho, kto tento jav posudzuje.

Blanár používa na označenie uvedeného javu termín pričlenenie. Zdá sa nám však, že ruské prisojedinenije by bolo lepšie prekladať ako pripojenie, a to z toho dôvodu, aby sme sa vyhli etymologickým „figúram" (členské pričlenenie, pričlenenie vetného člena ap.). Napríklad i Ružička v predchádzajúcej štúdii hovorí o pripojenom vetnom člene, o pripojenej vete (na veci nemení skutočnosť, že Ružička chápe tento pojem užšie ako Blanár).

Autor na str. 194 píše, že spojky majú citový význam. Ako príklad uvádza vetu *Lebo vy ste za ne pred bohom zodpovední — aby ste vedeli!* (Podjavorinská). Myslíme, že nie je správne imputovať spojkám citový význam v tom prípade, ak tento citový význam je daný celou vetou, resp. jej chápaním. Tu sa citový význam vety prenáša na spojku, čo je problematické. Môžu mať vôbec synsémantické slová citový význam?

Blanárova štúdia je pionierskym pokusom načrieť do málo, ba vlastne vôbec nepreskúmanej oblasti syntakticko-štylistickej problematiky. Škoda, že neformu-

loval mnohé veci jasnejšie a hutnejšie. Na mnohých miestach sa nadmerne opakuje. Napr. o obsahových druhoch pričlenených viet hovorí až na troch miestach (str. 184 n., str. 193, str. 200 n.).

* * *

Milan U r b a n č o k v štúdii *Príspevok k triedeniu opytovacích viet* (str. 213—226) podáva základnú charakteristiku obsahu a formy dvoch základných druhov opytovacích viet, a to opytovacích viet zisťovacích a opytovacích viet doplňovacích. Za základný formálny príznak zisťovacích opytovacích viet pokladá v zhode s doterajšou literatúrou osobitnú melódiu (vysoký tón), kým doplňovacie opytovacie vety sú formálne charakterizované osobitným zámenným opytovacím slovkom. Autor správne poukazuje na neopodstatnený náhľad niektorých fonetikov (napr. prof. B. Hálu), podľa ktorých prítomnosť osobitných opytovacích sloviek a neprítomnosť osobitnej melódie v doplňovacích opytovacích vetách sú vo vzájomnej príčinnej súvislosti. Nesprávnosť takéhoto názoru dokazuje skutočnosť, že zisťovacie opytovacie vety nestrácajú svoj osobitný opytovací vysoký tón ani vtedy, keď sú formálne uvádzané opytovacími slovkami, napr. *A či si bol doma?*

Nesúhlasíme však s autorom vo výklade motivovanosti vysokého tónu v zisťovacích otázkach. Autor tu preberá a schvaľuje názor A. Nehringa (Das Wesen der Fragesätze, Indogermanische Forschungen, LXI, str. 40—55), podľa ktorého vysoký tón opytovacej vety zisťovacej je príčinne geneticky motivovaný duševným pocitom neistoty. Nazdávame sa, že zásada o vnútornej nemotivovanosti, o konvenčnosti (arbitrérnosti) jazykovej jednotky platí nielen pre základné prvky jazykovej formy (fonematické zloženie jazykovej jednotky), ale aj pre tzv. nadstavbové prvky jazykovej formy (prízvuk, melódia ap.). Zaiste by bolo možné uviesť ako dôkaz o neplatnosti Nehringovej tézy také jazyky, v ktorých pomer melodického priebehu a výšky tónu v oznamovacích a opytovacích vetách zisťovacích nezodpovedá melodickým pomerom v mnohých európskych jazykoch, na základe ktorých Nehring (ako aj mnohí fonetici, ktorí pracujú s pojmom tzv. fyziologického tvaru vetnej melódie) vyslovil svoju neodôvodnene zovšeobecňujúcu tézu.

Na základe zhody alebo nezhody formálnych prostriedkov (melódie a opytovacích sloviek) s funkčným zameraním podáva M. Urbančok takéto triedenie opytovacích viet: A. Vlastné opytovacie (zhoda formy s funkciou). Tieto môžu byť: 1a) zisťovacie iba s osobitnou melódiou, 1b) zisťovacie s osobitnou melódiou aj opytovacím slovkom. B. Formálne opytovacie, a to: 1a) rečnícka otázka s formou zisťovacou, 1b) rečnícka otázka s formou doplňovacou; 2a) žiadosť (lepšie by bolo používať termín apel, výzva) so zisťovacou formou, 2b) žiadosť (výzva) s doplňovacou formou.

Toto autorovo triedenie pokladáme za veľmi výstižné, i keď nie je úplne v zhode s jeho tézou, že „pri rozbore jazykových faktov treba rovnakou mierou rešpektovať formálnu i obsahovú stránku" (str. 224). Práve uvedené triedenie ukazuje, že v jazyku sa „vyššou" mierou rešpektuje formálna stránka.

Na viacerých miestach štúdie sa zdôrazňuje, že doplňovacie opytovacie vety (v protiklade k zisťovacím) nemajú osobitnú melódiu, resp. že majú melódiu zhodnú s vetami oznamovacími. Nie sme si istí, či toto konštatovanie zodpovedá verne skutočnému stavu v živej hovorovej reči. Zdá sa nám, že v živej slovenčine, najmä v stredoslovenských a východoslovenských nárečiach, sa doplňovacie

otázky odlišujú jednak od obyčajných oznamovacích viet, jednak od tej melódie doplňovacích otázok, aká je u nás rozšírená napr. v rozhlasovej reči. Na to by bol potrebný experimentálny výskum. Autor štúdie však nemal možnosť robiť experimentálny fonetický výskum melódie vety v slovenčine.

* * *

Nakoľko je nám známe, nik zo slovenských jazykovedcov ani literárnych kritikov nepodal u nás doteraz taký podrobný a všestranný rozbor literárneho jazyka niektorého nášho popredného spisovateľa, ako to urobil Ján M i h á l v štúdii *O jazykových prostriedkoch Františka Hečku* (str. 227—253). Myslíme však, že sa autor štúdie príliš dal ovplyvniť niektorými (podľa nášho názoru pomerne zriedkavými) defektmi Hečkovej literárnej reči, takže mu celkové hodnotenie Hečkovho jazykového majstrovstva vyznieva trochu záporne. Zaiste nemožno pochybovať o tom, že Hečko je majster v narábaní so slovenským slovom a so slovenskou vetou. Ale i najlepší majster sem-tam premajstruje. A stáva sa to niekedy aj Hečkovi. Mihál sa sústredil v svojej štúdii viacej na tieto „premajstrované" prípady, ako i na tie jazykové prvky, ktoré si Hečko viac alebo menej odôvodnene vypožičal zo západoslovenských nárečí. Správne vyčíta Hečkovi, že sa niekedy zameriava na estetickú stránku jazyka až natoľko, že vytvára nevhodné aktualizácie, násilné prirovnania a obrazy vôbec (napr. *mocný ako drúk, rozčervenie sa ako mrkva, skydlo sa sem leto* a iné). Túto často silácku snahu po obzvláštnení vyčítali už Hečkovi aj iní kritici, napr. Oktavec v Kultúrnom živote pri recenzovaní Hečkových reportáží. V mnohých veciach Mihál oprávnene kritizuje Hečku. Napríklad za to, že nerozlišuje význam slov *drkotať-trkotať, žviakať-prežúvať, zapletať-prepletať* (nohami), *prekabátiť-okabátiť* a i. Hečko ďalej neadekvátne používa sloveso *byť* namiesto modálneho slovesa *mať* v autorskej reči, napr. *Bolo by im zabehnúť do Slivnice = Mali by zabehnúť do Slivnice.* Takéto využitie slovesa *byť* je funkčne odôvodnené iba v reči ľudových postáv. Autor Červeného vína používa sloveso *tĺcť* vo forme *klcť,* taktiež v autorskej reči, teda neodôvodnene. Používa neslovenské alebo veľmi okrajové slová, ako napr. *naspižovaný (hnoj), z čela sa rinie pot, šúne (= lístie), mitúška (= zmätok, zvada)* a i. Zaiste treba s Mihálom súhlasiť, že vyčíta Hečkovi používanie slov v nepresnom význame alebo používanie priamo neslovenských slov. Avšak Mihál sa dopustil v svojej štúdii i dvoch závažných chýb. Po prvé toho, že posudzoval podľa rovnakého kritéria reč Drevenej dediny i Červeného vína. Miestny kolorit i celková umelecká koncepcia týchto dvoch románov je však podstatne odlišná. Túto lokálnu i koncepčnú odlišnosť bolo treba brať do úvahy i pri posudzovaní jazykových prostriedkov týchto románov. Po druhé: Mihál postupuje, trochu zveličene povedané, takto: Ja som Slovák z Horehronia. Moje jazykové povedomie (i keď uznávame, že dobre kultivované) je zbierkou zákonov, ktoré majú byť záväzné pre slovenčinu vôbec. A v tom je veľký stupeň subjektivizmu. Preto posiela napr. Hečku, aby si šiel do Ľubietovej zistiť, aké tam majú významy slová *hrant, válov* a *džbar;* aby namiesto na *prst zhrúbky* používal *z prst zhrúbe(?);* aby namiesto *schvatnúť* používal iba *schytiť;* aby presne (podľa horehronskej obyčaje) rozlišoval význam slov *cieň* a *kôlňa;* aby používal *radok* v inom význame ako *riadok;* aby *schlopil,* a nie *sklopil oči;* aby nevravel *spálenisko,* ale *pohorenisko;* aby človeku *odľahlo* iba *na tele,* ale *uľavilo sa na duši;* aby človeka nič *neprejalo,* ale všetko *premklo* atď. Takýchto a podobných rád, ktoré vybral Mihál zo svojho

„ľubietovského" jazykového povedomia, je v štúdii pomerne veľa. Autor štúdie by však nemal zabúdať, že živnou pôdou spisovnej slovenčiny, najmä literárnej, nie je v oblasti slovníka, sémantiky a frazeológie iba stredoslovenská nárečová norma, ale slovenské nárečia ako celok, teda i západoslovenské a východoslovenské. Okrem uvedených vecí nemožno uznať za správne ani niektoré Mihálove výčitky gramatickej a fonetickej povahy. Sú to napr. otázky používania príčastí a prechodníkov, kladenia zvratného *sa* pred sloveso, kalilogické pravidlo o používaní spojok *i, aj,* o kalilogických formách *zasa* a *zas.*

Mihál neopodstatnene zveličuje, keď svoju štúdiu zakončil slovami Inberovej o šedivosti jazyka sovietskych spisovateľov, dávajúc si sám rečnícku otázku, čo povedať v tomto ohľade o slovenských spisovateľoch. Reč Hečkových románov nie je šedivá. Naopak. Hrá pestrými farbami. Chybu robí Hečko skôr v tom, že občas prifarbí svoju reč až natoľko, že vyvoláva opačný účinok.

Mihálova štúdia i pri značnej miere subjektivizmu môže byť a zaiste aj bude vzorom pre ďalších pracovníkov v tejto oblasti najmä v tom, že sa neuspokojuje všeobecnými frázami o jazyku literárneho diela, ako sa často, ba vlastne vždy uspokojujú naši literárni kritici. Mihál analyzuje a hodnotí z Hečkovho literárneho diela také množstvo konkrétneho jazykového materiálu, že to vzbudzuje priamo obdiv. To musí uznať aj sám Hečko, hoci s mnohými miestami Mihálovej štúdie nebude môcť súhlasiť.

* * *

Gejza H o r á k v štúdii *Jazykový rozbor ľudového listu z Kukučínových Mladých liet* (str. 255—275) podáva štylistickú charakteristiku listu, ktorý si v próze Mladé letá dáva báťa Mišo napísať Ferkovi Putorisovi pre svojho syna na vojenčine. Autor si všíma v krátkosti tvaroslovie a slovník listu. Najobšírnejšie rozoberá syntaktické znaky a myšlienkovú výstavbu listu. Umelecká citlivosť Kukučína sa ukazuje najmä na obmedzenom využití fonetických a tvaroslovných nárečových prvkov a v majstrovskom zameraní na skladbu a na slovník, ktoré i pri nárečovom podklade (Gemer) majú ako ľudové znaky platnosť celoslovenskú. Horák na dôkaz ľudového charakteru listu z Kukučínových Mladých liet porovnáva štýl a kompozíciu tohto listu so skutočným ľudovým listom.

Horákova štúdia iniciatívne ukazuje, kde naši jazykovedci majú ešte úhorom ležiacu pôdu: jazykové bohatstvo našich klasikov je veľmi málo, ba vlastne vôbec nepreskúmané. Od takého hľadania na prvý pohľad zaujímavých a zvláštnych prvkov bude však treba pristúpiť i k systematickému všestrannému výskumu jazyka našich klasikov. Štúdie takého druhu, aké uverejňuje v zborníku Horák, môžu byť východiskom pre ďalší výskum v tomto smere.

* * *

František M i k o uverejňuje v recenzovanom zborníku štúdiu *Štylistická kategória neurčitosti v spisovnej slovenčine* (str. 277—305). Ako sémanticky neurčité chápe Miko to, čo je gnozeologicky málo poznané, resp. nepoznané, neznáme. Podľa autora tejto poznávacej kategórii v sústave jazyka zodpovedajú isté slovníkové prvky, slovotvorné prostriedky, gramatické významy a iné jazykové fakty.

V odseku o neurčitosti ako štylistickom jave, ako i v nasledujúcej časti o všeobecných problémoch štýlu a štylistiky sa autor snaží dokázať, že kategória ne-

určitosti je skutočne aj kategóriou štylistickou. Nazdávame sa však, že neurčitosť ako pojem gnozeologický a sémantický nemožno pokladať za takého štylistického činiteľa, ktorý by jednoznačne a vždy pôsobil na slohové rozvrstvenie a slohový výber jazykových prostriedkov. O tom svedčí i vlastný autorov rozbor jazykového materiálu z hľadiska neurčitosti. Už sám pojem n e u r č i t o s ť charakterizuje autor veľmi neisto, nejasne, takže sa mu do skupiny slov s významom neurčitosti dostali napr. i slová *monotónny, jednotvárny, pohyblivý, plochý* a i. Nevedno, čo neurčitého je na význame týchto slov.

Pri charakteristike morfologických prostriedkov s odtieňom neurčitosti pokladá autor pri podstatných menách za príznakové napr. abstraktné oproti konkrétnym, všeobecné oproti vlastným menám, množné číslo oproti jednotnému, stredný rod oproti mužskému a ženskému (pri slovách s kolísaním rodového zaradenia autor omylom uvádza aj slovo *dievča*). Podľa autorovho názoru pri slovesách má tretia osoba neurčitý charakter v nekongruentných spojeniach s číslovkou a s podstatným menom. Vraj veta *Na lešení pracuje len päť murárov* je menej určitá ako veta *Na lešení pracujú len piati murári.* V týchto dvoch variantoch vidieť, že rôzny stupeň určitosti znamená podľa nášho názoru vnášanie subjektívneho hodnotenia.

V závere svojej štúdie autor charakterizuje jednotlivé typy jazykových prejavov z hľadiska ich určitosti alebo neurčitosti a uvádza niektoré všeobecné zásady teórie štylistiky.

* * *

Pri recenzovaní jednotlivých statí, uverejnených v *Jazykovedných štúdiách*, zameriaval som sa viacej na tie názory a výklady, ktoré pokladám za problematické a ku ktorým mám poznámky rázu metodického alebo vecného. Z toho by však mohol vzniknúť mylný názor, že hodnotím recenzovaný zborník záporne. Celkove sú *Jazykovedné štúdie* svojou úrovňou jasným svedectvom veľkého kvalitatívneho i kvantitatívneho vzrastu slovenskej jazykovedy, i keď nateraz viacej synchronickej ako historickej. Za hlavný klad skoro všetkých štúdií pokladáme tú skutočnosť, že sa primerane spája bohatý dokladový materiál s teoretickými výkladmi tých javov spisovnej slovenčiny, ktoré doteraz neboli uspokojivo opísané a vysvetlené. Ak sme sa v tejto kritickej recenzii nesústreďovali na kladné stránky uverejnených štúdií (a tie jasne prevažujú), robili sme tak jednak preto, že „dobrá vec sa sama chváli", jednak pre nedostatok miesta. A konečne pre ďalšie riešenie otázok je vždy lepšie, ak sa zameriava pozornosť najmä na veci problematické.

Š. Ondruš

ROZLIČNOSTI

Temian, tymian? — V slovníkovej časti Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1953 sa uvádzajú dva tvary, *temian* i *tymian,* na rozdiel od predošlých Pravidiel z r. 1940, kde bol iba tvar *tymián.* Všetky tri podoby majú spoločný grécky pôvod, ale tvar s korenným *-e-* je starší, pôvodnejší. Ešte pred prvou spisovnou slovanskou rečou bol známy v podobách *tъmьjanъ / tьmьjanъ.* Takto ho ako už udomácnené slovo prevzali Cyril a Metod do svojho prekladu evanjelií a nepridŕžali sa pôvodnej gréckej formy so základom *thy-.* (O tom porov. V. Pogorielov, Formy grečeskich slov v kirillomefodievskom perevodě evangelia, Byzantinoslavica II, str. 17.)

Tento postup Cyrila a Metoda, že pri cirkevnoslovanskej terminológii dali prednosť ľudovému tvaru už zaužívanému, pochvaľuje aj Miloš Weingart (Rukověť jazyka staroslověnského I, Praha 1937, str. 151). Slovom *temian* sa teda rozmnožuje register staroslovienskych slov v dnešnej slovenčine zas o jedno k tým, ktoré uvádza Ján Stanislav vo svojich Dejinách slovenského jazyka (I, str. 219).

Podoba *temian* je známa nielen v spisovnej slovenčine, ale aj v nárečiach. Zo západných nárečí ho zachytil Bernolák vo svojom Slovári (str. 3295 — *temián*), zo stredných ho uvádza Kálalov Slovenský slovník (str. 711). Všeobecne sa týmto slovom pomenúva voňavá živica, ktorá sa kladie do kadidla na žeravé uhlíky, čím vzniká voňavý dym. Doklady na tvar *temián* sú aj v Nábožných výlevoch A. Radlinského (1837), a to v častiach určených na použitie pre ľud: *zŕn čili hrúd temiánových, z temiánu* (513), *zrnká temiánu* (587) a pod.

Hoci v hovorovej reči je živý len tvar *temian,* v spisovných prejavoch sa obyčajne reštauroval grécky základ v podobe *tymián* asi pod vplyvom latinskej cirkevnej reči kňazov. (Porov. SR XIII, 249.) Pre slovenčinu a jej spisovnú formu je to len ujma, lebo sa nevedomky okrádame o dedičstvo najstaršej kultúrnej vrstvy nášho slovníka.

Tvar *temian* je pevne zrastený s domácim slovným fondom aj zo stránky hláskoslovnej, a tak dvojhláska *-ia-* sa v ničom neodlišuje od tej istej dvojhlásky v ktoromkoľvek domácom slove od pôvodu typu *sviatok, smiať sa,* a zato je chybné kladenie dĺžňa u Bernoláka i Radlinského. Krátka kvantita sa uplatňuje aj v súčasných Pravidlách.

Naproti tomu pri novšie prevzatom *thymian, tymián* je kolísanie v kvantite, *-iá-* sa tu hodnotí podobne ako v slovách typu *gymnáziá, akciám* (vyslov *gymnázijá, akcijám).* Podobu *tymián,* ktorú máme doloženú napr. vo Vajanského Letiacich tieňoch vo vete *A čo by voňala ako ruža sáronská a páchla t y m i á n m i celého orientu* (str. 28, Martin 1943), našli sme aj v Technológii, učebnici pre IV. ročník hospodárskych škôl (Bratislava 1954, str. 128).

Ako náš rozbor ukázal, v slovenčine máme staré kultúrne slovo *temian,* ktoré je uzákonené aj v Pravidlách slovenského pravopisu, preto sa, a najmä v spisovných prejavoch, pridŕžajme tejto podoby.

A. Jánošík

Obdivovať sa niečomu? — V ostatnom čase čoraz častejšie čítavame na stránkach našich popredných denníkov aj iných časopisov väzbu *obdivovať sa niekomu, niečomu.* Vypísali sme si napr. aj tieto vety: *Veď ešte včera, dnes, pred chvíľkou mnohí s nimi rozprávali, len pred chvíľou s a o b d i v o v a l i ich majstrovskej j a z d e . . .* (Pravda 28. 8. 1956) — *Na Sloniom (!) ostrove — bez slonov — mô-*

žete s a v malom múzeu o b d i v o v a ť praehistorickým (!) n á l e z o m z okolia. (Kultúrny život 25. 8. 1956)

Spojeniu *obdivovať sa niekomu, niečomu* síce rozumieme, pretože zreteľne chápeme význam slovesa *obdivovať*. Ale priam do očí bije gramatická nesprávnosť tohto spojenia. Až dve chyby sú v ňom!

Po prvé je v ňom zbytočné zvratné zámeno *sa*. V spisovnej slovenčine dobre poznáme prechodné sloveso *obdivovať niekoho, niečo*. Významove ide aj v spojení, ktoré kritizujeme, o toto sloveso. Ak prechodné sloveso má pri sebe zvratné zámeno *sa*, mení sa intencia deja v tom zmysle, že činiteľ obracia svoju činnosť na seba. Pravda, vo vetách, ktoré sme uviedli, nejde o takýto význam. Činiteľ deja neobdivuje seba, ale niekoho druhého alebo nejakú vec. Preto je zvratné zámeno *sa* v tomto spojení zbytočné.

Po druhé je v spojení, ktoré kritizujeme, predmet v 3. páde *(niekomu, niečomu)*. No v spisovnej slovenčine sloveso *obdivovať* žiada predmet v 4. páde ako každé iné prechodné sloveso. Táto väzba je hojne doložená. Uveďme si aspoň dva príklady: *S natešenými očami začala obdivovať Elenu.* (Timrava) — *I Rybárka obdivuje toto dielo.* (Kukučín)

Z uvedeného vyplýva, že spojenie *obdivovať sa niekomu, niečomu* je v spisovnej slovenčine nesprávne. Správne je len spojenie *obdivovať niekoho, niečo.*

Treba ešte ukázať, odkiaľ sa vzala nesprávna väzba *obdivovať sa niekomu, niečomu.* Je zrejmé, že vznikla nesprávnym a nelogickým skrížením dvoch správnych väzieb: *obdivovať niekoho, niečo* a *diviť sa (čudovať sa) niekomu, niečomu.* Skríženie väzieb je síce pomerne častý jav v hovorenej reči, ale treba mať na pamäti, že aj v hovorenej reči je to vždy chyba. V písanom jazyku by sa takéto chyby nemali vôbec vyskytovať. Sú prejavom alebo iba povrchnej znalosti gramatiky, alebo nevšímavého postoja k základným zložkám jazyka.

Skríženie väzieb *obdivovať niečo* a *diviť sa niečomu* je okrem toho aj nelogické. Zatiaľ čo slovesom *obdivovať niekoho, niečo* vyslovujeme sympatiu (kladný postoj k niekomu, niečomu), slovesom *diviť sa (čudovať sa) niekomu, niečomu* vždy dávame na javo antipatiu (záporný postoj). Vynikne to porovnaním viet: *Obdivujem ťa, že si to spravil. — Čudujem sa (divím sa) ti, že si to spravil.* Hoci slovesá *obdivovať* a *diviť sa* majú veľa spoločných prvkov významových i formálnych, je medzi nimi taký rozdiel, že ho treba vždy rešpektovať. Tento významový rozdiel nedovoľuje ani formálne skrížiť uvedené väzby.

Z toho, čo sme povedali, vychodí, že väzba *obdivovať sa niekomu, niečomu* vznikla nelogickým skrížením správnych, ale významove odlišných väzieb *obdivovať niekoho, niečo* a *diviť sa niekomu, niečomu.* Väzba *obdivovať sa niekomu, niečomu* je gramaticky aj významove nesprávna; nemožno ňou nahrádzať ani vytláčať zo spisovnej reči väzbu *obdivovať niekoho, niečo.*

J. Ružička

Všeobsiahly — všeobecný — univerzálny. — Naši prekladatelia klasikov marxizmu-leninizmu a inej politickej literatúry prekladajú ruské slová *vseobjemľuščij, vseochvatajuščij* výrazom *všeobsiahly.* Napr. v I. zväzku Spisov V. I. Lenina (preklad z r. 1953) čítame vetu: Hneď však uvidíme, ... ako hlboko zapustili [narodnici] korene, aké *všeobsiahle* sú ich spoločenské funkcie (str. 309). Výraz *všeobsiahly* nájdeme na rozličných miestach aj v prekladoch Stalinových prác. Napr.: na svete niet už jednotného a *všeobsiahleho* kapitalizmu (Spisy 7, 1952, str. 100); rozpad jednotného *všeobsiahleho* svetového trhu

(Ekonomické problémy, str. 28); takáto *všeobsiahla* kontrola bude mať rovnaký význam (Výsledky prvej päťročnice, str. 9). Výraz *všeobsiahly* nachodíme aj v iných prekladoch z ruštiny. Napr. v preklade práce D. I. Česnokova Lenin a Stalin o štátnej forme diktatúry proletariátu (str. 16) čítame vetu: Sila sovietskej organizácie je v tom, že je *všeobsiahlou* organizáciou proletariátu (str. 16). V preklade štúdie B. Mejlacha O typičnosti a estetickom ideáli v literatúre (Slovenské pohľady 1953, str. 308) sa hovorí o *„všeobsiahlom* odraze skutočnosti".

Túto jednotnosť v prekladaní výrazu pre abstraktný pojem, ktorý v slovenčine nemal ekvivalentu, je taká nápadná, že priam núti hľadať prameň, z ktorého pochádza nový výraz *všeobsiahly*. Nazretím do Příručního slovníka jazyka českého možno ľahko zistiť, že prameňom tu bola čeština, resp. české preklady. V knižnej češtine je totiž výraz *všeobsáhlý* pomerne bežný. Slovenskí prekladatelia citovaných diel si pri prekladaní z ruštiny zrejme pomáhali českými prekladmi a mechanicky z nich prevzali výraz *všeobsáhlý*. Pre slovenčinu ho iba hláskoslovne upravili. Tým sa, pravda, nevylučuje možnosť, že v niektorom jednotlivom prípade slovenský prekladateľ nepreberal z českého prekladu, ale sa už opieral o istú „tradíciu" slovenských prekladov.

Ináč výraz *všeobsiahly* v spisovnej slovenčine nemá tradície. Nachádzame ho síce dvakrát u Hviezdoslava (*všeobsiahla múdrosť, všeobsiahla pudu páska),* ale tu ide o zrejmý poetizmus. Je viac ako nepravdepodobné, že by naši prekladatelia výraz *všeobsiahly* boli prevzali od Hviezdoslava. Výraz *všeobsiahly* v prekladoch z ruštiny je nový. Je to kalk z ruštiny, ktorý vznikol prostredníctvom češtiny.

Ale aj keby tento výraz mal svoje korene v Hviezdoslavovej básnickej reči, ako odborný termín je pre slovenčinu nevhodný. Aké sú argumenty pre toto tvrdenie? Jednou zo základných požiadaviek odborného termínu je priehľadnosť formy a významu. Výraz *všeobsiahly* tejto požiadavke naprosto nevyhovuje. Čo do formy je to zložené slovo: *vše* + *obsiahly*. Možno ho pokladať za tzv. väzbovú (rekčnú) zloženinu (= všetko obsahujúci). A práve zloženiny tohto typu bývajú z formálnej stránky najpriehľadnejšie, lebo ich zložky si v podstate zachovávajú nezmenenú podobu pôvodných slov. V prvej časti tejto zloženiny by sme teda čakali nie podobu *vše-*, ale *všetko-*, lebo slovenčina nemá zámeno „vše".

Pravda, v spisovnej slovenčine máme istý počet zložených slov, ktorých prvá časť má podobu *vše-*. Lenže to nie sú rekčné zloženiny, kde by prvá časť mala význam zámena „všetko". Stačí nazrieť do Pravidiel slovenského pravopisu. Výnimku tvoria dve adjektíva biblického pôvodu: *všemohúci* a *vševedúci*. A o tých je známe, že vznikli kalkovaním príslušných latinských výrazov, nie domácim tvorením. Pravda, to bolo v dobe, keď v reči našich predkov bolo ešte živé zámeno *vše*.

Druhá časť výrazu *všeobsiahly* sa síce formálne zhoduje s prídavným menom *obsiahly,* ale to má celkom iný význam. Forma *obsiahly* v slovenčine nikdy nemôže mať dejový význam „obsahujúci, objímajúci, zahrnujúci", o ktorý ide v ruských adjektívach *vseobjemľuščij, vseochvatajuščij.*

Obe časti zloženiny *všeobsiahly* sú teda z hľadiska zákonitostí dnešnej spisovnej slovenčiny chybné, nesprávne. Preto nemôže byť správny ani celok. A tak výraz *všeobsiahly* nemožno pre spisovnú slovenčinu odporúčať ako odborný termín. Možno ho tolerovať iba v básnickej reči.

Ako teda treba prekladať ruské výrazy *vseobjemľuščij, vseochvatajuščij?* Som toho názoru, že v mnohých prípadoch vystačíme so slovom *všeobecný* (napr. vše-

obecný svetový trh, všeobecná kontrola a pod.). Niekedy azda možno použiť i cudzí výraz *univerzálny*. Ak by výraz *všeobecný (univerzálny)* skresľoval kontextový význam ruského ekvivalentu, možno použiť doslovný preklad opisom: *všetko zahrnujúci, všetko objímajúci, všetko obsahujúci.*

Š. Peciar

Kamenouhoľný. — V starých Pravidlách bolo toto slovo zaznamenané v podobe „kameňouhoľný", podobne ako zloženiny *kameňolom, kameňopriemysel, kameňorytec, kameňotlač*. Podoba „kameňouhoľný" s *ň* nie je však odôvodnená. Veď tu nejde o zloženinu zo slov *kameň* a *uhlie*, ale o zložené prídavné meno utvorené zo spojenia *kamenné uhlie*. Výraz „kameňouhoľný" by znamenal „zložený z kameňa a uhlia" (obdobne ako napr. *železobetónový* v podstate znamená „zložený zo železa a betónu"). Nám však ide o pomenovanie inej vlastnosti: obsahujúci kamenné uhlie. K pomenovaniu *hnedé uhlie* máme prídavné meno *hnedouhoľný*. Obdobne by sme mali mať k pomenovaniu *kamenné uhlie* prídavné meno „kamennouhoľný". Keďže prídavné meno *kamenný* píšeme s dvoma *n*, mala by sa aj zloženina tohto prídavného mena s iným slovom písať s dvoma *n*.

V nových Pravidlách je však prídavné meno *kamenouhoľný* zaznamenané s jedným *n*. Je to zrejme nedopatrenie. Nik sa však nad týmto písaním nepozastavuje a zdá sa, že sa ľahko vžilo. Pri novom vydaní Pravidiel bude preto treba starostlivo uvážiť, či písaním tohto slova znovu hýbať, alebo ponechať terajší spôsob písania s jedným *n* (v zhode s češtinou, kde je však iná situácia, pretože tam majú aj iné zloženiny podobu *kameno-*).

Š. Peciar

Bodka za dátumom. — Pravidlá slovenského pravopisu z roku 1953 v § 165 normujú písanie bodky v rozličných prípadoch. Výklad Pravidiel však nie je bez neistoty, ak ho máme použiť na písanie bodky za dátumom.

V Pravidlách slovenského pravopisu sa výslovne hovorí len toľko, že „bodku nepíšeme ani za letopočtom. Napr.: Vo februári 1948 u nás definitívne zvíťazila robotnícka trieda". Túto normu používame, ak dátum píšeme v texte listu, úlohy alebo iného písaného prejavu. Napr. v životopise môže byť takáto veta: Narodil som sa 12. januára 1916 v Nových Zámkoch.

Okrem toho sa bodka podľa výkladu Pravidiel nepíše po dátume na titulnej strane novín, pretože tu ide o typograficky osobitne upravený text, ktorým sa označuje deň vydania príslušného čísla novín. Toto vyplýva zo slov Pravidiel: „Ak je nadpis alebo nápis typograficky osobitne upravený, nepíšeme za ním bodku."

V praxi najčastejšie píšeme dátumy, ktorými označujeme deň napísania listu, úlohy alebo deň vyhotovenia dokladu, listiny a pod. Pretože Pravidlá slovenského pravopisu z roku 1953 neuvádzajú takéto prípady, do textu Pravidiel sa v novom vydaní vkladá na koniec § 165 táto poučka: *Pri časovom určení písomnosti (napr. listu, úlohy) za dátumom píšeme bodku. Napr.: Bratislava 1. decembra 1957. — 12. 1. 1957. — 1. I. 1957.*

Takýmto doplnením textu Pravidiel slovenského pravopisu sa odstraňuje neistota pri písaní bodky za dátumom vo všetkých prípadoch, ktoré sa najčastejšie vyskytujú v školskej, kancelárskej i súkromnej praxi.

J. Ružička

NOVÉ KNIHY SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

Branislav Varsík

Slovenské listy a listiny z XV. a XVI. storočia

V tomto zväzku publikujú sa listy a listiny z archívu mesta Trnavy do roku 1550 a okrem toho aj niektoré ďalšie archiválie z tohto obdobia, ktoré sa našli v archíve mesta Skalice a Trenčína.

Tento materiál nemá však svoju veľkú hodnotu len pre spomenuté rečové problémy, ale aj ako historický materiál vôbec. Tieto listy a listiny poskytujú bohatý materiál aj pre štúdium hospodárskych, sociálnych a kultúrnych dejín Trnavy a celého juhozápadného Slovenska. Ďalej má veľký význam i pre vzájomné styky českých krajín, najmä Moravy, s Trnavou a západným Slovenskom tak zo stránky hospodárskej ako aj kultúrnej. Z tohto materiálu sa dozvedáme mnoho aj o účasti stavov z českých krajín na boji proti Turkom. Tento materiál budú môcť v plnej miere použiť i naši právni historici, ktorí tu nájdu mnoho súdnych rozhodnutí trnavského práva. Tieto listy a listiny, aj keď sú písané rečou českou, predsa pokiaľ ich napísali na Slovensku, obsahujú i mnoho slovakizmov, a majú teda veľký význam aj pre slovenských filológov.

Práca je doplnená záverom v ruskom a nemeckom jazyku a prílohou na kriedovom papieri.

SAV, Bratislava 1956, strán 440, cena viaz. Kčs 40,20.

Ján Brezina

Slovenská poézia v revolučných rokoch 1917—1921

Práca analyzuje vývin slovenskej poézie vo významnom období, keď aj slovenskí básnici vo svojej tvorbe reagovali na revolučné nálady más pod vplyvom Októbrovej revolúcie. Odhalením mnohonásobných protirečení slovenskej poézie tohto obdobia podarilo sa autorovi podať plastický obraz celkovej situácie v našej literatúre. Výstižné sú najmä rozbory tvorby M. Rázusa, Vl. Roya a P. O. Hviezdoslava. Svoje závery opiera o štúdium básnického materiálu, historickej literatúry, korešpondencie a iných prameňov.

Z obsahu: Ekonomická a kultúrna situácia na Slovensku v revolučných rokoch 1917—1921. — Básnik sociálneho protestu — Martin Rázus. — Borba Vladimíra Roya o realizmus a jej dovŕšenie. — Básnická tvorba P. O. Hviezdoslava v jeho posledných tvorivých obdobiach a jej spätosť s ostatnou poéziou. O nástupe najmladších slovenských básnikov v revolučných rokoch 1917—1921 a o ideovej línii vtedajších slovenských časopisov. — Záverom.

SAV, Bratislava 1957, strán 192, cena viaz. Kčs 18,15.

Dejiny slovenskej hudby

Práca zhŕňa doterajšie poznatky o dejinách hudby na Slovensku, vysvetľuje ich na základe vedeckého svetonázoru a tvorí tak ucelený obraz vývoja hudobnej kultúry na Slovensku.

Z obsahu: Počiatky hudby na Slovensku v predfeudálnom období. — Cirkevná a svetská jednohlasná hudba v období feudalizmu (do 16. stor.). — Rozvoj duchovnej piesne a inštrumentálnej hudby 16. a 17. stor. — Baroková hudba 18. stor. — Klasicistická hudba na prelome 18. a 19. stor. — Vznik národnej hudby v 19. storočí. — Rozvoj hudobného života a zápas o modernú orientáciu slovenskej hudby v samostatnom štáte. — Rozkvet slovenskej národnej hudby vo víťazstve národnej a demokratickej revolúcie.

SAV, Bratislava 1957, strán 512, obráz. 164, cena viaz. Kčs 55,—.

ČASOPISY SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

JEDNOTNÁ ŠKOLA číslo 1/1957 uverejňuje: O. Chlup, Stav a úkoly naší pedagogiky. — Akademik O. Pavlík, Niektoré problémy pedagogickej teórie. — Š. Orlovská — P. Bernát — L. Horečný — J. Sedlák, Zhodnotenie osnov a učebníc slovenského jazyka a literatúry na všeobecných školách. — J. Matej, „Reforma" gymnázia u učiteľského vzdelania za tzv. slovenského štátu. — J. Ededy, Konferencia o súčasnom stave a úlohách našej pedagogickej vedy. — A. Macko, Nové predmety na všeobecnovzdelávacej škole. — K. Fábry, Konferencia o diaľkovom štúdiu v NDR. — J. Kontun, Všeobecnovzdelávacie školstvo v Bulharsku. — J. Čečetka, L'enzeignement des mathématigues dans les écoles secondaire. — J. Čečetka, L'inspection de l'enseignement.

SLOVENSKÁ LITERATÚRA číslo 1/1957 uverejňuje: S. Šmatlák, Problémy epiky v klasicizme. — V. Turčány, Kompozícia „Eža Vlkolinského" a „Gábora Vlkolinského". — A. Melicherčík, Niektoré otázky ľudovosti v literatúre. — I. Kusý, K hodnoteniu Vajanského. — Akademik A. Mráz, Sloveniká v diele juhoslovanského učenca. — E. Terray, Dielo H. Heineho vo svetle medzinárodného výskumu. — M. Prídavková, Poľská teória textológie. — O. Čepan, „Slovenské pesne" a „Tarchouskie krakoviaky" Janka Kráľa. — Kritika. — Glosy.

NAŠA VEDA číslo 2/1957 uverejňuje: Akademik A. Sirácky, K úlohám Slovenskej akadémie vied. — I. Ruttkay-Nedecký, Druhá signálna sústava. — B. Filová, Nová problematika bádania spoločenských vied. — A. Hirner, O tvorení hesiel pre Encyklopédiu Slovenska. — V. Bojňanský, Stolbur u zemiakov. — M. Beňuška, K plánom výstavby Bratislavy. — Člen korešpondent SAV Václav Kubelka 65-ročný. — Sedemdesiatiny prof. dr. Jána Hromádku. — Akademik I. Hrušovský, Proti dogmatizmu v spoločenských vedách. — Recenzie. — Zprávy a referáty.

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS číslo 2/1957 uverejňuje: R. Bednárik, Krištof Chorvát. — P. Stano, Ľudové staviteľstvo v Rejdovej. — M. A. Huska. Dva zápisy betlehemských hier v Liptove. — Fr. Poloczek, K metodickým zásadám zbierania hudobného folklóru. — J. Podolák, Zpráva o výskume slovenského etnika v Maďarsku. — Recenzie a referáty.

SLOVENSKÉ ODBORNÉ NÁZVOSLOVIE číslo 2/1957 uverejňuje: O znakovosti termínov. — Z občianskoprávnej terminológie. — Z gymnastickej terminológie. — Z terminológie vyššej geodézie. — L. Dvonč, Z jazykovednej terminológie. — J. Igumnov — P. F. Solovjev, Montáž a údržba elektrických vedení a zariadení. — O. Malíková — B. Čebotarov — J. Horecký, Rusko-slovenský technický slovník. — J. Horecký, Terminológia elektrovakuumnych príborov.

SLOVENSKÁ REČ
časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied
pre výskum a kultúru slovenského jazyka
Ročník XXII, 1957, číslo 3
Vydalo v Bratislave roku 1957
Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied
Hlavný redaktor dr. Eugen Jóna
Výkonná redaktorka Marta Marsinová
Vytlačili Severoslovenské tlačiarne, n. p., Martin
Výmer PK HSVZ čís. 18163/50-II/3. X-20207.
Cena Kčs 3,—.